

Rahoituspalveluiden markkinat
ja tuotanto Suomessa

MATTI SUOMINEN — JUHA TARKKA

Rahoituspalveluiden markkinat ja tuotanto Suomessa

ISBN 951-686-301-9
ISSN 0355-6034

Esipuhe

Tämä julkaisu liittyy Suomen Pankissa vuonna 1990 käynnistettyyn projektiin, jossa etsittiin uusia analyyttisiä näkökulmia rahoituspalvelujen markkinoiden kehitykseen ja rahoitustoimialan yritysten toimintaan. Tavoitteena oli rahoituslaitosten toiminnan tarkastelu sellaisin käsittein, joiden relevanssi olisi mahdollisimman vähän sidoksissa rahoitustoiminnan jatkuvasti muuttuviin institutionaalisiin muotoihin. Nyt julkaistava raportti mm. arvioi kansantalouden tilinpitojärjestelmän näkökulmaa rahoitustoimialaan ja pyrkii tarkentamaan sen antamaa kuvaa tuotannon volyymin ja hintojen muutoksista sekä tuottavuuden paranemisesta 1980-luvun alun jälkeen.

Aivan viime aikoina rahoituspalvelujen markkinatilanne on merkittävästi muuttunut. Samalla pankkien kannattavuus on heikentynyt. Tapahnutun käänne ei tilastointi- ja julkaisuviiveiden vuoksi vielä koko painollaan heijastu tähän julkaisuun sisältyvissä tilastotiedoissa. Toivomme kuitenkin, että esitetty kvantitatiivinen aineisto hyödyttää lukijaa myös uusimman kehityksen tulkinnaissa.

Kiitämme kaikkia niitä työtovereitamme Suomen Pankissa, jotka ovat myötävaikuttaneet tämän selvityksen valmistumiseen. Erityisesti tekstinkäsittelystä vastanneet Päivi Lindqvist ja Pirjo Föhr-Tolvanen ansaitsevat tunnustuksen kärsivällisyydestään. Tilastokeskuksen asiantuntijat, varsinkin Tarja Viso-Virkkunen, Tuulikki Lund ja Tuomas Rothovius ovat antaneet meille selvityksen edistyessä korvaamatonta apua. Heitäkin kiitämme. Vastuu julkaisuun mahdollisesti jääneistä virheistä on kuitenkin yksin meidän.

Helsingissä elokuussa 1991

Matti Suominen

Juha Tarkka

Sisällys

	Sivu
Esipuhe	5
1 Johdanto	9
2 Rahoitustoimiala ja rahoitusmarkkinat	12
2.1 Mikä on rahoitustoimiala?	12
2.2 Rahoitustoimialan yritykset ja tuotanto	15
2.3 Rahoituspalvelujen tuotannon volyymin ja hintojen kehitys kansantalouden tilinpitojärjestelmän mukaan	19
2.4 Puutteita kansantalouden tilinpidon käytännössä	24
2.4.1 Tuotannon arvon mittaaminen	24
2.4.2 Hintojen kehityksen mittaaminen	28
3 Rahoituslaitosten asema rahoituksen välityksessä	32
4 Rahoituspalvelut tuotteittain	36
4.1 Talletuspankkitoiminta	36
4.1.1 Pankkitoiminnan tuottojen rakenne	36
4.1.2 Talletusten ja maksujen välityksen volyymi	41
4.1.3 Luotonannon volyymi	46
4.1.4 Talletuspalvelujen, luottojen ja maksujenvälityksen hinnat	50
4.1.5 Muut talletuspankkien palvelut	56
4.2 Muu rahoitustoiminta	58
4.2.1 Muu yksityinen rahoitustoiminta	58
4.2.2 Julkinen rahoitustoiminta	63
5 Rahoitustoiminnan tuotantopanokset ja tuottavuus	68
5.1 Rahoitusalan yritysten kustannusrakenne ja luottotappiot	68
5.2 Tuotantopanokset ja niiden hinnat	73
5.2.1 Työ- ja pääomapanosten käyttö	73
5.2.2 Tuotantopanosten hinnat	77
5.3 Tuottavuuden kehitys	79
5.3.1 Työn ja pääoman tuottavuus	79
5.3.2 Tekninen kehitys ja kokonaistuottavuus	82

6	Rahoituspalvelujen ulkomaankauppa ja rahoituslaitosten kansainvälistyminen	85
6.1	Kansainvälistymisen merkitys	85
6.2	Maksullisten rahoituspalvelujen kauppa	86
6.3	Laskennallisten rahoituspalvelujen tase	87
6.4	Rahoituslaitosten monikansallistuminen	90
7	Rahoitustoiminnan kannattavuus ja riskit	93
7.1	Kannattavuuskehityksen arviointia	93
7.2	Kannattavuusnäkymät ja pankkien vakavaraisuus	99
8	Yhteenveto	102
8.1	Rahoitustoimialan kehityspiirteitä	102
8.2	Rahoituspalvelujen ulkomaankauppa ja kansainvälistyminen	105
8.3	Seurannan kehittämissuosituksia	106
	Liite	108
	Viitattu kirjallisuus	109
	Summary	111

1 Johdanto

Suomen rahoitusmarkkinoilla alkoi 1980-luvulla nopea rakennemuutos, joka on edelleen käynnissä. Tämän muutoksen näkyvimvät osat ovat olleet hallinnollisen korkojärjestelmän murtuminen luotto- ja talletusmarkkinoilla sekä ulkomaisten pääomanliikkeiden säännöstelyn purkaminen. Olennainen edellytys sekä markkinakorkojärjestelmälle että Suomen rahoitusmarkkinoiden avautumiselle oli järjestyneiden lyhyen rahan markkinoiden syntyminen Suomeen suunnilleen vuodenvaihteessa 1986–87. 1980-luku oli myös pääomamarkkinoiden voimakkaan kasvun vuosikymmen. Vaihto osakemarkkinoilla vilkastui merkittävästi, ja myös joukkovelkakirjaemissiot lisääntyivät.

Nämä hyvin selvästi näkyvät ja paljon kuvatut ilmiöt ovat kuitenkin vain osa rahoitustoimialan syvempää mullistusta. Suunnilleen 1930-luvulta 1970-luvulle kestäneen stabiilin vaiheen jälkeen rahoitustoimiala on koko maailmassa tullut useiden rinnakkaisten, sitä muuttavien voimien vaikutuksen kohteeksi. Näistä maailmanlaajuisista voimista merkittävimmät ovat

1. rahoitusalan nopea tekninen kehitys,
2. hinnanmuodostusta ja kilpailua rajoittavan säännöstelyn purku ja rahoitusmarkkinoiden kansainvälistyminen,
3. rahoituspalvelujen kysynnän merkittävä kasvu.

Näiden trendien lisäksi on erikseen mainittava pääomatulojen verotuksen uudistukset, jotka ainakin Suomessa ovat merkittävästi vaikuttaneet rahoituspalvelujen markkinoiden kehitykseen. Tässä suhteessa tärkein muutos lienee korkeakorkoisten talletusten korkojen verotuksen merkittävä keventäminen ns. lähdeverojärjestelmän käyttöönoton yhteydessä.

Nämä voimat käynnistivät rahoitusalan yritysten voimakkaan kasvun. Esimerkiksi Suomessa pankkien ja muiden rahoitusosalalla toimivien yritysten henkilökunnan määrä kasvoi ajanjaksona 1980–1989 noin 28 %. Samana aikana pankkien antolainaus kasvoi reaalisesti 176 % ja pankkien välisen maksuliikenteen volyyymi peräti 268 %. Kehitys on ollut samantapaista useissa muissakin kehittyneissä maissa.

Rahoitusalan muutoksessa ei kuitenkaan ole kysymys vain volyymien kasvamisesta. Kenties tätä merkittävämpää on alan palvelujen laadun kehitys ja niiden hinnoitteluperiaatteiden muuttuminen. Ilman näitä muutoksia pankkipalvelujen kysyntä tuskin olisi voinut kasvaa niin rajusti kuin se 1980-luvulla kasvoi. Hinnoitteluperiaatteiden muuttumisen taustalla ovat yhtäältä kilpailutilanteen muutokset ja toisaalta viranomaisten

aiempaa liberaalimpi suhtautuminen uusiin tuotteisiin ja markkinaperusteiseen hinnoitteluun. Näkyvinä ilmentyminä hinnoittelukäytännön muuttamisesta ovat mm. ennen ilmaisten palvelujen maksullisuus sekä laina- ja talletusmarkkinoiden välisen ristisubventoinnin väheneminen. Tuotekehitys näkyy mm. talletustilien kirjon laajenemisena ja elektronisten pankkiyhteyksien markkinointina.

Aivan viime aikoina rahoitusalan kasvu on useiden mittarien mukaan pysähtynyt ja jopa muuttunut taantumiseksi. Alan yritysten kannattavuus on myös heikentynyt. Tämä on lisännyt mielenkiintoa tarkasteluihin, jotka voisivat valottaa sellaisten perustekijöiden kuin säännöstelyn ja kilpailun, kysynnän ja teknisen kehityksen sekä riskinoton merkitystä rahoitusalan yritysten menestykselle. Samaan aikaan rahoituspalvelujen kansainvälisen kaupan vapautumisesta käyty keskustelu on nostanut uudella tavalla esiin kysymyksen eri maiden rahoituslaitosten kansainvälisestä kilpailukyvyistä.

Perinteisesti rahoitusmarkkinoiden seuranta on ollut makrotaloudellisesti perusteltua, ja se on tämän mukaisesti keskittynyt velkasuhteiden kehitykseen ja korkojen muutoksiin. Vähemmälle huomiolle on sen sijaan jäänyt se, missä tilassa rahoitustoimiala elinkeinona on. Alan rakennemuutoksen jälkeen ja erityisesti alan kannattavuuden heikennyttyä ei makrotaloudellinen näkökulma enää kuitenkaan riitä edes talouspolitiikan tarpeisiin. Tämä johtuu siitä, että rahoitusmarkkinoiden ja koko kansantalouden vakaa toiminta riippuu viime kädessä rahoitustoimialan yritysten yleisestä tehokkuudesta ja luotettavuudesta.

Kuten sanottu, perinteinen tapa tutkia rahoituslaitosten toimintaa rahoitusmarkkinoilla on keskittynyt niiden luotonantoon ja velkoihin, siis lähinnä taseen tarkasteluun. Rahoitusalan yritysten toiminnan kehittyessä monimuotoisemmaksi ja palvelujen laadun muuttuessa tämä näkökulma on kuitenkin yhä selvemmin osoittautumassa liian kapeaksi. Tällaiseen tarkasteluun on vaikea kytkeä esimerkiksi maksupalvelujen tuotantomuutosten tarkastelua, vaikka tämä tuotanto aiheuttanee valtaosan pankkien kustannuksista. Myös suoranaisesti taseen ulkopuolinen toiminta, joka ei näy lainkaan rahoituksen välittäjän velkoina tai saamisina, on eräissä maissa alkanut nopeasti lisätä osuuttaan pankkien liiketoiminnassa. Kustannustehokkuuden ja tuottavuuden arvioinnin kannalta tasetietoihin perustuvat tarkastelut voivat siten olla suorastaan harhaan johtavia.

Tasenäkökulmaa laajempaan perspektiiviin päästään siten, että rahoituslaitoksia käsitellään palveluiden tuottajina, jotka tarjoavat monia toisiinsa liittyviä likviditeetti-, informaatio- ja riskinkantopalveluja, joita yhteisellä nimellä voidaan kutsua rahoituspalveluiksi. Näitä palveluja tuottavan toimialan rakennetta, hinta- ja tuottavuuskehitystä, tehokkuutta jne. olisi selvästikin pyrittävä analysoimaan taloustieteellisen toimialatutkimuksen yleisin käsittein. Tämä on käsillä olevan tutkimuksen tavoitteena.

Tuotantonäkökulman soveltaminen edellyttää, että monituoteyrityksistä koostuvan alan (jollainen rahoitusala tyypillisesti on) tuotantoa voidaan tarkastella tuotekohtaisesti, tuottojen hinta- ja volyymikomponentit toisistaan erottaen niin, että tärkeimmät tuottavuus- ja kustannuskehitykseen vaikuttaneet tekijät saadaan esiin. Koska käsillä oleva katsaus on tarkoitettu jo harjoitettavan rahapoliittisen seurannan ja riskienseurannan täydennykseksi, vakiintuneimmat kokonaistaloudelliset ja riskinottoon liittyvät tarkastelut seuraavassa enimmäkseen sivuutetaan.

Suomalaisen rahoitustoimialan tarkastelu toimialatutkimuksen näkökulmasta vaatii pankkitilaston ja rahoitusmarkkinatilastojen tietojen täydentämistä muilla tietolähteillä, kuten kansantalouden tilinpidon rahoitustoimialaa koskevilla tiedoilla, Suomen Pankkiyhdistyksen maksuliikennetilastoilla ja Suomen Pankin kyselyistä kootuilla aggregaattitiedoilla. Tämä on välttämätöntä esimerkiksi tuotteiden volyymin kehityksen ja tuottavuuden arvioimiseksi.

Selvityksen rakenne on seuraava. Luvussa 2 tarkastellaan rahoitustoimialan rakennetta ja merkitystä Suomen kansantaloudessa. Erityistä huomiota kiinnitetään rahoituspalvelujen tuotannon mittausongelmiin, joita ilmenee mm. virallisissa kansantuotetilastoissa. Luvussa 3 esitetään katsaus rahoituslaitosten toimintaan rahoituksen välittäjinä sijoittajasektoreilta velallissektoreille. Tässä osoitetaan mm., miten dominoiva asema pankeilla ja pankkitalletuksilla on rahoituksen välityksessä huolimatta raha- ja arvopaperimarkkinoiden kasvusta viime vuosina.

Seuraavissa luvuissa tarkastelun painopiste siirtyy rahoitustoimialan yrityksiin, niiden tuotannon määrän, hinnoittelun, tuotantopanosten ja tuottavuuden erittelyyn. Luvussa 4 talletuspankkien toimintaa tarkastellaan tuotekohtaisesti ja myös muihin rahoitustoiminnan tärkeimpiin lohkoihin kiinnitetään huomiota. Luku 5 on katsaus toimialan tuottavuuskehitykseen ja tuotantopanosten käyttöön. Huomiota kiinnitetään ennen kaikkea tuottavuuden hämmästyttävän suureen kasvuun 1980-luvun aikana, mikä selitetään lähinnä teknisestä kehityksestä johtuvaksi. Luku 6 käsittelee rahoituspalvelujen ulkomaankauppaa sekä rahoituslaitosten suoria sijoituksia Suomeen ja Suomesta. Luvussa 7 kuvataan rahoitustoiminnan kannattavuuskehityksen pääpiirteitä. Tässä kiinnitetään myös huomiota pankkitoiminnan yleisiin edellytyksiin kuten verotukseen, vakavaraisuuteen sekä toisaalta riskien realisoitumiseen viime vuosina. Luku 8 on yhteenveto ja sisältää myös eräitä näkemyksiä rahoitustoimialan seurannan kehittämiseksi.

2 Rahoitustoimiala ja rahoitusmarkkinat

2.1 Mikä on rahoitustoimiala?

Rahoitusmarkkinoilla vaihdetaan erilaisia velkasitoumuksia ja yhtiöiden osakkeita. Rahoitusmarkkinoiden päätehtävänä voidaan pitää rahoituksen välittämistä rahoitusylijämaisiltä talousyksiköiltä eli nettosäästäjiltä rahoitusalijämaisille talousyksiköille eli nettoluotonottajille. Tämä tehtävä on ymmärrettävästi välttämätön edellytys kansantalouden tehokkaalle toiminnalle, koska yrittäjien omat varat eivät riitä kaikkien kannattavien investointihankkeiden rahoittamiseen. Samalla rahoitusmarkkinoilla tarjottavat sijoituskohteet muodostavat merkittävän säästämistä kannustavan tekijän.

Rahoituksen välityksen ohella rahoitusmarkkinoilla on myös muita tehtäviä. Rahoitusmarkkinoilla voidaan ostaa ja myydä erilaisia riskejä ja myös maksuvalmiutta (likviditeettiä). Riskien kaupasta voidaan esittää esimerkkinä erilaisten takuiden ja termiinisolimusten myyminen; likviditeetin luomisesta esimerkkinä ovat puolestaan pankkien tallettajilleen tarjoamat tilisiirto- ja käteispalvelut. Varsinkin maksuliikkeen hoidolla on ilmeisen suuri kansantaloudellinen merkitys.

Rahoitusmarkkinoiden toiminta nykyisenlaajuisena olisi mahdotonta ilman rahoituksen välitykseen ja sitä tukeviin palveluihin erikoistuneita yrityksiä. Nämä yritykset muodostavat rahoitustoimialan. Kysymykseen, mitkä palvelut oikeastaan ovat rahoituspalveluita ja mitkä yritykset kuuluvat rahoitustoimialaan, voidaan vastata monella tavalla, eikä täsmällisellä rajankäynnillä liene kovin suurta merkitystä sinänsä. Määritelmien selvittely tarjoaa kuitenkin hyvän lähtökohdan rahoituspalvelujen luonteen ja markkinoiden rakenteen tarkastelulle.

Yksi kriteeri on esitetty kansantalouden tilinpidon ns. institutionaalisisessa sektoriluokituksessa, jossa käytetään käsitettä rahoituslaitokset. Rahoituslaitossektoriin sisällytetään sen mukaan kotimaan alueella toimivat talousyksiköt, joiden pääasiallisena toimintana on rahoitusvarojen ja velkojen hankkiminen. Ensisijaisesti vakuutustoimintaa harjoittavat yksityiset talousyksiköt kuuluvat myös rahoituslaitoksiin.¹

Vakuutuspalvelut erotetaan kuitenkin usein varsinaisista rahoituspalveluista. Mm. kansantalouden tilinpidon funktionaalisilla (tuotantoa ja tulonmuodostusta käsittelevillä) tileillä rahoitustoimiala on erotettu vakuu-

¹ Sourama—Saariaho, 1980.

tustoiminnasta yleisen toimialaluokituksen määrittelemän käytännön mukaisesti. Rahoitus muodostaa yleisen toimialaluokituksen luokan 61 (rahoitus ja rahoituspalvelut). Yhdessä vakuutuksen (joka on toimiala 62) kanssa se muodostaa pääluokan K (rahoitus ja vakuutus).

Samaa rajausta noudatetaan myös tässä tutkimuksessa. Keskitymme vain varsinaiseen rahoitustoimintaan ja jätämme vakuutustoiminnan yleensä tarkastelun ulkopuolelle. Tätä rajausta voidaan kritisoida, koska raja vakuutus- ja rahoituspalvelujen välillä on periaatteelliselta kannalta varsin epämääräinen. Vakuutustoiminnan tuottama peruspalvelu on riskien kantaminen, mutta pohjimmiltaan myös pankkien ja muiden rahoituslaitosten toiminta perustuu suureksi osaksi riskien kantamiseen (vrt. pankkitakaukset). Riskinottoa asiakkaan puolesta ei siis voida pitää yksistään riittävän selvänä vakuutustoiminnan tuntomerkinä.²

Yleisen toimialaluokituksen selityksissä todetaan, että vakuutuslaitokset erotetaan muista luotonantoa harjoittavista laitoksista varainhankintansa luonteen perusteella. Pankit ja muut rahoituslaitokset tarjoavat yleisölle sijoituskohteiksi lähinnä pankkitalletuksia, joukkovelkakirjoja ja muita velkainstrumentteja, mutta vakuutuslaitokset hankkivat varansa vakuutusmaksuista. Ero vakuutusmaksun ja sijoituksen välillä saattaa kuitenkin olla lähinnä terminologinen, esimerkiksi ns. säästöhenkivakuutuksen ja vapaaehtoisen eläkevakuutuksen tapauksissa. Tämä heijastelee osaltaan rahoitus- ja vakuutuspalvelujen läheistä sukulaisuussuhdetta.

Käytännössä rahoitus- ja vakuutuspalvelujen välinen raja kulkee palvelun tuottajan juridisen aseman mukaan. Koska vakuutustoiminta on lailla erotettu omaksi luvanvaraiseksi elinkeinokseen, jota siihen erikoistuneet laitokset harjoittavat, vakuutuslaitokset voidaan virallisin kriteerein erottaa muista palvelualan yrityksistä. Tätä hallinnollista rajaa hyödyntäen voidaan määritellä, että jos palvelun tuottaja on vakuutuslaitos, sen tuottama palvelu on vakuutuspalvelu.

Juridisella luokitteluperusteella on paljon ilmeisiä heikkouksia. Esimerkiksi vakuutuslaitosten luottoasiakkailleen tuottamat palvelut tulevat sen mukaan luokitelluiksi vakuutustoimintaan kuuluviksi. Suurin osa vakuutuslaitosten toiminnasta poikkeaa kuitenkin nykyisellään niin selvästi rahoituslaitosten toiminnasta, että vakiintunutta rajanvetoa on pidettävä karkeasti ottaen luontevana.

Rahoituspalvelut eivät ole vain varainhankintaa ja sijoittamista luottoihin tai osakkeisiin, vaikka edellä siteerattu institutionaalisen sektori- luokituksen määritelmä painottaakin nimenomaan luotonantoa. Rahoitus-toimialaan luetaan luottolaitosten sekä sijoitusyhtiöiden ja -rahastojen lisäksi myös rahoitusmarkkinoiden toimintaa tukevien palvelujen tuotanto;

² Pankki- ja vakuutustoiminnan samankaltaisuudesta ks. esim. Lewisin teosta (1990) ja sen lähdekirjallisuutta.

näiden erilaisten palveluiden merkitys on viime vuosina nopeasti kasvanut. Rahoitustoimialan koostumusta valaisee yleisen toimialaluokituksen mukainen rahoitustoiminnan sisäinen jaottelu (taulukko 1). Rahoitustoimialaan sisältyy pankkitoiminnan ohessa mm. leasing-, osamaksurahoitus- ja luottokorttitoiminta sekä kehitys- ja sijoitusyhtiötoiminta lukuun ottamatta hallintayhtiöitä. Myös arvopaperivälitys, luottotietopalvelut ja sijoitusneuvonta kuuluvat rahoitustoimialaan.

Taulukko 1. Rahoitustoimialan sisäinen luokitus

6.1 Rahoitus ja rahoituspalvelu

611 Pankkitoiminta

6111 Keskuspankkitoiminta: Suomen Pankki. (SP:n setelipaino ja VM:n alainen rahapaja kuuluvat teollisuuden luokkaan.)

6112 Talletuspankkitoiminta: Liike-, säästö- ja osuuspankit (myös Postipankki). Osuuskauppojen säästökassat kuuluvat kuitenkin vähittäiskauppaan.

6113 Kiinnitysluottopankkitoiminta: (Luokkaan ei kuitenkaan kuulu Pohjoismainen Investointipankki, joka luokitellaan kansainvälisiin järjestöihin.)

6119 Muu pankkimainen toiminta: Mm. pankkien vakuusrahastot.

612 Muu rahoitustoiminta

6121 Kehitysluototus: Teollistamisrahasto, Investointirahasto, Kehitysaluerahasto. Kehitys- ja sijoitusyhtiöt, jossa pääoma hankitaan osakerahoituksella, eivät kuulu tähän luokkaan, vaan luokkaan 6131.

6122 Luottokorttiluototus: Luotto- ja maksukorttien myöntäminen, ei kuitenkaan muu osamaksukaupan rahoitus, joka on luokassa 6129.

6129 Muualla luokittelematon rahoitustoiminta: Mm. muiden luotto-osakeyhtiöiden ja palvelulaitosten luotonanto, osamaksukaupan rahoitus, factoring, leasing, rahoitus-leasing. Luokkaan ei kuitenkaan kuulu sellainen luotonanto, johon varat hankitaan vakuutusmaksuin.

613 Sijoitustoiminta: Sijoitukset osakepääomaan tai arvopapereihin sekä arvopaperien tarjoaminen yleisölle.

6131 Kehitys- ja sijoitusyhtiötoiminta: Ei sisällä holdingyhtiöitä eikä kehitys-luottolaitoksia.

6139 Muu sijoitustoiminta: Muut holdingyhtiöt paitsi sellaiset, jotka on "tarkoitettu olemaan omistuksen välikappaleena varsinaisessa yrityksessä" tai jotka "liittyvät konsernin hallintoon". Nämä ovat toimialaluokituksessa rahoituksen ulkopuolella luokassa 7700 (hallintayhtiöt).

614 Rahoituspalvelu

6140 Rahoituspalvelu: Arvopaperi- ja jalometallipörssien toiminta. Arvopaperien liikkeeseenlasku ja välitys, takaustoiminta, sijoitusneuvonta, panttilainausta, luottotietopalvelu, perintä-, luotonvälitys, pankkiiriliikkeet, futuuri- ja optiosopimusten välitys.

Toimialaluokituksen määritelmät viittaavat lähinnä yritystyyppeihin eivätkä kovin selvästi kuvaa sitä, mitä palveluja toimialaan kuuluvat yritykset tuottavat. Eräiden erikoistuneiden yritystyyppien tapauksessa asia on suhteellisen selvä, mutta alan kannalta keskeisen talletuspankkitoiminnan sisältöä ei luokituksessa lähemmin määritellä. Pankkitoimintaa on kuitenkin kuvattu tarkemmin mm. talletuspankkilaisissa sekä EY:n toisessa pankkidirektiivissä, jossa luetellaan seuraavat "pankkitoimintaan olennaisesti kuuluvat rahoituspalvelut":

- 1) Talletusten vastaanottaminen ja muu luotonotto
- 2) Luotonanto
- 3) Rahoitusleasing
- 4) Maksujen välitys
- 5) Maksuvälineiden liikkeeseenlasku ja hallinta (mm. luottokortit, matkasekit, pankkivekselit)
- 6) Takuut ja sitoumukset
- 7) Kaupankäynti omaan tai asiakkaan laskuun
 - a. rahamarkkinoilla
 - b. valuuttamarkkinoilla
 - c. rahoitusfutuuri- ja optioiden markkinoilla
 - d. valuutta- ja korkoinstrumenttien markkinoilla
 - e. arvopaperimarkkinoilla
- 8) Osallistuminen arvopaperien emissioihin ja emissiopalvelujen tarjonta.

On selvää, että pankkien (talletus- ja kiinnitysluottopankkien) lisäksi myös monet muut rahoitustoimialaan kuuluvat yritykset tarjoavat joitakin luettelossa mainituista tuotteista. Suomen talletuspankkilain 7. pykälässä, jossa määritellään talletuspankille sallittu liiketoiminta, mainitaan EY:n pankkidirektiivissä lueteltujen palvelujen lisäksi maksujen perintä, asunonsäästämiseen liittyvä asuntojen välitys ja pankkitoimintaan tavanomaisesti kuuluva luottotietotoiminta. Kuten näistä juridisista luetteloista käy ilmi, talletuspankkien rahoituspalvelut ovat erittäin moninaisia ja vaikeasti rajattavissa.

2.2 Rahoitustoimialan yritykset ja tuotanto

Rahoituspalveluja tuottavien yritysten lukumäärää ja niiden jakaumaa eri ryhmiin vuonna 1990 kuvaa taulukko 2. Taulukossa on myös ilmoitettu tietoja näiden yritysten taseen loppusummista vuoden 1990 lopussa. Taseen loppusummaa voi käyttää ko. yritysten harjoittaman rahoituksen välityksen laajuuden karkeana mittarina.

Taulukko 2.

Tärkeimpien suomalaisten rahoitustoimialan yritysten lukumäärä yritystyypeittäin ja taseiden loppusummat 31.12.1990

	Määrä	Mrd. mk
Keskuspankki	1	59.0
Talletuspankit		
Liikepankit	14	508.1
Säästöpankit	150	122.0
Osuuspankit	338	104.0
Rahoitusyhtiöt	15	34.4
Kiinnitysluottolaitokset	7	24.7
Eriyisluottolaitokset ¹⁾	(4)	24.7
Kehitysyhtiöt ²⁾	3	3.1
Arvopapereiden välitykset	15	1.7
Sijoitusyhtiöt ²⁾	5	1.2
Sijoitusrahastot	13	0.3
Markkinapaikat ³⁾	3	-

1) Mukana vain neljä suurinta yritystä

2) Pörssissä noteeratut

3) Paikallispörssit eivät ole mukana

Lähde: Suomen Pankkiyhdistys, Suomen rahoitusmarkkinat 1990 sekä arvopaperivälittäjien vuosikertomukset

Taseen loppusumma ei kuitenkaan kerro vielä kovinkaan paljon yrityksen harjoittamasta rahoituspalvelujen tuotannosta. Se ei nimittäin anna kuvaa sellaisten palvelujen määrästä, joissa palvelun tuottaja ei itse ota tai myönnä luottoa. Tällaisia palveluita ovat mm. arvopaperinvälitys, takaus- ja maksuliikennepalvelut. Taseen loppusumma ei myöskään kerro taseen kautta tapahtuvan rahoituksen välityksen kehittyneisyydestä eli taseen välitykseen sisältyvien palvelujen määrästä. Taseessa näkyy yhtä merkittävänä sellainen välitys, jossa rahoitusmuoto kehittyy tai muuttuu velkojen ja luotonannon välillä, kuin sellainen välitys, jossa hankitut varat sijoitetaan miltei alkuperäisessä muodossa edelleen.

Rahoituspalvelujen tuotannon mittaamiseen liittyy joukko käsitteellisiä erityiskysymyksiä, joita on tarkasteltava ennen kuin eri rahoituspalveluiden tuotantoa voidaan siirtyä käsittelemään yksityiskohtaisesti. Näitä kysymyksiä on pohdittu laajimmin kansantalouden tilinpidon yhteydessä, mistä syystä seuraavassa esitetään katsaus rahoituslaitosten tuotannon mittaustapaan kansantalouden tilinpidossa.

Rahoituspalvelujen tuotantoa olisi luonnollisesti pyrittävä mittaamaan samojen yleisten periaatteiden mukaan kuin muutakin palvelutuotantoa.

Kansantalouden tilinpidon lähtökohtana on, sikäli kuin kysymyksessä ovat markkinoilla myydyt palvelukset, että tuotannon arvon mittarina käytetään palvelun myyjän saamaa korvausta, joka näkyy myyntitulona tai vastaavana. Ilmaiseksi jaettavien julkisten palvelujen tuotantoa mitataan yleensä tuotantokustannusten perusteella, koska niiden markkina-arvosta ei ole tietoa.

Rahoitustoimialan erityisongelmana on myyntitulon määrittely. Markkinoilla myydyistä tavaroista ja palveluista saatuja tuloja arvioitaessa ei yritysten saamia ja maksamia korkoja muilla toimialoilla yleensä lueta myyntituloon, vaan niitä käsitellään tulonsiirtoina, joilla tuotannossa syntynyttä tuloa siirretään velallisilta luotonantajille. Jos tätä käytäntöä sovellettaisiin rahoituslallalla, alan yritysten myyntituloksi laskettaisiin vain rahoituspalveluista perittävät suoranaiset palvelumaksut.

Muilla toimialoilla noudatetun käytännön soveltaminen rahoitukseen ei kuitenkaan olisi mielekäästä, koska suuri osa rahoituspalveluista on sellaisia, jotka käyttäjät maksavat palvelun tuottajalle joko kokonaan tai osaksi korkomarginaalina. Näitä palveluja ovat mm. luotonanto, talletusten vastaanottaminen sekä talletustipalvelut, kuten käteispalvelut ja maksujen välitys. Tästä seuraa, että jos muilla tuotannonaloilla noudatettaisiin käytäntöä sovellettaisiin rahoituslallalla, alan tuotanto näyttäisi kovin pieneltä, eivätkä tuotteiden myynnistä saatavat tulot riittäisi peittämään tuotantokustannuksia.

Sellaisia palveluja, joista käyttäjä maksaa korvauksen korkoerona, kutsutaan kansantalouden tilinpidossa laskennallisiksi eli epäsuorasti maksetuiksi pankkipalveluiksi. Tällaisten tuotteiden olemassaolon vuoksi rahoitustoimialan yritysten tuotanto lasketaan kansantalouden tilinpidossa hieman eri periaattein kuin muussa yrittäjätoiminnassa. Ero on juuri korkotulojen ja -menojen käsittelyssä. Rahoituslaitosten tapauksessa niiden tuotannon arvoon sisältyy ns. laskennallinen pankkipalvelumaksu, jota käytännössä vastaa kyseisen rahoituspalveluja tuottavan yrityksen korkokate. Rahoituslaitosten korkokatteen ajatellaan siis muodostuvan korvauksista, joita luotto- ja tallettaja-asiakkaat maksavat saamistaan palveluksista. Tätä virallisiin tuotantolaskelmiin sisältyvä oletusta voidaan joiltakin osin perustellusti kritisoida. Asiaa käsitellään tarkemmin tuonempana jaksossa 2.4.

Korkokatteen eli laskennallisen pankkipalvelumaksun lisäksi rahoitustoimialan yritysten tuotantoon luetaan niiden tavanomainen palvelujen myyntitulo. Alan yritysten tuloslaskelmassa tätä vastaa lähinnä erä muut tuotot, josta tuotantoon luetaan mm. toimitusmaksut ja palkkiot, takausprovisiot ja vastaavat. Nämä ovat todellisia pankkipalvelumaksuja. Satunnaisia myyntivoittoja ja -tappioita, sijoitustoiminnan tuottoja, leasingtuottoja (sisältyvät vuokraustoimintaan), saatuja osinkoja ja pankkitoimintaan kuulumattomia, kiinteistöistä saatuja tuloja ei lasketa rahoitus-

palvelujen tuotantoon. Tuotantoa laskettaessa luottotappioita ei vähennetä saaduista korkotuotoista, mitä tosin voidaan pitää mahdollisena ongelma-kohtana.

Rahoituspalveluja tuotettiin kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaan vuonna 1990 kaikkiaan 27 mrd. markan arvosta, mistä noin 21 mrd. markkaa tuotettiin talletuspankeissa (liike-, säästö- ja osuuspankeissa). Tuotetuista rahoituspalveluista 8.7 mrd. markkaa oli suoraan maksettuja rahoituspalveluja ja loput 18.2 mrd. mk olivat laskennallisia pankkipalveluita. Kaikkiaan rahoitustoimialan arvonlisäyksen osuus Suomen bruttokansantuotteesta vuonna 1990 oli noin 3.7 %. Tämä osoittaa selvää kasvua viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana, sillä vuonna 1980 rahoitustoiminnan bruttokansantuotteen osuus oli vain 3 %.

Rahoituspalvelujen kokonaistuotannon jakautuminen toimialaan kuuluvien yritysryhmien kesken vuonna 1990 käy ilmi taulukosta 3.

Taulukko 3.

**Rahoitustoimialan tuotannon koostumus
v. 1990**

Rahoituslaitos	Osuus tuotannosta 1990, %	Osuus arvon- lisäyksestä 1990, %
Suomen Pankki	9.5	13.6
Liikepankit	47.6	45.9
Säästöpankit	15.4	14.2
Osuuspankit	15.3	15.1
Ulkomaiset pankit	0.4	0.3
Muut yksityiset rahoituslaitokset	7.8	7.2
Muut julkiset rahoituslaitokset	3.6	3.8
		Mrd. mk
Kokonaistuotos yhteensä		27
Arvonlisäys yhteensä		19
Rahoitustoimialan osuus luottokannasta		455 (76 %)
Rahoitustoimialan BKT-osuus		3.7 %

Talletuspankit hallitsevat rahoituspalvelujen markkinoita — ne tuottivat vuonna 1990 alan tuotannosta noin 62 % (taulukko 3). Talletuspankkien osuus on kuitenkin 1980-luvun kuluessa selvästi supistunut, sillä esimerkiksi vuonna 1981 ne tuottivat vielä peräti 81 % kaikista Suomessa tuotetuista rahoituspalveluista. Talletuspankkien osuuden supistuessa on muiden rahoituslaitosten tuottamien palvelujen osuus markkinoilla vuosikymmenen kuluessa noin kaksinkertaistunut. Myös ulkomaisten

(oikeastaan ulkomaalaisomisteisten) pankkien pieni markkinaosuus Suomessa on merkille pantavaa. Suomen Pankin osuus rahoitustoimialan tuotannosta näyttää varsin suurelta, joskin sen oikeaan mittaamiseen liittyy omat käsitteelliset erityisongelmansa.

2.3 Rahoituspalvelujen tuotannon volyymin ja hintojen kehitys kansantalouden tilinpitojärjestelmän mukaan

Tuotannon volyymin muutosten selvittämiseksi on tuotannon arvotiedot deflatoitava sopivin hintaindeksein tai on käytettävä suoria volyyminindikaattoreita. Kolmas, joskus käytetty vaihtoehto, on tuotannon volyymin muutosten arviointi käytettyjen tuotantopanosten määrien perusteella. Tämä vaihtoehto on kuitenkin edellisiä mielivaltaisempi, koska se riippuu alan tuottavuuskehityksestä tehdyistä oletuksista. Se ei myöskään sovellu hyvin monituoteyritysten toiminnan laajuuden arviointiin, ja monituoteyrityksiään rahoitusalan yritykset yleensä ovat.

Rahoituspalvelujen tuotannon deflatointiin sopivien hintaindeksien määrittely on vaikea tehtävä. Käsitteellisten vaikeuksien lisäksi ongelmana on palvelujen moninaisuus. Koska tuotteita on useita, olisi oikea menettely koota eri palveluksien hintatiedot erikseen; tiedot tulisi kerätä mielellään myös käyttäjäryhmittäin, koska hintadiskriminointia todennäköisesti esiintyy. Rahoituspalvelujen tuotannon deflaattori saataisiin tällöin tuote- ja asiakasryhmäkohtaisten indeksien sopivasti painotettuna keskiarvona. Tämän menettelyn vaatimia tietoja ei kuitenkaan ilmeisesti nykyisin missään systemaattisesti koota.

Suomen kansantalouden tilinpidossa rahoituspalvelut deflatoidaan nykyisin siten, että laskennalliselle pankkipalvelumaksulle (eli epäsuorasti maksetuille tuotteille) ja todelliselle pankkipalvelumaksulle (ts. suoraan maksetuille tuotteille) muodostetaan kummallekin oma deflaattorinsa. Tilastokeskuksen käyttämät, YK:n suositusten mukaiset deflaattorit eivät kuitenkaan ole kovin informatiivisia eivätkä todennäköisesti harhattomia nopeasti muuttuvilla markkinoilla.

Maksulliset rahoituspalvelumaksut deflatoidaan kansantalouden tilinpidossa pankkien käyttämien välituotteiden hintojen avulla, ts. kustannustekijöitä käyttäen, vaikka on ilmeistä, että rahoituslaitosten tuotannossaan käyttämien tavaroiden ja palvelusten sekä toisaalta rahoituslaitosten palveluhinnoittelun välinen yhteys ei ole kovin tiivis.

Laskennallisen pankkipalvelumaksun deflaattori muodostetaan kertomalla pankkien korkomarginaalin indeksi (joka perusvuonna saa arvon

ynksi) yleistä hintatasoa kuvaavalla indeksillä, joka on puolestaan kuluttajahintaindeksin, tukkuhintaindeksin ja rakennuskustannusindeksin painotettu keskiarvo. Laskutapa marittelee hinnan vastaamaan pankin saamaa korkotuottoa reaalisesti vakiona pysyvästä, tallettajalta luotonottajalle vlitetyst rahasummasta. Tässä lähestymistavassa tallettajan ja luotonottajan käyttämät epäsuorasti maksamat pankkipalvelut kallistuvat nimellisesti, jos yleinen hintataso nousee tai jos talletus- ja luotokorkojen välinen marginaali kasvaa.

Laskennallisten pankkipalvelujen deflaattori P vuonna t on näin ollen laskettavissa kaavasta

$$P(t) = \frac{P_y(t) \cdot (R_L(t) - R_T(t))}{R_L(0) - R_T(0)}, \quad (1)$$

missä P_y = yleisen hintatason muutoksia kuvaava indeksi
 R_L = antolainauksen keskikorko
 R_T = talletusten keskikorko.

Indeksilaskelmien perusvuotta on tässä merkitty nolllalla.

Tilastokeskuksen käyttämien rahoituspalveludeflaattorien kehitystä 1980-luvulla kuvaa taulukko 4. Taulukkoon on koottu laskennallisten pankkipalveluiden, maksullisten rahoituspalveluiden ja kaikkien rahoituspalvelujen deflaattorit sekä rahoitustoiminnan arvonnlisyksen deflaattori vuodesta 1981. Taulukkoon on vertailun vuoksi kirjattu myös kuluttajahintaindeksi. Tiedot on esitetty sekä indeksisarjoina (1985 = 100) että vuosimuutoksia kuvaavina prosenttilukuina kunkin hintamuuttujan osalta. Arvonnlisyksen hinta on ns. kaksoisdeflatointimenettelyn mukainen implisiittinen deflaattori.³

Tilastokeskuksen kokoamista rahoituspalvelujen hintaindekseist on maksullisten rahoituspalveluiden deflaattori noussut voimakkaimmin. Sen nousu on ollut selvästi kuluttajahintaindeksin nousua nopeampaa. On kuitenkin muistettava, että maksullisten rahoituspalvelujen hinta on arvioitu pankkien välituotteiden kustannusten perusteella, mistä syystä se ei välttämättä kuvaa oikein naist tuotteista perittyä tosiasiallista hintaa. Kuinka voimakkaasti maksullisten rahoituspalveluiden hinnat todellisuudessa nousseet, ei siten tästä aineistosta selvi.

³ Kaksoisdeflatoinnissa reaalin arvonnlisys on kiinteähintaisten tuotannon ja kiinteähintaisten raaka-aine- ja välituotekäytön erotus. Arvonnlisyksen implisiittinen deflaattori on nimellisen ja reaalisen arvonnlisyksen osamäärä.

Taulukko 4. Rahoitustoimialan nimelliset hinnat kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaan

Indeksilukuina	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Reaali-
											hintojen muutos* vuosittain 1981–1990, %
Rahoitustoiminnan tuotos	78	81	87	95	100	101	106	112	121	136	0.3
Rahoitustoiminnan arvonlisäys	80	83	88	96	100	100	106	111	119	138	-0.0
Laskennalliset pankkipalvelut	83	85	89	97	100	98	103	108	116	134	-0.6
Maksulliset pankkipalvelut	68	75	83	92	100	106	112	120	131	141	2.1
Kuluttajahintaindeksi	74	81	88	94	100	103	107	113	120	127	-
Muutosprosentteina	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Keskimääräinen hinnan- muutos, %
Rahoitustoiminnan tuotos	13.8	4.8	6.7	9.6	5.1	0.7	5.5	5.0	8.3	12.6	7.2
Rahoitustoiminnan arvonlisäys	13.9	2.8	6.2	9.0	4.4	-0.4	6.1	4.8	7.6	15.6	7.0
Laskennalliset pankkipalvelut	15.4	2.8	4.9	8.7	3.3	-2.0	5.6	4.0	8.2	15.4	6.6
Maksulliset pankkipalvelut	12.2	10.1	10.2	11.5	8.4	5.8	5.6	7.4	9.0	7.3	8.8
Kuluttajahintaindeksi	11.9	9.6	8.4	7.0	5.9	2.9	4.1	5.1	6.6	6.1	6.8

* suhteessa kuluttajahintaindeksiin

Laskennallisten pankkipalveluiden deflaattori on sen sijaan noussut kuluttajahintaindeksiä maltillisemmin, mutta sen kehitys on ollut varsin epätasaista. Koko tuotoksen deflaattori sekä myös arvonlisäyksen deflaattori ovat tarkasteluajanjaksona nousseet suunnilleen samaa tahtia kuluttajahintaindeksin kanssa. Rahoituspalveluiden hinnat olisivat siis tämän mukaan säilyneet koko 1980-luvun reaalisesti samalla tasolla.

Tämän tutkimuksen edetessä osoittautui, että kansantalouden tilinpitöjärjestelmässä käytetyt viralliset deflaattorit eivät kuitenkaan anna kovin luotettavaa kuvaa rahoitustoimialan tuotteiden hintojen kehityksestä. Tähän aiheeseen palataan tarkemmin seuraavassa luvussa.

Tarkastelemme myös rahoitustoimialan kokonaistuotannon volyymin kehitystä 1980-luvun aikana kansantalouden tilinpidon virallisten käsitteiden mukaan (taulukko 5). Volyymisarja on siis saatu deflatoimalla rahoitustoimialan nimellinen kokonaistuotanto Tilastokeskuksen deflaattorilla, jota edellä kritisoitiin. Taulukkoon 5 on otettu vertailun vuoksi myös bruttokansantuotteen ja yksityisen kulutuksen volyymitiedot.

Tarkastelu osoittaa, että Tilastokeskuksen käyttämien käsitteiden mukaan rahoituspalveluiden tuotannon volyymi on kasvanut paljon bruttokansantuotetta nopeammin. 1980-luvulla koko rahoitustoiminnan tuotannon reaalin kasvu oli tilinpidon mukaan keskimäärin runsaat 8 % vuodessa, mikä on noin kaksi ja puoli kertaa koko kansantalouden reaalista kasvua nopeampaa. Myös rahoituspalveluiden käytön suhde yksityiseen kulutukseen on kasvanut.

Kysymystä, missä määrin toimialan kasvua kiihdytti tekninen kehitys ja sen myötä halvemmaksi tullut kilpailu maksupalvelujen tarjonnalla, missä määrin taas toteutettu rahoitusmarkkinoiden säätelyn purkaminen, voidaan tarkemmin käsitellä vasta tuotekohtaisen katsauksen jälkeen. Säännöstelyn purkutoimet ovat nimittäin kohdistuneet toisiin palvelumuotoihin kuin tekninen kehitys. Säännöstelyn purkaminen on lähinnä vaikuttanut rahoituksen välitykseen, ts. luotonantoon ja sen rahoitukseen. Tekninen kehitys on puolestaan ilmeisesti vaikuttanut ennen muuta käteis- ja maksupalvelujen tarjontaan.

Volyymisarjojen lisäksi taulukossa 5 on esitetty rahoituspalvelujen tuotannon arvon jakautuminen maksullisiin ja laskennallisiin pankkipalveluihin. Laskennallisen pankkipalvelumaksun osuus rahoitustoimialan koko tuotannon arvosta on ollut suuri, noin 60–70 %. Maksullisten rahoituspalvelujen osuus on 1980-luvulla ollut selvästi kasvussa.

Taulukko 5. Rahoitustoimialan tuotannon volyyymi kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaan

Indeksilukuina	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Vuotuinen muutos keskimäärin, %
Rahoitustoiminnan volyyymi	75.2	78.9	82.4	90.0	100.0	110.9	127.9	138.8	155.8	152.4	8.2
Laskennalliset pankkipalvelut	79.7	81.6	86.1	92.9	100.0	116.9	136.0	151.3	172.8	169.8	8.8
Maksulliset rahoituspalvelut	68.1	74.5	76.4	85.3	100.0	101.4	115.0	118.8	128.7	124.5	6.9
Reaalinen BKT	87.7	90.9	93.6	96.6	100.0	102.4	105.7	111.3	117.1	117.1	3.3
Yksityinen kulutus	87.9	92.0	94.3	96.9	100.0	104.1	110.1	115.6	120.2	120.3	3.5
Muutosprosentteina	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Vuotuinen muutos keskimäärin, %
Rahoitustoiminnan volyyymi	3.9	4.9	4.4	9.2	11.1	10.9	15.3	8.5	12.3	-2.2	7.8
Laskennalliset pankkipalvelut	-1.2	2.5	5.5	7.8	7.7	16.9	16.3	11.2	14.2	-1.8	7.9
Maksulliset pankkipalvelut	14.9	9.4	2.6	11.7	17.2	1.4	13.4	3.3	8.3	-3.2	7.9
Reaalinen BKT	1.6	3.6	3.0	3.3	3.5	2.4	3.2	5.3	5.2	-0.0	3.1
Yksityinen kulutus	1.2	4.7	2.6	2.7	3.2	4.1	5.7	5.0	3.9	0.1	3.3
											Osuus keskimäärin, %
Rahoitustoiminnan tuotannon arvo (käyvin hinnoin, mrd. mk)	7.7	8.5	9.5	11.3	13.2	14.8	18.0	20.5	25.0	27.5	
Laskennalliset pankkipalvelut, %	69.4	66.5	66.0	64.6	61.5	63.1	63.6	64.6	65.6	67.6	65.2
Maksulliset rahoituspalvelut, %	30.6	33.5	34.0	35.4	38.5	36.9	36.4	35.4	34.4	32.4	34.8

Maksullisten rahoituspalvelujen osuuden kasvu voidaan periaatteessa selittää eri tavoin. Tilastokeskuksen deflatointimenetelmä tulkitsee tapahtuneen kehityksen siten, että maksullisten pankkipalvelujen hinnat olisivat nousseet nopeammin kuin laskennallisten pankkipalvelujen deflaattori. Tämä ei kuitenkaan kerro kovin paljon alan todellisesta kehityksestä. Pankkipalvelut eivät nimittäin jakaannu selvästi erillisiin maksullisiin ja epäsuorasti maksettuihin tuotteisiin, vaan esimerkiksi tallettajille tarjotut maksuliikennepalvelut maksetaan osaksi suurin palvelumaksuin, osaksi korkoeron kautta. Todellisten palvelumaksutulojen osuuden kasvu voitaisiin selittää näin ollen myös siten, että pankkipalveluja olisi ryhdytty kasvavassa määrin hinnoittelemaan suorilla maksuilla. Vielä yksi selitysvaihtoehto on, että vanhastaan maksullisten palvelujen myynti olisi kasvanut enemmän kuin epäsuorasti hinnoiteltujen. Näitä vanhastaan maksullisia palveluita ovat mm. arvopaperikauppa, emissiotoiminta, takaukset ja valuutanvaihto.

Käytettävissä olevien tuotekohtaisten hinta- ja määrätietojen väjävaikeuden vuoksi ei täydellistä kuvaa maksutulojen ja korkokatteiden suhteeseen vaikuttaneista tekijöistä voida saada. Tuonnempina esitettävät tuotekohtaiset volyyymi-indikaattorit osoittavat kuitenkin, että perinteisesti alihinnoiteltujen tai ilmaisten palvelujen, kuten maksuliikennepalvelujen, tuotannon volyyymi on kasvanut erittäin voimakkaasti 1980-luvun kuluessa suhteessa niistä korkoerona perittävään korvaukseen. Samalla näille tuotteille asetetuista suorista palvelumaksuista (jotka ovat muodostaneet vain osan esim. maksuliikennepalvelujen koko hinnasta) saatava tulo lisääntyi korkokatetta nopeammin, mikä osaltaan selittää maksullisten pankkipalveluiden osuuden kasvua. Varsinkin vuonna 1990 on näille tuotteille asetettuja palvelumaksuja lisäksi nostettu huomattavasti. Tuotekohtaiset volyyymi-indikaattorit viittaavat myös vanhastaan maksullisten palveluiden kysynnän kovaan kasvuun 1980-luvulla, kun taas hinta-arviot, joita näistä tuotteista jäljempänä myös tehdään, viittaavat niiden hintojen yleiseen voimakkaaseen laskuun.

2.4 Puutteita kansantalouden tilinpidon käytännössä

2.4.1 Tuotannon arvon mittaaminen

Kansantalouden tilinpitojärjestelmässä omaksuttu rahoituspalvelujen mittauskäytäntö perustuu ajatukseen, että rahoituslaitosten korkotuloihin ja korkomenoihin sisältyy periaatteessa kaksi komponenttia: korvaus

pääomasta ja korvaus rahoituspalveluista.⁴ Korvaus pääomasta voidaan arvioida kertomalla lainattu pääoma ns. puhtaalla markkinakorolla. Tämä korko määritellään kilpailulliseksi raha- tai pääomamarkkinakoroksi vaateille, joihin ei sisälly mitään ilmaispalveluja, vaan ainoastaan varojen käyttöoikeus määrääjäksi. Jos sopimuksessa sovelletaan juuri tällaista puhdasta korkoa, korkomaksu on kokonaisuudessaan tulonsiirtoa, eikä siihen sisälly lainkaan korvausta rahoituspalvelusta.

Jos laina- tai talletussopimuksessa toisaalta sovelletaan puhtaasta markkinakorosta poikkeavaa korkoa, korkomarginaali on tulkittavissa korvaukseksi joistakin palveluksista. Epäsuorasti maksettujen rahoituspalvelujen arvo on tällöin yhtä kuin lainattu pääoma kertaa sovelletun koron ja puhtaan markkinakoron erotus (marginaali).

Matemaattisesti korkomaksujen dekomponointi on esitettävissä seuraavasti. Olkoon lainattava (talletettava) pääoma K , relevantti puhdas markkinakorko (kyseisen lainan maturiteetti ja luottoriski huomioon ottaen) r ja käytännössä sovellettu korko i . Tällöin korkotulon hajotelma on muotoa

$$iK = rK + (i-r)K, \quad (2)$$

missä iK = maksettu korko yhteensä
 rK = pääomakorvaus
 $(i-r)K$ = rahoituspalveluiden arvo.

Yllä tarkasteltiin yhteen velkasopimukseen (lainaan, talletukseen tai muuhun) liittyvien rahoituspalvelujen määrän mittaamista. Menetelmän soveltaminen monia sopimuksia tehneen rahoituslaitosten tuotannon mittaamiseen on periaatteessa suoraviivaista. Ajatellaan esimerkiksi yksinkertaista pankkia, jolla on lainoja L markkaa ja talletuksia T markkaa. Lainakorko olkoon i_L , talletuskorko i_T ja puhdas markkinakorko edelleen r . Oletetaan, että pankki ei peri lainkaan varsinaisia palvelumaksuja. Tällaisen pankin tuotanto V on määriteltävissä seuraavasti:

$$V = (i_L - r)L + (r - i_T)T = (i_L L - i_T T) - r(L - T). \quad (3)$$

Termi $i_L L - i_T T$ on pankin korkokate. Kaavan perusteella huomataan, että pankin myymien epäsuorasti maksettujen rahoituspalvelujen määrä on yhtä suuri kuin sen korkokate siinä tapauksessa, että lainoja (korkoa tuot-

⁴ Erinomaisen katsauksen rahoituspalvelujen mittaamisen ongelmaan esittävät Fixler ja Zieschang (1991).

tavia saamisia) on yhtä paljon kuin talletuksia (velkoja). Jos sen sijaan pankin nettovarallisuusasema on positiivinen eli jos pankilla on enemmän saamisia kuin velkoja, osa korkokatteesta on tulosta tämän nettovarallisuuden sijoittamisesta eikä palvelujen myynnistä. Pankin tuotanto on silloin kaavan osoittamalla tavalla pienempi kuin sen korkokate.

Äskeistä tarkastelua voidaan vielä täydentää ottamalla huomioon, että laskelmissa tarvittava puhdas markkinakorko voi olla erilainen luotto- ja talletuspuolella. Tällainen ero voi esiintyä eri syistä; lähinnä tulevat kysymykseen luottotappioriskit sekä luottojen ja talletusten erilainen maturiteettirakenne. Oletetaan esimerkiksi, että tarkasteltavan esimerkki-pankin luottoportfolioon on luottotappioriskien vuoksi sovellettava d yksikköä korkeampaa vertailukorkoa kuin talletuksiin. Kun talletusten vertailukorko oli r , luottojen vertailukoroksi tulee tällöin $r+d$. Tässä tapauksessa pankin myymien palvelujen arvo voidaan määritellä seuraavasti:

$$\begin{aligned} V &= (i_L - r - d)L + (r_T - i)T \\ &= (i_L L - i_T T) - r(L - T) - dL. \end{aligned} \tag{4}$$

Tämän analyysin perusteella huomataan, että jos kansantalouden tilinpidon taustalla olevaa teoriaa todella johdonmukaisesti sovellettaisiin rahoituspalvelujen mittaamiseen, korkokatteesta olisi vähennettävä pankin omien varojen sijoittamisesta saatu tulo sekä markkinaperusteisesti arvioitu korvaus pankin luotonantoon sisältyvistä luotto- ja korkoriskeistä. Esimerkkilaskelmassa tätä korkoihin sisältyvää vakuutuspreemiota edustaa suure dL .

Teoreettisesti parasta menettelyä ei kuitenkaan käytännössä noudateta virallisissa kansantuotelaskelmissa eikä myöskään tässä tutkimuksessa. Tarvittavien tietojen puutteesta johtuvien ja laskennallisten vaikeuksien vuoksi korkokatetta käytetään sellaisenaan mittaamaan epäsuorasti maksettujen pankkipalvelujen tuotantoa. Tällä ratkaisulla on kolme vaikutusta:

- 1) Rahoituspalvelujen tuotantoa yliarvioidaan jonkin verran, koska rahoituslaitosten nettovarallisuuden sijoittamisesta syntyvää tuloa käsitellään kuten rahoituksen välityksen marginaaleja.
- 2) Rahoituspalvelutuotannon arvoon tulee siihen kuulumatonta variaatiota, koska pankkien korkokate vaihtelee korkoriskeiden realisoitumisen vuoksi ilmeisesti enemmän kuin pankkien palvelutuotannon arvo (ex ante -marginaalit).

- 3) Rahoituspalvelujen tuotantoa yliarvioidaan sikäli kuin korkomarginaaleihin sisältyy rahoituspalvelujen ohella kompensatiota odotetuista luottotappioista (vakuutuspreemiota).

Luettelon ensimmäistä efektiä eli nettovarallisuuden tuoton merkitystä palvelutuotannon mittaamista vääristävänä tekijänä havainnollistaa taulukko 6. Siinä on rahoitusmarkkinatilastoa käyttäen arvioitu rahoituslaitosten nettoasemaa luottomarkkinoilla vuoden 1989 lopussa. Soveltamalla 13.6 prosentin laskennallista korkoa (tuolloin vallinnut heliborkkorko) päästään taulukon mukaiseen arvioon nettoluottoaseman tuoton merkityksestä korkokatteen muodostumisessa.

Taulukko 6. Rahoituslaitosten* nettoluottoasema vuoden 1989 lopussa ja laskennallinen arvio sen tuotosta v. 1990 verrattuna korkokatteeseen

	Nettoluotto- asema, milj. mk	sen arvioitu tuotto, % korkokatteesta
Suomen Pankki	5630	28.3
Talletuspankit	4555	4.4
Muut rahoituslaitokset	-2411	-2.2
Rahoituslaitokset yht.	7774	5.7

* Vakuutuslaitokset on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Taulukossa esitettyjen, kieltämättä hyvin karkeiden arvioiden perusteella voitaneen päätellä, että korkokatteen käyttö epäsuorasti maksettujen rahoituspalvelujen tuotannon arvioimiseen aiheuttaa nettovarallisuuden tuottojen osalta muutaman prosentin suuruisen harhan tärkeimpiin aggregaatteihin (talletuspankkien ja koko rahoitustoimialan tuotannon arvioihin). Keskuspankin tuottamien rahoituspalvelujen arvioinnin kannalta tilanne on huonompi. Nettovarallisuuden tuotolla on erittäin merkittävä osuus Suomen Pankin korkokatteessa, jota voidaan siis jo tästäkin syystä pitää huonona Suomen Pankin tuottamien rahoituspalvelujen indikaattorina. Toisaalta keskuspankin erityisluonne tekee sen tuotannon määrittelyn ja mittaamisen muutenkin ongelmalliseksi.

Kansantalouden tilinpitojärjestelmän taustalla oleva teoria tarjoaisi periaatteessa myös mahdollisuuden selvittää, mitkä taloudenpitäjät (sektorit, toimialat) käyttävät epäsuorasti maksettuja rahoituspalveluja. Tätä varten olisi eri sektorien saamien ja maksamien korkotulojen lisäksi arvioitava, paljonko näihin korkoihin markkinakorkotasoon suhteutettuna sisältyy sellaista marginaalia, joka on tulkittavissa korvaukseksi rahoituspalveluista. Nykyisessä kansantalouden tilinpitojärjestelmässä rahoitus-

palvelujen käyttäjiä ei pyritä selvittämään. Parhailaan kansainvälisesti valmisteluvaiheessa olevassa kansantalouden tilinpidon uudistuksessa on tavoitteena rahoituspalvelujen käyttäjien selvittäminen nykyistä paremmin. Nykyisessä kansantalouden tilinpidossa ei laskennallisten pankkipalvelujen käyttäjiä selvitetä, vaan oletetaan, että laskennalliset pankkipalvelut käytetään välituotteina yrittäjätoiminnassa. Suomen vanhassa kansantalouden tilinpitojärjestelmässä, jota sovellettiin 1970-luvun loppuun asti, tehtiin toinen, hieman realistisempi oletus. Ajateltiin, että rahoituslaitosten korkomarginaali oli tulkittavissa tallettajien maksamaksi korvaukseksi pankkitalletuksiin liittyvistä sijoitus- ja likviditeettipalveluista. Laskennalliset pankkipalvelut sisällytettiin näin ollen yksityiseen kulutukseen, johon sisältyi siis melko suuri määrä rahoituspalvelujen kulutusta. Jos tätä menetelmää edelleen sovellettaisiin, kotitaloudet olisivat v. 1990 kuluttaneet epäsuorasti maksettuja rahoituspalveluja noin 14 mrd. markan arvosta, mikä vastaisi noin 5 prosentin osuutta koko yksityisestä kulutuksesta. Vireillä olevassa kansantalouden tilinpidon uudistuksessa aiotaan palata hieman tämäntapaiseen menettelyyn.

2.4.2 Hintojen kehityksen mittaaminen

Kansantalouden tilinpitojärjestelmän käyttämän laskennallisten pankkipalvelujen hintaindeksin suurin puute on, että siinä implisiittisesti oletetaan tallettajan saamien palvelujen määrä vakioksi talletettua markkaa kohti. Käytetyt indeksit eivät itse asiassa ota lainkaan huomioon pankkitoiminnalle tyypillisten ns. ilmaispalvelujen tarjontaa varsinkaan talletusasiakkaille. Laskennallinen pankkipalvelumaksu nähdään kansantalouden tilinpidon menetelmässä yksinomaan korvaukseksi tallettajan varojen siirtämisestä luotonottajan käyttöön.

Kuluttajan yksittäisestä talletuksesta maksama korvaus on se korkotulo, mikä menetetään, kun raha sijoitetaan talletuksiin eikä sellaisiin rahamarkkinainstrumentteihin, joihin ei liity pankin tarjoamia likviditeettiymp. palveluja. Korkoero on kuitenkin vain osaksi maksu talletuksen vastaanottamisesta. Ainakin sekki- ja käyttelytilien ollessa kyseessä tallettaja saa korkoeron vastineeksi myös ilmaisia tai alihinnoiteltuja likviditeetti-, maksu- ja mahdollisesti muitakin palveluita (tästä lähtien kutsumme näitä ilmaispalveluiksi).

Sellaisen talletuksen korko R_p , johon ei sisälly mitään ilmaispalveluita, ei ilmeisestikään voi olennaisesti poiketa markkinakorosta R_m , sillä nämä korot ovat tällöin identtisille sijoituksille maksettavia korvauksia.⁵

⁵ Oletettu vapaa pääsy rahoitusmarkkinoille. Myös sijoituksen transformaatio tukkumarkkinoilta vähittäismarkkinoille on katsottu palveluiden tuottamiseksi.

Näin ollen tallettajan palveluista maksama hinta (P_t) voidaan määritellä seuraavasti:

$$P_t = \frac{R_m - R_t}{ip}, \quad (5)$$

missä P_t on siis palvelusten hinta, R_m markkinakorko ja R_t talletuksille maksettava korko ja ip tarjotut ilmaisipalvelut talletettua markkaa kohti.⁶ Kaavasta 5 näkyy, että korkomarginaali ei kuvaa oikein talletusten hintakehitystä, jos ip eli talletettua markkaa kohden annettujen ilmaisipalveluiden määrä muuttuu.

Erityyppisille talletuksille tarjotaan eri määrä ilmaisia tai alihinnoiteltuja palveluita. Määräaikaistileiltä maksu- ja likviditeettipalvelut puuttuvat suurimmaksi osaksi. Toisaalta sekki- ja käyttötileille näitä palveluita tarjotaan yleensä runsaasti: tileiltä voi hoitaa maksujaan, tilit voivat olla luotollisia, ja niihin usein yhdistetään maksukortteja. Jos eri tilien palvelusisällön eroja ei oteta huomioon arvioitaessa talletusten hintoja, tulevat muutokset talletusten kysynnän rakenteessa virheellisesti tulkituiksi hintojen muutoksiksi. Kun kuluttaja esimerkiksi siirtää rahansa käyttötililtä vähemmän palveluita tarjoavalle korkeakorkoisemmalle tilille, esimerkiksi määräaikaistilille, tulkitaan tämä Tilastokeskuksen menetelmässä pankkipalveluiden hinnan alenemiseksi. Kysymys on kuitenkin todellisuudessa rahoituspalvelujen kysynnän (volyymin) supistumisesta.

Tämä esimerkki osoittaa, että Tilastokeskuksen käyttämä menettely antaa väärän kuvan epäsuorasti maksettujen pankkipalvelujen hintojen kehityksestä, kun talletusten kesken tapahtuu rakenteellisia siirtymiä likvidien ja epälikvidien tilien välillä tai kun tileille tarjottujen likviditeettipalvelujen määrä muuttuu.

Rakenteellisten tilisiirtymien vaikutus voidaan periaatteessa eliminoida siirtymällä ns. Divisia-rahaindeksien käyttöön.⁷ Näissä indekseissä hinnat lasketaan tilikohtaisesti korkomarginaalien avulla ja painotetaan yhteen muuttuvapainoisten indeksien konstruointitekniikkaa (eli ns. ketjuperiaatetta) soveltaen. Nämä indeksitekniset keinot eivät kuitenkaan voi paljastaa tilien palvelutason muutoksia. Tätä varten tarvitaan välitöntä tietoa tallettajien saamien ilmaisipalvelujen volyyymista.

⁶ On useita syitä, miksi rahoituspalveluita hinnoitellaan epäsuorasti, ts. maksu peritään korkoeron muodossa. Jos esimerkiksi talletuskorot ovat verollisia tai säännösteltyjä, voi kilpailu pakottaa pankin palkitsemaan tallettajia niin, että sen on tarjottava ilmaisipalveluja maksuksi talletuksesta koron ohella tai sen sijasta. (Ts. ilmaisipalvelut sidotaan näin talletuksiin.)

⁷ Esimerkiksi Barnett, 1979; Söderlund, 1989.

Myös lainamarkkinoilla syntyvä korkokate voidaan katsoa korvaukseksi lainanottajalle myydyistä luottopalveluksista. Luotonantoon liittyvät palvelukset ovat yritysten tai yksityishenkilöiden luottokelpoisuuden tutkimista ja siitä viestimistä.⁸ Näiden palveluksien hinta muodostuu talletusmarkkinoiden tapaan yleensä pääasiassa neutraalin markkinakoron ja sovelletun lainakoron välisestä erosta. Vain osa palvelukustannuksista peritään toimitusmaksuina ja palkkioina. Suomessa toimitusmaksujen ja palkkioiden merkitys on kuitenkin ollut suuri.

Kansantalouden tilinpidossa lainojen ja talletusten tuotantoa ei eroteta toisistaan, vaan molemmat sisältävät erään laskennalliset pankkipalvelut. Luotonantopalvelusten todellisen hinnan selvittäminen tarkasti onkin varsin vaikeaa, sillä lainat olisi tätä varten jaettava eri luokkiin maturiteetiltaan ja luottotappioriskiltään vertailukelpoisten markkinakorkojen löytämiseksi. Näin menetellen ei esimerkiksi sellaista korkojen nousua, joka aiheutuu kysynnän siirtymisestä pidempiin luottoihin (nousevan korkojen maturiteettirakenteen tapauksessa) tai riskipitoisempiin kohteisiin, tulkittaisi luottojen hinnan nousuksi. Tilastokeskuksen menetelmä, jossa laskennallisten pankkipalveluiden hinta on lainakoron ja talletuskoron erotus, ei kykene erottelemaan tälläntapaisia rakenteellisia muutoksia todellisista hinnannuutoksista.

Ongelmia kohdataan myös maksullisten rahoituspalvelujen hintojen kehityksen mittaamisessa. Varsinkin tilastokeskuksen käyttämä maksullisten rahoituspalvelujen deflaattori on selvästi vain karkea yksinkertaistus, joka kuvaisi todellisia hintoja vain, jos äärimmäisen epärealistiset oletukset olisivat voimassa. Deflaattorihan perustui rahoitusalan käyttämien tuotantopanosten hintoihin. Tuotannon hinnat seuraisivat panoshintoja vain, jos kilpailu olisi täydellistä, panosten tuottavuus vakio ja jos mitkään institutionaaliset pidäkkeet tai kitkatekijät eivät rajoittaisi hinnoittelua. Sen lisäksi, että nämä ehdot eivät todellisuudessa toteudu, on epäselvää, kuvaavatko deflaattoria laskettaessa käytetyt kustannustekijöiden osuudet näiden kustannusten painoja juuri maksullisten palveluiden tuotannossa.

Parempaan hintaindeksiin päästäisiin tarkastelemalla suoraan todellisia pankkipalveluiden hintoja. Valitettavasti rahoituspalvelujen hintatietoja tilastoidaan nykyään hyvin puutteellisesti. Syynä lienee, että palvelumakсутietojen keräämiseen ja niitä kuvaavan indeksin (indeksien) konstruointiin liittyy kieltämättä omat ongelmansa palvelujen moninaisuuden ja alalla yleisesti harjoitetun selvän asiakaskohtaisen hintadiskriminoinnin takia. Kuitenkin tilastokeskuksen kuluttajahintaindeksiin sisältyy jo nykyisin kuluttajien todellisia pankkipalvelumaksuja kuvaava komponentti. Lisäksi Suomen Pankkiyhdistyksen vuoteen 1985 saakka jul-

⁸ Fama, 1985.

kaisemat pankkitariffit ja yhdistyksen viime aikoina kokoamat yhteenvedot sisältävät tietoa talletuspankkien soveltamista palvelumaksuista. Tuonempana (luvussa 4) arvioidaan alustavasti maksullisten pankkipalveluiden hintojen kehtiystä käytettävissä olevien tietojen perusteella.

3 Rahoituslaitosten asema rahoituksen välityksessä

Suomen rahoitusmarkkinat ovat aina olleet erittäin pankkikeskeiset. Tämä perustuu ensi sijassa siihen, että valtaosa yleisön sijoituksista rahoitusmarkkinoille on tehty pankkitalletuksiin tai muihin pankkien tarjoamiin sijoituskohteisiin. 1980-luvulla Suomen rahoitusmarkkinoilla tapahtuneet suuret, jopa dramaattiset muutokset eivät ainakaan toistaiseksi ole juuri lainkaan horjuttaneet pankkien keskeistä asemaa yleisön sijoitusten markkinoilla (taulukko 7). Yleisöllä tarkoitetaan tässä kotitalouksia ja yrityksiä ml. vakuutuslaitokset. Osakesijoitukset on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Taulukko 7. Yleisön rahoitussaamiset sektoreittain vuosina 1981 ja 1989, %

Velallinen	1981	1989
Suomen Pankki	3.3	3.6
Liikepankit	27.0	28.4
Säästöpankit	13.7	14.2
Osuuspankit	11.4	12.3
Muut yksit. rah.laitokset	2.9	7.0
Muut julk. rah.laitokset	0.2	0.4
Valtio ja kunnat	6.7	7.5
Ulkomaat	10.7	6.1
Yleisö	23.1	19.9
	100.0 % (177.7 mrd. mk)	100.0 % (514.0 mrd. mk)

Postipankin tiedot on sisällytetty liikepankkien tietoihin.

Vuonna 1981, ennen rahoitusmarkkinoiden liberalisointia, talletuspankkien yhteenlaskettu osuus yritysten ja kotitalouksien rahoitussaamisista oli noin 52 %. Vuonna 1989 talletuspankkien osuus oli noussut 55 prosenttiin. Pankkien merkitystä korostaa vielä se, että muut yksityiset rahoituslaitokset, joiden merkitys yleisön sijoitusten markkinoilla on kasvanut, ovat valtaosin pankkien omistuksessa. Ns. suoran rahoituksen (yleisöltä yleisölle) merkitys on laskenut 23 prosentista 20 prosenttiin. Tässä ryhmässä merkittävin yksittäinen erä ovat vakuutusyhtiöiden muille yrityksille myöntämät luotot.

Suomessa ei siten ole toistaiseksi havaittavissa merkittävää disintermediaatiota eli rahoituslaitosten markkinaosuuksien supistumista rahoitusmarkkinoilla, kuten eräissä muissa maissa viime vuosikymmenen

aikana. Edes rahoitusmarkkinoiden kansainvälistyminen, joka muuten eteni 1980-luvulla ripeästi, ei ainakaan vielä vuosikymmenen vaihteessa juuri näkynyt yleisön rahoitussaamisten rakenteessa. Valuutansäännöstelyn purkamisjärjestys ilmeisesti vaikutti tähän. Ulkomaisten saamisten osuus yleisön portfolioissa itse asiassa supistui vuosikymmenen kuluessa. Yleisön tilastoiduista ulkomaisista saamisista suuri osa on kauppaluottoa, ei varsinaisia rahoitussijoituksia. Toisaalta tämä kauppaluotto on kyllä termiinimarkkinoiden kautta tarjonnut kaupallisen perustan yritysten finanssioperaatioille.

Vaikka yleisön rahoitussaamisten jakauma eri sektoreihin tehtyjen sijoitusten kesken onkin siis pysynyt huomattavan stabiilina, tarkastelu osoittaa kuitenkin rahoitussaatavien määrän kasvaneen selvästi. Tarkasteluun sisältyvien rahoitussaatavien suhde bruttokansantuotteen arvoon on kasvanut 81 prosentista 103 prosenttiin vuosina 1981–1989.

Rahoituslaitosten ainakin tähän asti vahvana pysynyttä asemaa Suomen rahoitusmarkkinoilla voidaan selittää useilla eri tekijöillä. Yksi mahdollinen selitys voisi olla suomalaisen rahoituslaitossektorin ylivoimainen tehokkuus suoraan rahoitukseen verrattuna; tätä on kuitenkin vaikea todistaa. Muita, helpommin todennettavia selityksiä ovat talletuksia suosiva verotus, suomalaisten kassavarantovaatimusten suhteellinen keveys verrattuna monien muiden maiden vastaaviin vaatimuksiin, sekä se, että pankkijärjestelmä on Suomessa yleisesti koettu täysin riskittömäksi.

Näistä tekijöistä tärkeimpänä on yleensä pidetty verotusta, joka on vuoteen 1991 asti selvästi suosinut pankkitalletuksia ja myös osuuskauppojen säästökassoihin tehtyjä talletuksia. Talletukset ovat olleet verottomia tiettyjen ehtojen vallitessa. Käytännössä veronhuojennuslaki on asettanut verottomille talletuksille korkokaton, joka vuoteen 1991 asti oli niin korkea, että verottomien talletusten kilpailukyky markkinoilla ei ollut vakavasti uhattuna. Muut korkotulot kuin talletusten korot ovat sen sijaan olleet yleensä veronalaisia. Verottomuus ulottui tosin joihinkin joukkovelkakirjoihinkin, mutta verottomien obligaatioiden liikkeeseen-lasku oli luvanvaraista.

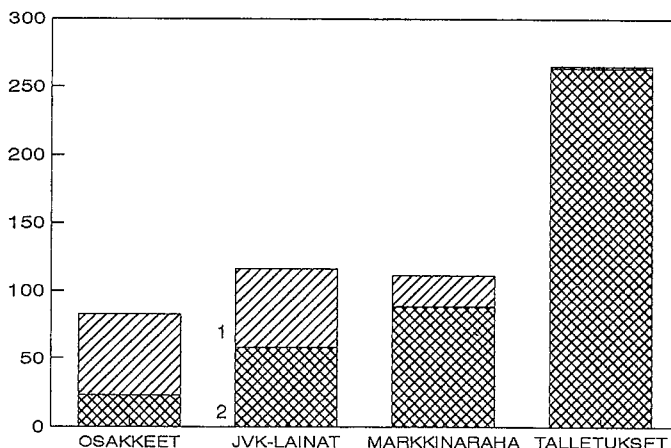
Jos verotus yksin olisi ollut ratkaiseva pankkien kilpailuasemaa ylläpitänyt tekijä, voitaisiin odottaa rahoituslaitosten markkinaosuuden kenties supistuvan vuoden 1991 alun jälkeen. Tällöin korkotulojen verotuksessa siirryttiin lähdeverojärjestelmään, joka kohtelee esimerkiksi yritysten joukkovelkakirjoja ja yritystodistuksia yleensä samoin kuin pankkitalletuksia.

Rahoituslaitosten asemaa rahoitusmarkkinoilla tukevana tekijänä voidaan Suomessa pitää vielä pankkisektorin suurta keskittyneisyyttä. Tämä on yhteydessä tallettajan kokemaan turvallisuuteen. Viranomaisten tukea vaikeuksiin mahdollisesti joutuville pankeille pidetään yleensä sitä todennäköisempänä, mitä suurempia ja keskeisemmässä asemassa pankit

ovat (ns. too large to fail -ilmiö). Siksi Suomen tapaisessa hyvin keskittyneessä pankkijärjestelmässä pankkien talletuksia ja joukkovelkakirjoja pidetään käytännössä hyvin luotettavina sijoituskohteina. Tämä seikka on omiaan kanavoimaan velkarahoitusta pankkisektorin sisälle.¹

Sellaisissa maissa kuin Yhdysvalloissa ja Euroopan maista mm. Ranskassa, joissa disintermediaatio on heikentänyt pankkien asemaa rahoitusmarkkinoilla, on tämän prosessin edellytyksenä ollut ns. arvopaperistuminen eli jälkimarkkinakelpoisten rahoitusinstrumenttien käytön yleistyminen. Suomessa 1980-luvulla tapahtunutta jälkimarkkinakelpoisten rahoitusvaateiden määrän kasvua ei voida pitää merkinä siitä, että rahoituslaitosten merkitys rahoitusmarkkinoilla olisi vähentynyt. Rahoituslaitoksilla on nimittäin ollut varsin suuri markkinaosuus myös jälkimarkkinakelpoisten vaateiden liikkeeseen laskijoina (kuvio 1). Lisäksi rahoituslaitokset ovat olleet merkittäviä sijoittajia sekä raha- että pääomamarkkinoilla.

Kuvio 1. Eräiden rahoitusvaateiden kannat v. 1990, milj. mk

1. Rahoituslaitosten vaateet
2. Muiden sektoreiden vaateet

Lähteet: Pörssin vuosikirja, JVK-tilastot, Suomen Pankkiyhdistys. Rahoituslaitosten yritystodistusten määrä on arvio.

¹ Jos keskittyneisyydestä toisaalta seuraa puutteellinen kilpailu, on sillä päinvastaisia vaikutuksia.

Rahoituslaitosten merkitys on suuri paitsi kotimaisilla rahoitusmarkkinoilla myös ulkomaisen luoton hankkimisessa Suomeen (taulukko 8).

Taulukko 8. **Suomen ulkomaiset velat ja saatavat sektoreittain vuonna 1989**

Sektori	Velka	Saatava	Netto-	Netto-
	Mrd. mk		velka	velka
				%
Suomen Pankki	1.5	24.3	-22.8	-19.9
Talletuspankit	172.2	87.2	85.0	74.1
Muut yksit. rah.laitokset	4.4	2.2	2.2	1.9
Muut julk. rah.laitokset	17.7	9.2	8.5	7.4
Valtio ja kunnat	24.7	0.7	24.0	20.9
Yleisö	53.8	36.0	17.8	15.5
Yhteensä	274.3	159.6	114.7	100.0

Huom. Osakesijoitukset eivät sisälly tarkasteluun.

Vuoden 1989 lopussa rahoituslaitosten ulkomainen nettovelka ilman Suomen Pankin osuutta oli yli viisi kertaa suurempi kuin yleisösektorin suora ulkomainen nettovelka; varsinkin talletuspankit ovat keskeisessä asemassa ulkomaisen pääoman välittäjinä. 1980-luvun puolivälin jälkeen, etenkin vuosina 1986 ja 1987, toteutettu pääomanliikkeiden säännöstelyn purku on ilmeisesti korostanut pankkien asemaa ulkomaisen pääoman tuonnissa. Ulkomainen luotto on nimittäin liberalisoinnin jälkeen tullut myös sellaisten pienten ja keskisuurten yritysten ulottuville, joilla ei liene kovin hyviä mahdollisuuksia suoraan ulkomaiseen luotonottoon omissa nimissään. Kotitalouksien tapauksessa tilanne lienee vielä ilmeisempi. Ulkomaisen luotonoton vapauduttua v. 1991 ne turvautuvat ilmeisesti lähinnä pankkien välittämiin valuuttaluottoihin.

Arvioitaessa rahoituslaitosten asemaa rahoitusmarkkinoilla on vielä otettava huomioon, että myös suora rahoitus nojautuu yleensä rahoituslaitosten tarjoamiin järjestely-, arvopaperikauppa- ja takauspalveluihin. Vaikka näitä palveluja voivat pankkien lisäksi tarjota muutkin rahoitusalan yritykset, on Suomessa pankkien merkitys esimerkiksi arvopaperikaupassa ratkaiseva.

4 Rahoituspalvelut tuotteittain

Tässä luvussa siirrytään kuvaamaan rahoituspalvelujen markkinoiden rakennetta ja kehitystä tärkeimmissä yritys- ja tuoteryhmissä. Tarkastelu aloitetaan suurimman tuottajaryhmän, talletuspankkien, tarjoamista palveluista. Sen jälkeen siirrytään kuvaamaan muiden yksityisten ja julkisten rahoituslaitosten toimintaa.

4.1 Talletuspankkitoiminta

4.1.1 Pankkitoiminnan tuottojen rakenne

Talletuspankkien liiketoiminnan jakautumisesta eri rahoituspalvelujen tuotantoon voidaan saada kvantitatiivista tietoa lähinnä pankkien tuloslaskelmien perusteella. Koska julkaistut tuloslaskelmat on laadittu siten, että pankkien tuotot on jaoteltu tulolajeittain, ei tuotteittain, niiden antama kuva jää kuitenkin väistämättä jonkin verran puutteelliseksi.

Taulukoissa 9 ja 10 esitetään pankkien tuottojen jakauma vuosina 1981–1990 pankkitilaston mahdollistamalla tarkkuudella. Taulukkoon on otettu kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaiseen rahoituspalvelujen tuotantoon (= kokonaistuotos) kuuluvien erien lisäksi myös tietoja varsinaiseen pankkitoimintaan kuulumattoman sijoitustoiminnan kirjandollisista tuotoista, joiden avulla voidaan arvioida tällaisen toiminnan merkitystä pankkien tulolähteenä. Kuten edellä todettiin, myös korkokatteesta voitaisiin teoriassa pieni osa nähdä enemmänkin sijoitustoiminnan kuin palvelutuotannon tuottona. Tätä korjausta ei taulukoissa ole kuitenkaan tehty, vaan korkokate on kirjattu virallisten tilastojen mukaisesti.

Korkokate muodostaa ylivoimaisesti merkittävimmän osan pankkien tuotoista. Vuonna 1990 sen osuus oli 63.8 % talletuspankkien kokonaistuotoksesta ja 54.0 % niiden kaikista tuloista. Muita tärkeitä palvelutuotannosta peräisin olevia tuottoeriä ovat toimitusmaksut ja palkkiot (17.1 % kokonaistuotoksesta), provisiot pankkitakauksista (4.6 %), sekä tuotot valuutanvaihdosta (3.5 %). Muut palvelutuotannon tuotoiksi luettavat erät (10.9 %) koostuvat mm. eräistä kiinteistötuotoista, ATK-tuotoista sekä arvopaperikaupankäynnin tuotoista.

Taulukko 9.

Talletuspankkien tuotot 1981–1990, milj. mk

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989*	1990*	Reaalinen kasvu vuosittain 1981–1990, %
Korkokate A	4076	4707	5061	5889	7032	7219	9036	10700	11634	13782	7.8
Muut tuotot pankkitoiminnasta B											
– Valuutanvaihdosta	426	334	250	245	345	416	437	488	477	763	0.5
– Toimitusmaksut ja palkkiot	736	1030	1157	1477	1726	1898	2380	3063	3676	3703	12.7
– Provisiot pankkitakauksista	479	559	637	782	900	926	1033	955	986	985	2.0
– Muut tuotot (siitä arvopaperikauppa)	524 (22)	671 (45)	829 (65)	1064 (158)	1488 (382)	1555 (525)	1836 (395)	2095 (348)	2200 -	2361 -	11.4
Kokonaistuotot A+B	6242	7301	7934	9459	11492	12014	14721	17301	18972	21594	8.1
Pankkien muut tuotot C											
– Myyntivoitot eri omaisuuserien myynnistä	65	107	207	399	703	712	924	3981	1486	927	26.5
– Osingot ja osuusmaksujen korot	101	128	159	217	316	336	415	678	790	678	16.4
– Muut	200	223	241	255	309	762	952	852	1377	2278	23.4
Kaikki tuotot A+B+C	6608	7759	8541	10329	12819	13824	17012	22813	22625	25477	9.4

* Perustuvat ennakkotietoihin

Taulukko 10.

Talletuspankkien kokonaistuotoksen jakautuminen tulonlähteittäin 1981–1990, %

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989*	1990*	Keski- määrin 1981–1990
Korkokate A	65.3	64.5	63.8	62.3	61.2	60.1	61.4	61.8	61.3	63.8	62.5
Muut tuotot pankkitoiminnasta B											
– Valuutanvaihdosta	6.8	4.6	3.2	2.6	3.0	3.5	3.0	2.8	2.5	3.5	3.5
– Toimitusmaksut ja palkkiot	11.8	14.1	14.6	15.6	15.0	15.8	16.2	17.7	19.4	17.1	15.7
– Provisiot pankkitakauksista	7.7	7.7	8.0	8.3	7.8	7.7	7.0	5.5	5.2	4.6	6.9
– Muut tuotot	8.4	9.2	10.4	11.2	12.9	12.9	12.5	12.1	11.6	10.9	11.2
Kokonaistuotos A+B	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Pankkien muut tuotot C											
– Myyntivoitot eri omaisuuserien myynnistä	1.0	1.5	2.6	4.2	6.1	5.9	6.3	23.0	7.8	4.3	6.3
– Osingot ja osuusmaksujen korot	1.6	1.7	2.0	2.3	2.7	2.8	2.8	3.9	4.2	3.1	2.7
– Muut	3.2	3.1	3.0	2.7	2.7	6.3	6.5	4.9	7.3	10.5	5.0
Kaikki tuotot A+B+C	106	106	108	109	112	115	116	132	119	118	114.0

Korkokate syntyy käytännöllisesti katsoen kokonaan korvauksena perinteisimpien talletuspankkipalvelujen tuotannosta: talletusten vastaanotamisesta, maksujen välityksestä ja luotonannosta. Korkokatteen osuus talletuspankkien kokonaistuotoksesta on 1980-luvulla pienentynyt hitaasti. Se on kuitenkin edelleenkin selvästi pankkien tärkein tulonlähde, mikä osoittaa mainittujen kolmen tuoteryhmän jatkuvasti keskeisen aseman talletuspankkien liiketoiminnassa. Korkokatteen jakaminen luottojen ja erilaisten talletusten osalle vaatii tiettyjen laskennallisten oletusten tekemistä ja on siten väistämättä tulkinnanvaraista.

Itse asiassa talletus-, maksujenvälitys- ja luotonantopalvelujen osuus pankkien palvelutuotannossa on jonkin verran korkokatetta suurempikin, koska näistä palveluista saadaan tuottoja myös toimitusmaksuina ja palkkioina. Talletuspankkien toimitusmaksuista ja palkkioista saamat tulot ovat kasvaneet nopeasti 1980-luvulla; keskimääräinen reaalisuus on ollut lähes 13 % vuodessa (taulukko 9). Samalla näiden tulojen osuus pankkien tuotoista on kasvanut.

Toimitusmaksujen ja palkkioiden jakaminen tuotteittain on tilastojen puutteellisuuden vuoksi vielä korkokatteen jakamista hankalampaa. Ongelmana on se, ettei tiedetä, mikä osa toimitusmaksuista ja palkkioista on peräisin esimerkiksi luotonannosta, maksujen välityksestä, arvopaperitoimeksiannoista tai valuutan myynnistä. Tämän erän tarkempi erittely olisi suotavaa, mutta pelkkien julkaistujen tietojen valossa mahdotonta. Käytettävissä olevien palveluhintatietojen perusteella voidaan päätellä, että luotonannon yhteydessä perityt palkkiot lienevät ainakin näihin saakka tärkein yksittäinen toimitusmaksu- ja palkkiotuottojen lähde.

On kuitenkin ilmeistä, että toimitusmaksu- ja palkkiotuottojen rakenteessa on tapahtunut huomattavia muutoksia. Osaksi kysymys on ilmaisupalvelujen poistamisesta. Luotonannon yhteydessä on perinteisestikin peritty huomattavia palvelumaksuja, mutta viime aikoina (varsinkin vuodesta 1989 lähtien) myös maksujen välityspalveluja on ruvettu yhä enemmän eksplisiittisesti hinnoittelemaan. Toisaalta eräiden tyypillisesti yritysten käyttämien palvelujen hinnat ovat ilmeisesti alentuneet selvästi 1980-luvun aikana.

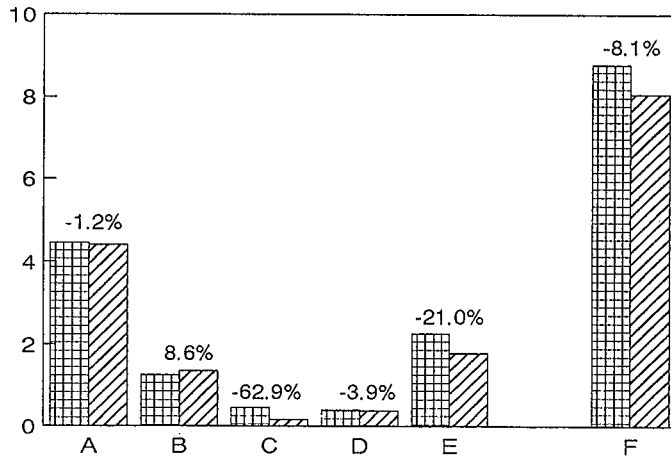
Tarkasteltaessa talletuspankkien tuloslaskelmien kehitystä 1980-luvulla kiinnittää huomiota tuottorakenteen melko stabiili kehitys. Eriyisesti voidaan panna merkille, että valuuttakaupan, takuiden ja sitoumusten sekä arvopaperipalvelujen nopea kasvu, jota tarkastellaan tuonempana hiukan lähemmin, ei näytä kovin paljon muuttaneen pankkien tuottojen rakennetta. Tämä johtunee juuri edellä mainitusta yritysten käyttämien palvelujen halpenemisestä.

Rahoituspalvelujen tuotannon ohella myös pankkien omalla sijoitustoiminnalla on suuri merkitys suomalaisten pankkien toiminnassa. Pankit toimivat sijoittajina sekä kiinteistö- että raha-, osake- ja joukkovelka-

kirjamarkkinoilla. Sijoitustoimintaan saattaa liittyä jonkin verran palvelutuotannon tapaista toimintaa, jonka vastapainoksi pankit odottaisivat sijoituksistaan puhtaan markkinatuoton ylittävää korvausta, osallistuvathan ne aktiivisesti osittain omistamiensa yritysten hoitoon ja valvontaan.

Tässä raportissa olemme kuitenkin lähteneet siitä, että sijoitustoiminnan tuotot eivät ole korvausta tuotannosta vaan tavallaan puhdasta korkoa eli pelkkää tulonsiirtoa. On siis pitäydytty kansantalouden tilinpidon mukaisessa kokonaistuotoksen käsitteessä, joka ei sisällä osinkoja, pankkitoimintaan olennaisesti kuulumattomia myyntivoittoja, kiinteistötuottoja eikä muita satunnaisia tuottoja. Sijoitustoiminnan tuotot (osingot, myyntivoitot ja vastaavat ml. satunnaiset tuotot) olivat vuonna 1990 vajaat 20 % kokonaistuotannosta. Suurimmillaan näiden tuottojen merkitys oli vuonna 1988, jolloin ne olivat noin kolmanneksen kokonaistuotoksesta — tuona vuonnahan monet pankit mm. myivät toimitilojaan ja muita kiinteistöomistuksiaan.

Kuvio 2. **Liikepankkien tuottojen kehitys tammi–heinäkuussa 1990 ja 1991, mmk**

Muutosprosentit pylväiden yläpuolella

- A Korkokate
- B Toimitusmaksut
- C Tuotot valuutanvaihdosta
- D Provisiot pankkitakauksista ym.
- E Muut tuotot
- F Kaikki tuotot

Tarkasteltaessa pankkien tuottojen ja sen eri komponenttien aivan viimeaikaista kehitystä liikepankkien tuottotietojen pohjalta havaitaan, että toimitusmaksut ja palkkiot ovat ainoa tuottoerä, joka on kasvanut tuntuvasti vuonna 1991 (kuvio 2). Korkokatteen kasvu on ollut pysähdyksissä, ja muut tuottoerät ovat selvästi supistuneet. Tuottojen supistuminen heijastelee selvästi vallitsevaa taloudellista taantumaa sekä osake- ja kiinteistömarkkinoiden hintojen laskua. Se, että toimitusmaksut ja palkkiot tästä huolimatta kasvavat, osoittaa pankkien hinnoitteluperiaatteiden huomattavaa muutosta vuonna 1991 talletuskorkojen verotuksen muututtua ja talletuskorkokilpailun kiristyttyä.

4.1.2 Talletusten ja maksujen välityksen volyyymi

Taulukossa 11a on esitetty eräitä talletuspankkien toiminnan kannalta olennaisimpia volyymitietoja. Taulukon tarkastelu aloitetaan talletus- ja maksupalvelutoiminnan kehityksestä.

Perinteisimmät talletusten volyyymi-indikaattorit ovat talletusten reaaliarvo ja tilien lukumäärä. Tilien lukumäärän kasvu on 1980-luvulla ollut negatiivinen (keskimäärin -0.5 % vuodessa); sen sijaan talletuskannan reaalikasvu on ollut keskimäärin runsaat 5 % vuodessa. Nämä talletusten volyymimittarit eivät kuitenkaan ota huomioon tallettajille suunnattujen palvelujen tarjonnan volyymia ja ovat siksi epätydyttäviä.

Tärkein tallettajille suunnatuista palveluista on maksujen välitys. Sen volyymia on luontevinta tarkastella maksutapahtumien lukumäärän avulla, koska maksamisen kustannukset ovat ilmeisesti melko riippumattomat siirrettävien summien arvosta. Suomen Pankkiyhdistyksen kokoamia kattavia maksuliikennetapahtumien lukumäärätietoja ei valitettavasti ole saatavissa vuotta 1986 edeltävältä ajalta. Maksuliikenteen volyymin pitkän aikavälin kehityksestä voidaan kuitenkin saada kuva tarkastelemalla Suomen Pankin tilastoimaa pankkien välisten clearingtapahtumien lukumäärä.

Clearingtiedoista saadaan selville pankista tai pankkiryhmästä toiseen välitetyt pankkisiirrot, sekut ja pankkivekselit. Näiden maksutapahtumien määrä heijastelee näin ollen huomattavaa osaa tallettajille suunnatuista palveluista. Se ei kuitenkaan ota huomioon maksuja, jotka välitetään saman pankin tai saman paikallispankkiverkoston sisällä eikä myöskään käteispanojen ja -nostojen lukumäärän kehitystä. Oloissa, joissa maksuliikenteen rakenne muuttuu nopeasti, pankkien välisen clearingin käyttö volyymi-indikaattorina voisi antaa puutteellisen kuvan.

Taulukko 11a.

Pankkitoiminnan volyyymi-indikaattoreita

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Kasvu vuosittain 1981–1990, %,
Talletukset ja maksujenvälitys											
– Markkatalletusten reaaliarvo	79	83	86	91	100	111	120	130	144	133	6.0
– Tilien lkm.	97	98	97	98	100	101	99	102	96	92	-0.5
– Maksuclearingtaphtumien lkm.	46	58	77	84	100	119	127	154	181	200	17.9
Antolainaus											
– MK-määräisen antolainauksen reaaliarvo	77	81	85	91	100	110	122	151	156	151	7.9
– Koko antolainauksen reaaliarvo	74	80	85	90	100	109	124	155	168	176	10.1
Valuutanvaihdon volyyymi (reaaliarvo)	-	-	-	-	-	100	128	204	178	202	19.2
Vastuusitoumusten volyyymi (reaaliarvo)	62	67	73	83	100	120	135	168	175	167	11.6
Arvopaperitoiminnot											
– Arvopaperikaupan volyyymi ¹⁾	15	23	47	74	100	297	774	877	878	401	43.7
– Emissiot ²⁾	27	44	67	82	100	117	119	112	101	115	17.6
Tilastokeskuksen pankki- toiminnan volyyymi-indeksit											
– laskennalliset pankkipalvelut	70	79	81	86	100	105	124	141	142	146	8.5
– maksulliset pankkipalvelut	71	77	78	87	100	102	114	123	126	125	6.4

1985 = 100 pl. jossa 1986 = 100

1) Pörssivaihdon reaaliarvo.

2) Osake- ja JVK-emissioiden reaaliarvo.

Taulukko 11b.

Maksujenvälityksen volyymia kuvaavia indeksisarjoja 1986 = 100

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos vuosittain 1986–1990, %
Clearing, kpl. ¹⁾	38	48	65	71	84	100	107	129	152	168	13.9
Maksujen välitys yhteensä	-	-	-	-	-	100	113	129	145	144	9.6
— Pankkikorttimaks., lkm.	-	-	-	31	61	100	157	246	344	374	39.1
— Pankki ja Postisiir., lkm.	-	-	-	-	-	100	113	130	142	139	8.6
— Sekkimaks., lkm.	-	-	-	121	110	100	85	56	40	24	-30.0
Tilien kierto nopeus (otot/saldo) ²⁾	71	87	91	98	90	100	109	130	145	156	11.8
Pankkiautomaattinostot	-	-	-	-	65	100	148	228	299	348	36.7

Lähteet: Tilastokeskus: Pankkitilasto, Suomen Pankki: vuosikertomus, Suomen Pankkiyhdistys: Maksujärjestelmät ja pankkien jakeluverkot

¹⁾ Clearingtapahtumien lkm. on pankkien välillä vaihdettujen pankkivekseleiden, sekkiiden, pankki- ja postisiirtojen sekä automaattisten tilisiirtojen lukumäärä.

²⁾ Vuoteen 1984 laskettu ilman Postipankkia.

Vertailu pankkiyhdistyksen viime vuosilta kokoamiin tietoihin (taulukko 11b) osoittaa, että clearingin kasvu on viime vuosina ehkä ollut hiukan maksuliikenteen yleistä kasvua nopeampaa. Syynä voi olla pankkiautomaattiverkon integroituminen. Taulukko osoittaa myös, että eri maksutapojen suosio on muuttunut 1980-luvun lopulla suuresti. Varsinkin pankkikorttimaksujen määrä on kasvanut miltei räjähdysmäisesti, kun taas sekkien lukumäärä on kovasti vähentynyt. Pankki- ja postisiirron volyyymi on kasvanut suunnilleen koko maksuliikenteen keskimääräisen kasvun tahtia.

Yhteenvetona käytettävissä olevista tiedoista voidaan todeta, että pankkien tuottamien maksupalveluiden volyymin kasvu on ollut selvästi nopeampaa kuin taloudellinen kasvu yleensä ja myös nopeampaa kuin Tilastokeskuksen virallinen arvio maksullisten (tai laskennallisten) pankkipalvelujen kasvusta. Talletusten reaalisien määrän kasvu (noin 6 % vuodessa) on jäänyt jälkeksi maksuliikenteen kasvusta (noin 10–18 % vuodessa). Erityisen nopeasti on kasvanut pankkikorttimaksujen lukumäärä. Viisivuotiskautena 1986–1990 pankkikorttitapahtumien keskimääräinen kasvuvauhti on ollut peräti 45 % vuodessa. Tilien palveluintensiivisyys on siis ilmeisesti kasvanut. Tätä huomiota tukee myös talletusten kiertonopeuden eli tiliottojen markka-arvon ja keskimääräisen saldon suhteen kasvu yli kaksinkertaiseksi 1980-luvun aikana. Keskimäärin talletustileiltä on siten saldoon nähden tehty yhä enemmän maksuja ja käteisnostoja.

Nämä huomiot antavat aiheen tarkistaa pankkitoiminnan tuotannon volyymin arviointiperusteita. Kansantalouden tilinpidon hinta- ja volyymlaskelmien pohjana oleva oletus, jonka mukaan palvelutuotannon ja talletuskannan välinen suhde olisi vakio, ei ilmeisesti ainakaan 1980-luvulla ollut oikeutettu.

Toiminnan volyymin ohella on tärkeä katsoa muutoksia tuotteiden laadussa. Pankkien tarjoamat maksujenvälityspalvelut ovat teknisen kehityksen ansiosta muuttaneet muotoaan ja tehostuneet 1980-luvun jälkipuoliskolla. Maksukorttitapahtumien nopea kasvu on esimerkki juuri tällaisesta teknisen kehityksen aiheuttamasta rakennemuutoksesta. Taulukkoon 12 on koottu joitakin keskeisiä talletusten laadun indikaattoreita.

1980-luvulla talletuspankkitoiminnan kannalta tärkeimpiä kehitysuuntia on ollut teknisen kehityksen mahdollistama palvelujen automatisointi, mikä näkyy mm. siinä, että pankkitoiminnan laatua on parannettu nimenomaan erilaisten automaattien lukumäärää lisäämällä. Ilman palvelutarjonnan muuttumista uusien, automaatteihin perustuvien palvelumuotojen suuntaan eivät pankit ilmeisesti olisi voineet lisätä maksuliikenteen volyymeja läheskään siinä suhteessa kuin viime vuosina on tapahtunut.

Taulukko 12.

Keskeisiä pankkitoiminnan laatua kuvaavia indikaattoreita

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Vuotuinen muutos 1981–1990, %
Konttoreiden lkm. ¹⁾	99	96	98	99	100	99	99	99	99	92	-0.7
Postikonttoreiden määrä	101	101	101	100	100	99	98	98	97	92	-0.9
Pankkiautomaattien lkm.	31	43	56	83	100	137	221	296	375	404	33.2
Pankkien kautta jaettujen korttien lkm. ²⁾	-	-	-	74	100	132	160	198	242	279	24.6
Asiakaspäätteet ja muut tietoyhteydet	-	-	-	-	100	145	97	443	951	1661	75.4

Lähteet: Tilastokeskus: Pankkitilasto, Suomen Pankkiyhdistys: Maksujärjestelmät ja jakeluverkot sekä Maksukortit ja niiden käyttö, Posti.

¹⁾ Pankkitilastot ja Postipankin vuosikertomukset, 1986–1990 Suomen Pankkiyhdistys.

²⁾ Ei sisällä Visa- eikä OK-kortteja.

Uusi tekniikka on parantanut tallettajan saaman palvelun laatua esimerkiksi siinä mielessä, että seteliautomaattien lukumäärän kasvu on tehnyt pankkitilin käytön mahdolliseksi kaikkina vuorokauden aikoina ja lyhentänyt keskimääräistä matkaa lähimpään palvelupisteeseen. Automaattien yhteiskäyttöisyydellä, johon päästiin vuosikymmenen loppuun mennessä, on tässä ollut ratkaiseva merkitys. Seteliautomaattien lisäksi myös maksukorttien yleistymisen on helpottanut pankkitilin käyttöä. 1980-luvun alussa käyttösekki oli vielä suosituin käteistä korvaava tilinkäyttöväline ostoksia maksettaessa. Pankkikortin ja kassapäätteiden yleistymisen on kuitenkin nyt jo miltei syrjäyttänyt sekin maksuvälineenä.

4.1.3 Luotonannon volyyymi

Pankkiluottojen kasvu oli 1980-luvulla selvästi talletusten kasvua voimakkaampaa. Antolainauksen reaalikasvu oli keskimäärin noin 10 % vuodessa ja valuuttalainojen kasvu tätä huomattavasti nopeampaa eli reaalisesti keskimäärin 21 % vuodessa ja vuonna 1990 peräti 36 %. Ero luottojen ja talletusten kasvun välillä oli suurimmillaan vuoden 1987 jälkeen. Ainakin yksi järkevä selitys luotonannon talletuksia paljon nopeampaan kasvuun löytyy 1980-luvulla tapahtuneesta rahoitusmarkkinoiden vapautumisesta, jonka vuoksi luottojen hinnoittelu ja niiden rahoitus muuttuivat hallinnollisesta markkinavoimiin perustuvaksi.

Rahamarkkinoiden kehitys 1980-luvulla vaikutti pankkiluottojen rahoitukseen siten, että luotonannon ja talletusten välinen rahoituskytkentä pankeissa väljentyi. Vielä 1970-luvun lopulla pankkien oli rahoitettava mahdollinen luotonantoenemmyytensä yleensä joko suoraan Suomen Pankista tai sen ylläpitämiltä pankkien välisiltä päiväluottomarkkinoilta – tosin paikallispankkiryhmillä oli omat sisäiset rahamarkkinansa. 1980-luvulla varainhankintaan tuli kuitenkin useita uusia vaihtoehtoja, joiden myötä pankkien mahdollisuudet luotonantoenemmyyden kasvattamiseen rahaa ostamalla paranivat. Suurissa teollisuusmaissa pankkien ns. liability management yleistyi jo 1970-luvun alussa.

Pankkien varainhankinnan muutokset alkoivat Suomessa 1980-luvun alussa, kun pankit alkoivat ottaa yleisöltä vastaan ns. markkinarahasijoituksia. Tässä käytettiin aluksi lähinnä pankin velkakirjoja. Vuoden 1987 alusta siirryttiin kuitenkin yleisesti jälkimarkkinakelpoisiin instrumentteihin, sijoitustodistuksiin, joiden liikkeeseenlaskun rajoituksia tuolloin lievennettiin. Vuosikymmenen loppupuolella pankit myös alkoivat lisääntyvässä määrin käyttää kotimaisia joukkovelkakirjamarkkinoita varainhankinnassaan. Suurin osa niiden joukkovelkakirjaemissioista oli kuitenkin suunnattu ulkomaille.

Valuutansäännöstely oli aikaisemmin rajoittanut pankkien mahdollisuuksia käyttää ulkomaista luottoa kotimaisten asiakkaidensa rahoittamiseen. Valuuttaluoton käyttö muuhun kuin ulkomaankaupan rahoitukseen vaati Suomen Pankin luvan. Vuodesta 1980 alkaen Suomen Pankki salli pankkien ottaa vapaasti ulkomailta lyhytaikaista valuuttaluottoa (mm. eurotalletuksia) niiden termiinivaluuttakauppojen katteeksi, joita pankit tekivät suomalaisten vientiyritysten kanssa. Samalla suhtautuminen ulkomaisen valuuttaluoton käyttöön muuttui muutenkin liberaalimmaksi verrattuna 1970-luvun lopun tiukkaan lupakäytäntöön.

Vientisaamisten terminointi oli 1980-luvun alussa niin vilkasta, että ellei Suomen Pankki olisi omin termiinkaupoin neutraloinut valuuttavirtaa, pankit olisivat tätä kautta saaneet merkittävästi rahoitusta markkaluottojensa kasvattamiseen. Suomen Pankin termiiniostojen vuoksi pankkien ulkomaisen luoton käyttö markkaluotonannon rahoitukseen ei kuitenkaan vuoden 1985 loppuun mennessä ollut kasvanut kuin 6.8 mrd. markkaan, mikä vastasi vain 4:ää prosenttia niiden yleisöluotoista. Näin ollen pankkien ulkomailta välittämä rahoitus käytettiin pääosin valuuttamääräiseen luotonantoon.

Vuoden 1986 elokuusta alkaen vapautettiin ensin teollisuuden ja sitten muidenkin yritysten pitkäaikaiset valuuttaluotot. Valuutansäännöstelyn liberalisointi jatkui tämän jälkeenkin, kunnes vuoden 1991 lokakuussa viimeisetkin pankkien välittämää valuuttaluottoa koskeneet rajoitukset (ml. kotitalouksien valuuttaluotot) poistuivat.

Myös osakerahoituksella oli merkitystä pankkien varainhankinnassa 1980-luvulla. Ennen pörssin 1980-luvun lopun alamäkeä oman pääoman saanti oli helppoa ja liikepankit kasvattivat oman pääomansa vuosina 1981–1990 reaalisesti noin 3,4-kertaiseksi, mikä merkitsi noin 14 % vuosikasvua.

Talletuspankkien varainhankinnassa tapahtui rakennemuutos: varsinkin ulkomainen velka syrjäytti talletuksia varainhankinnan muotona (kuvio 3). Muut muutokset ovat tähän verrattuna vähäpätöisiä.

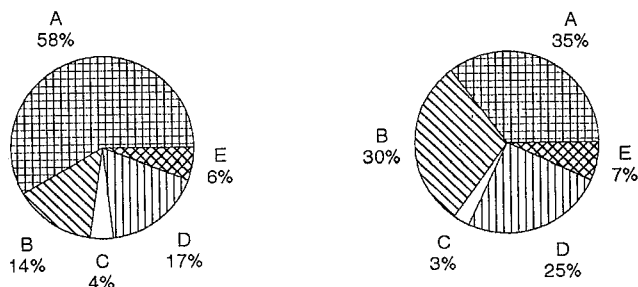
Varainhankinnan vapautumisen lisäksi myös antolainauksen korkosäännöstelyn purkautuminen ilmeisesti vauhditti luottomarkkinoiden kasvua 1980-luvulla. Ennen 1980-luvun puoliväliä Suomen Pankki säännösteli koko markka-antolainauksen keskikorkoa, eri antolainausmuodoissa sovellettavia ylimpiä korkoja sekä myös luotonannossa sovellettavia korkoehtoja. Korot olivat usein tuntuvasti markkinakorkojen alapuolella, mutta toisaalta pankkien korkomarginaalit pysyivät varsin vakaina. Tämä johtui siitä, että sekä anto- että ottolainaus olivat suurimmaksi osaksi sidottuja Suomen Pankin peruskorkoon.

Kuvio 3.

Talletuspankkien varainhankinta vuosina 1981 ja 1990

1981 (131 mrd. mk)

1990 (734 mrd. mk)

- A Yleisön talletukset
- B Ulkomaiset velat
- C Velat valtiolle
- D Muut velat
- E Oma pääoma

Antolainauksen keskkoron säätely lopetettiin elokuussa 1986. Tätä ennen oli jo asteittain kumottu erilliset määräykset ja suositukset eri luotto-tyyppien suurimmista sallituista koroista. Seuraavaksi vapautettiin luottosopimuksissa käytetyt korkoehdot asteittain siten, että peruskorkosidonnaisten luottojen lisäksi pankit saattoivat myöntää heliborkorkoihin, 3 ja 5 vuoden markkinakorkoihin tai omiin primekorkoihinsa sidottuja luottoja. Myös kiinteäkorkoisia luottoja alettiin markkinoida. Korkosäänöstelyn purkaminen johti luottojen tarjonnan kasvuun. Lainaa oli mahdollista saada aiempaa paremmin myös ilman tallettajasuhdetta pankkiin. Ainakin kotitalousluotoissa sovelletut omarahoitusosuuden vaatimukset kevenivät.

Markka- ja valuuttamääräisen antolainauksen, sekä sijoitus- ja vaihto-omaisuusjoukkovelkakirjalainojen määrän kehitys 1980-luvulla on esitetty taulukossa 13. Antolainauksen reaalin markkamäärä lienee paras käytettävissä oleva luotonantopalvelujen volyymin mittari. Se on ilmeisesti parempi mittari kuin luottojen kappalemäärä, sillä lainamarkkinoilla pankki tuottaa arviointi- ja valvontapalveluita, joiden tarve ja merkitys selvästikin riippuvat lainan koosta: suurempaa lainaa varten on lainanhakija tutkittava huolellisemmin.

Taulukko 13.

Talletuspankkien luotonanto yleisölle

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Osuus kokonais- luoton- annosta 1990, %	Muutos vuosittain 1981- 1989, %
Antolainaus		80	85	90	100	109	124	155	168	176	94.9	10.1
– markkamääräinen	77	81	85	91	100	110	122	151	156	151	69.8	7.9
– valuuttamääräinen	58	73	80	87	100	98	137	177	235	319	25.1	20.9
Sijoitusomaisuus-jvk-lainat												
– markkamääräiset	42	55	89	104	100	107	80	98	103	105	4.9	10.7
– valuuttamääräiset	17	10	11	8	100	215	352	509	447	425	0.3	43.3
Luotonanto yhteensä	71	78	85	91	100	109	121	151	163	170	100.0	10.2
Vaihto-omaisuus-jvk-lainat												
Kotimaiset	37	37	36	51	100	193	222	251	299	296	(3.25)	26.1
Ulkomaiset	10	11	14	28	100	78	28	21	17	21	(0.21)	8.5
Laskennalliset pankkipalvelut	70	79	81	87	100	105	124	141	142	146		8.5
TALLETUSPANKKIEK YLEISÖLUOTONANNON JAKAUTUMINEN											Osuus pankkien yleisö- luoton- annosta ¹⁾	
Luotot yhteisöyrityksille	82	81	90	95	100	107	123	151	172	187	44.4	9.6
Luotot kotitalouksille	72	79	85	91	100	112	129	162	174	170	49.6	10.1
muutos												
Luotot yhteisöyrityksille, %	-	-2	12	5	5	7	15	23	14	9		
Luotot kotitalouksille, %	-	9	8	8	10	12	16	26	7	-2		

1) Loppuosa on voittoa tavoittelemilla yhteisöillä sekä kunnilla ja kuntainliitoilla.

Antolainauskannan käytön puolesta luottopalvelujen volyymin mittarina puhuu sekin, että jos tämä kerrotaan edellä kuvatulla hinnan käsitteellä (luottopalvelun laskennallinen hinta = korkoero suhteessa markkinakorkoon kerrottuna hintaindeksillä, ks. luku 2.3), tulokseksi saadaan pankin lainamarkkinoilta keräämä tuotto eli antolainauspalveluista saatu korvaus.¹

Antolainauskannan reaalin markkamäärä on kasvanut 1980-luvulla hiukan Tilastokeskuksen laskemaa pankkitoiminnan laskennallisten pankkipalveluiden volyymin-indikaattoria nopeammin (taulukko 13). Vertailemalla talletusten määrää taulukosta 11a ja lainojen määrää taulukosta 12 nähdään, että myös markkaluotot, joihin ovat luotonannon hitaimmin kasvanut erä, ovat kasvaneet selvästi talletusten määrää nopeammin. Yksityishenkilöille myönnettyjen luottojen kasvu on ollut erityisen huomattavaa.

4.1.4 Talletuspalvelujen, luottojen ja maksujenvälityksen hinnat

Tallettajien ja luotonottajien käyttämien pankkipalvelujen hinnoittelu on käytännössä erittäin monimuotoista, ja markkinoiden seuranta suorien hintatietojen perusteella on tästä syystä vaikeaa. Vaikeudet seuraavat sekä palvelujen että hintojen diffuusista luonteesta.

Kysymykseen tulevien palvelujen kirjo on laaja, koska erilaisia talletus- ja luottomuotoja on monia ja koska lisäksi asiakkaille tarjottavien maksuliikenne- ja käteispalvelujen valikoima on suuri ja alati muuttuva. Hinnoittelussa pankilla on käytettävissään joukko korko- ja palvelumaksuparametreja, joita voidaan eriyttää asiakaskohtaisesti. Talletusten hintaparametrien joukkoon kuuluvat vielä minimisaldovaatimukset, joiden täyttämistä korot ja palvelumaksut nykyisin useasti riippuvat. Lisäksi lainanannossa sovellettavat ennakkosäästö- ja omarahoitusosuusehdot ovat nekin hinnankaltaisia tekijöitä.

Palveluhinnoittelun tai edullisten luottojen kytkeminen talletusten määrään merkitsee pankkipalvelujen kytkemistä eli ns. paketoitua, joka – milloin sitä laajasti harjoitetaan – tekee erillisten hintojen määrittelyn eri palveluille käytännössä mahdottomaksi. Tällainen kytkeminen on ollut ainakin Suomen pankkipalvelumarkkinoilla enemmänkin sääntö kuin

¹ Vaihtoehtona tässä käytetyille mittareille voisi pitää uusien luottojen lukumäärää tai arvoa kuvaavia mittareita, koska merkittävä osa pankkien luotonantopalveluksista (tai ainakin niiden kustannuksista) ajoittuu luoton myöntämisen aikoihin. Palvelutuotannon ajoittumista luotonmyöntämishetken ja koko luottoajan kesken ei kuitenkaan ole mahdollista tässä arvioida.

poikkeus, ja sitä ilmeisesti harjoitetaan edellenkin jossakin määrin. Syynä eri palvelujen kytkemiseen toisiinsa voivat olla ainakin korkosäännöstely ja verotus.

Korkosäännöstelyn oloissa (kuten Suomessa vuoteen 1986 saakka) pankkien kannattaa usein asettaa talletussuhde luoton myöntämisen ehdoksi; näin luoton efektiivistä hintaa voidaan korottaa. Luottojen ja talletusten kytkeminen toisiinsa voi olla pankin kannalta järkevää vielä lainakorkojen säännöstelyn purkauduttuakin, jos talletuskorot ovat markkinatasapainon edellyttämää alhaisemmat. Tällöin pankit voivat kilpailla talletuksista myöntämällä edullisia luottoja talletusasiakkailleen. Maksu- ja käteispalvelujen paketointi yhteen talletusten kanssa on yleismaailmallinen ilmiö, joka näyttää tavalliselta sellaisillakin markkinoilla, jossa talletuskorkoja ei säännöstellä. Tämä paketointi ilmenee juuri siten, että korvaus maksu- ja käteispalveluista peritään ainakin osaksi talletuskorkomarginaalin kautta.

Suomessa 1980-luvun jälkipuoliskolla tapahtuneet korkosäännöstelyn ja korkotulojen verotuksen muutokset ovat aiheuttaneet tallettajien ja luotonottajien käyttämien palvelujen hinnoitteluperiaatteiden varsin suuren muutoksen. Tämä näkyy luotto- ja talletuskorkojen nousuna suhteessa markkinakorkoihin ja myös ainakin kotitalouksien maksamien pankkipalvelumaksujen nousuna. Tämän tuloksena laina- ja talletusmarkkinoiden välinen kytkentä on väljentynyt ja laina-asiakkaiden ristosubventointi tallettajien kustannuksella on vähentynyt.

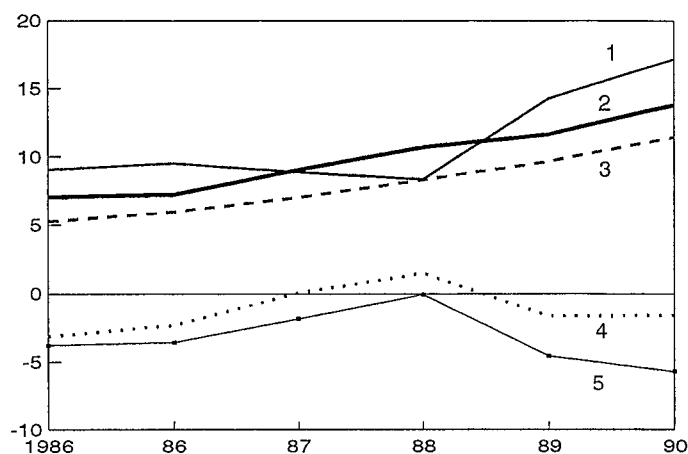
Suomessa tapahtunutta hinnoittelukäytännön muutosta voidaan tarkastella mm. tutkimalla pankkien korkokatteen laskennallista jakautumista luotto- ja talletusmarkkinoiden kesken. Tällainen hajotelma voidaan tehdä valitsemalla sopiva markkinakorko, johon laina- ja talletuskannan keskikorkoja verrataan.

Tällaisten laskelmien yhteydessä on muistettava, että kuten luvussa 2.4 jo esitettiin, toteutunut korkokate ei ole kokonaan korvausta luotto-, talletus- ja maksupalveluista, vaan osin siihen vaikuttavat nettovarallisuuden sijoittamisesta saadut tuotot sekä korko- ja luottoriskien toteenkäyminen. Hinnoitteluahan on ajateltava ex ante, kun taas korkokate kuvaa toteutuneita tuotteita.

Kuviossa 4 ja siihen liittyvässä taulukossa 14 on esitetty karkeita laskelmia korkokatteen muodostumisesta ja eri tekijöiden vaikutuksesta korkokatteeseen viimeisen kuuden vuoden ajalta.

Laskelma osoittaa, että talletuksista saadut laskennalliset tuotot ovat jo yksin korkokatetta suuremmat. Sitä vastoin luoton tuotoksen marginaalit ovat lähes koko tarkasteluajanjakson olleet negatiiviset riippumatta siitä, mitä vertailukorkoa käytetään (kuviossa lyhytaikainen markkinakorko, vuodesta 1987 alkaen 3 kk:n helibor).

Kuvio 4.

Pankkien korkokate osatekijöineen, milj. mk²

- 1 Talletustuotot
- 2 Korkokate
- 3 Laina- ja talletustuotot yhteensä
- 4 Lainatuotot - riskien realisointumisen
- 5 Lainatuotot

Taulukko 14.

Laina- ja talletustuottojen osuudet
talletuspankkien korkokatteesta, %

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991 1-6 kk
Lainatuotot (A)	-54	-49	-20	-0	-39	-42	-24
Talletustuotot (B)	129	132	98	78	122	125	108
Yhteensä (C = A+B)	75	82	78	78	83	83	84
Muu korkokate (D)	25	18	22	22	17	17	16
Koko korkokate (C+D)	100	100	100	100	100	100	100
Korkoriskit (*)	-9	-17	-21	-15	-25	-30	-27

* Korkoriskien realisaatiot on määritelty pankkien menetyksinä verrattuna tilanteeseen, jossa koko antolainauskantaan olisi sovellettu uusien luottojen korkoa.

² Talletustuottoja ovat markkatalletuskannan sijoittamisesta markkinakorolla (3 kk:n helibor) saatavat nettotuotot. Vastaavasti lainatuottoja ovat markka-antolainauskannan nettotuotot olettaen, että lainat on rahoitettu markkinakorolla. Näin lasketut talletus- ja lainatuotot selittävät noin 80 % korkokatteesta. Loppuosa korkokatteesta syntyy mm. pankin nettoluotonannon korkotuottoina sekä ulkomaisista ja valuuttamääräisistä toiminnoista, jotka eivät ole mukana edellä esitettyssä hajoitelmassa.

Antolainauksen korkosäännöstelyn päätyminen vuonna 1986 nosti luotto-markkinoilta saadun korkokatteen vain tilapäisesti nolларajalle. Syynä on ilmeisesti veronhuojennuslakien aiheuttama talletuskorkokilpailun puuttuminen vuoteen 1991 asti. Melkein koko korkokate on ollut peräisin talletusmarkkinoilta, ja luotot ovat olleet halpoja suhteessa markkinakorkoon, koska niiden avulla on pyritty kilpailemaan talletuksista.

Negatiiviset tuotot lainamarkkinoilla eivät ole kuitenkaan kokonaan seurausta lainojen paketoinnista matalakorkoisten talletuksien kanssa. Lainamarkkinoiden kannattavuutta ovat lisäksi rasittaneet realisoituneet korkoriskit. Näitä voidaan arvioida vertaamalla toteutuneita lainatuottoja niihin tuottoihin, jotka olisi saatu, mikäli kaikille lainoille olisi maksettu uusien luottojen korkoa. Näin laskien korkoriskien realisoituminen näyttää suurimmaksi osaksi, joskaan ei täysin, selittävän lainamarkkinoiden negatiiviset tuotot vuosina 1986–1990. Esimerkiksi vuonna 1990 lainakannan korkojen jälkeenjääneisyydestä johtunut korkoloukku maksoi pankeille noin 5 mrd. markkaa. Kuva lainamarkkinoiden kannattavuudesta saattaisi jonkin verran muuttua, jos voitaisiin ottaa huomioon luotonannosta perittävät palvelumaksut. Näistä ei kuitenkaan ole käytettävissä luotettavaa tietoa. Myöskään luottotappioita ei edellä ole otettu huomioon.

Pankkien kytkiessä luotto- ja talletusmarkkinat toisiinsa siten kuin korkomarginaalin hajotelmasta kävi ilmi ei luottojen ja talletusten hintaa voida ainakaan keskimääräisten korkotietojen perusteella erottaa toisistaan. Tällöin on tyydyttävä arvioimaan rahoituksen välityksen eli luotto- ja talletustoiminnan hintaa kokonaisuutena. Kansantalouden tilinpidon menetelmässä tämä tapahtuu suhteuttamalla pankkien korkokate välitetyn rahoituksen määrään. Maksullisten rahoituspalveluiden hinnan indikaattorina taas käytetään pankkipalveluiden hintaindeksiä, joka kuvaa kuluttajan yleisimmin käyttämien pankkipalveluiden hintoja. Nämä hinnat eivät kuitenkaan ota huomioon ilmaispalveluiden tarjonnan vaihtelua ja ovat siksi alttiita samantapaiselle kritiikille kuin tilastokeskuksen kansantalouden tilinpidossa käyttämät hintakäsitteet. Tarvitaan toisenlainen hintakäsite.

Taulukko 15.

Pankkipalveluiden hinnat

TALLETUS- JA LUOTTO- PALVELUJEN HINNAT	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Reaali- hintojen muutos vuosittain 1981–1990 %
– P1: Jos luotot 10 % lainojen-, talletusten- ja maksujen- välityksestä (R) ¹⁾	155	136	104	105	100	85	95	89	80	80	-7.1
– P2: Jos luotot 30 % lainojen-, talletusten- ja maksujen- välityksestä (R) ¹⁾	138	126	102	103	100	86	96	90	82	84	-5.3
MUIDEN PANKKIPALVELUJEN HINNOJA											
Valuutanvaihdon hinta (R)	-	-	-	-	-	100	79	52	55	73	-7.4
Vastuusitoumusten hinta (R)	115	114	110	111	100	83	80	56	52	52	-8.6
HINTOIHIN VAIKUTTAVIA TEKIJÖITÄ											
	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1981–1990
Palvelumaksut ²⁾	79	89	84	105	100	104	110	119	119	144	6.9
Korkomarginaali % ³⁾	4.5	4.3	4.3	4.5	4.4	4.4	4.5	4.6	4.9	5.4	2.2
Uusien luottojen korkomarginaali ⁴⁾	-	-	-	-	4.9	5.2	5.6	5.3	6.1	6.9	7.2
Kansantalouden tilinpidon lasken- nallisten pankkipalveluiden hinta (R)	111	104	101	103	100	95	97	96	97	106	-0.6

¹⁾ Oletus: 50 % toimitusmaksuista ja palkkioista on peräisin maksujenvälitystuloista. Talletuspalvelujen vollyymi-indikaattori on maksutapahtumien vollyymi.

²⁾ Laaja yleisökäsitys – ottolainauksessa mukana ovat ainoastaan talletukset. Vuodesta 1985 tiedot SP:sta, aiemmin pankkitilastosta.

⁴⁾ Uusien luottojen korkoa on korjattu siten, että se vastaa erityyppisten velkakirjojen todellisia osuuksia kunakin vuonna.

HUOM! Hinnat on laskettu jakamalla tuotteista saatu korvaus tuotannon volyyymiä.

Lähteet: Suomen Pankki, Tilastokeskus: Kuluttajahintaindeksi, Suomen Pankkiyhdistyksen tariffikirjat 1981–1984.

R = Kuluttajahintaindeksillä deflaoitu hinta.

Taulukkoon 15 on laskettu edellä mainittujen hintojen lisäksi kaksi ilmaispalvelutarjonnan huomioon ottavaa hinta-arviota pankkien rahoituksen välitystoiminnalle, P1 ja P2. Ilmaispalvelut huomioon ottaisiin talletuspalveluiden luotto- ja maksujenvälityksen hinta-arvioihin on päästy jakamalla näistä tuotteista saatu korvaus (korkokate ja osa toimitusmaksuista ja palkkioista) luotto- ja talletustoimintojen yhteisellä volyyymi-indikaattorilla.³

Näihin hinta-arvioihin sisältyy kuitenkin melkoista epävarmuutta, sillä hintoja laskettaessa joudutaan tekemään oletuksia luotto- ja talletuspalveluiden osuuksista korkokatteesta ja toimitusmaksu- ja palkkiokertymästä. Lisäksi tässä on jouduttu approksimoimaan talletuksille maksettavien lukuisten ilmaispalveluiden määrää yhdellä indikaattorilla, maksujenvälityksen volyyymilla. Maksuvälitys lienee kuitenkin tärkein yksittäinen ilmaispalvelumuoto ja heijastelee todennäköisesti myös toisen tärkeän palvelun eli käteisnostojen kehitystä.

Luotto-, talletus- ja maksupalvelujen yhteinen volyyymi-indikaattori on saatu antamalla talletuspalvelutuotannon määrälle (ilmaispalveluiden määrä) ja reaaliselle antolainauskannalle niiden tuotannon osuuksia vastaavat painot. Koska tätä suhdetta ei tarkasti tiedetä, on hintakehitys laskettu kahdella vaihtoehtoisella volyyymi-indikaattorilla:

P1 = lainat 10 %, talletuspalvelut 90 % palvelutuotannosta,

P2 = lainat 30 %, talletuspalvelut 70 % palvelutuotannosta.

Todellinen suhde asettunee näiden vaihtoehtojen välille, sillä kuten korkokatteen hajotelmasta kävi ilmi, ovat lähes kaikki, mahdollisesti jopa kaikki pankille rahoituksen välityksestä syntyneet tuotot olleet tarkastelu-ajanjaksona peräisin tallettajilta. Tällöin on myös todennäköistä, että valtaosa näistä tuotoista on korvausta talletuspalveluista, sillä vaikka laina- ja talletuspalveluiden kysynnät korreloivatkin voimakkaasti, eivät ne liene niin kytkettyneitä, että tällainen tilanne voisi muutoin syntyä.

³ Hintoja laskettaessa on arvioitu, että 50 % toimitusmaksuista ja palkkioista on peräisin nyt tarkasteltavista tuotteista. Palvelumaksuja eli maksullisten pankkipalveluiden hintoja on tarkasteluaikana nostettu, ts. pankit ovat ryhtyneet kasvavassa määrin perimään korvausta suoraan pankkipalveluista. Lainaan liittyvistä maksuista ainakin luotonvarausprovisioita sitä vastoin on TKL:n selvitysten mukaan alennettu viime vuosina selvästi. Täten hintalaskelmien pohjana oleva oletus, että lainojen- ja maksujenvälityspalveluiden osuus toimitusmaksuista ja palkkioista vakiosuuruinen (50 %), lienee palvelumaksujen noususta huolimatta melko totuudenmukainen. Hintoja laskeessamme olemme käyttäneet koko korkomarginaalia, emme siis ainoastaan luotto- ja talletustuottoja, mutta kuten kuviosta 2 kävi ilmi, ei tämä vaikuta olennaisesti vuosien 1986–1990 arvioihin ja on epätydyttävästi toimineiden korkomarkkinoiden vuoksi ainoa tapa arvioida hintoja tätä edeltävänä aikana. Myöskään korkoriskien realisoitumista ei nyt laskettavissa hinnoissa ole otettu huomioon.

Näin lasketut ilmaispalvelutarjonnan huomioon ottavat laina-, talletus- ja maksupalveluiden yhteishinnat ovat selvästi laskevia: vuosina 1981–1990 lasku on reaalisesti noin 5–7 % vuodessa. Tarkastelu antaa siis varsin erilaisen kuvan pankkien tuotteiden hintakehityksestä kuin palvelumaksut ja korkomarginaali, jotka kumpikin ovat tarkasteluaikana keskimäärin reaalisesitkin tarkastellen nousseet noin 2–7 % vuodessa. Saatu arvio poikkeaa myös selvästi Tilastokeskuksen laskennallisten pankkipalveluiden hinta-arviosta, joka tosin sekin osoittaa reaalista laskua, mutta keskimäärin vain 0.6 % vuodessa. Tulokset johtuvat maksujen välityksen ja luotonannon nopeasta kasvusta suhteessa korkokatteeseen ja palvelumaksujen kertymään.

Palvelutarjonnan huomioon ottaminen on siten ensiarvoisen tärkeää, ja sen huomiotta jättäminen saattaa johtaa väärin johtopäätöksiin rahoitustoimialan hintakehityksen suhteen. Efektiivisten hintojen lasku rahoituksen- ja maksujenvälityksessä selittyy viime kädessä tuottavuuden nopealla kasvulla, teknisellä kehityksellä ja automaation lisääntyneellä kx34ytöllä tarkasteluaikana.

Näitä hinta-arvioita tarkasteltaessa on muistettava, että esim. korkoriskien realisoitumista ei ole otettu huomioon hinnassa. Korkoriskien realisoitumisen takia laskelmissa käytetty toteutunut korkokate voi olla pienempi kuin pankin ja asiakkaan ex ante odottama korkokate. Näin hinnanlasku tulee mahdollisesti liioitelluksi. Jos korkokatetta korjattaisiin siten, että koko antolainaukseen sovellettaisiin uusien luottojen korkoa, ei päädyttäisi yhtä tuntuvasti laskeviin arvioihin efektiivisistä hinnoista. Luottotappioiden huomioon ottamisella hintalaskelmissa olisi toisaalta päinvastaisia vaikutuksia.

4.1.5 Muut talletuspankkien palvelut

Valuutanvaihdon osuus pankkien tuotoista on supistunut varsinkin 1980-luvun alussa. Samoin erä provisiot pankkitakauksista, joka sisältää myös provisiot muista vastuusitoumuksista, on kasvanut varsin hitaasti, ja sen osuus pankkien tuotoista on pienentynyt merkittävästi 1980-luvun kuluessa. Toimitusmaksujen ja palkkioiden osuus taas on ollut kasvava. Toimitusmaksut ja palkkiot sisältävät lainatuottojen- ja maksujenvälitystuottojen lisäksi valuutanvaihdon palkkioita, arvopaperivälityspalkkioita yms. muuhin kuin perinteiseen talletustoimintaan liittyviä tuottoja.

Pankkitakaus muistuttaa luonteeltaan monessa suhteessa luotonantopalveluksia – molempiin sisältyy luottojen riskin arviointi ja riskinotto. Koska takuusitoumusten arvo on kasvanut selvästi nopeammin kuin pankkien markka-antolainaus, näyttää taseen ulkopuolisten rahoitus-

palvelujen suhteellisen merkitys pankkitoiminnassa kasvaneen (taulukko 11a).

Ainakin vuosina 1986–1990 on myös valuutanvaihdon reaaliarvo kasvanut erittäin nopeasti eli keskimäärin 19.2 % vuodessa. Lisäksi myös eräiden muiden maksullisten pankkipalveluiden kuten arvopaperikaupan sekä emissioiden volyyymi on kasvanut 1980-luvulla nopeasti. Kaikkien näiden tuotteiden tuotannon volyyymi on kasvanut tarkasteluajanjaksona merkittävästi nopeammin kuin talletusten tai antolainauksen reaalin markkamäärä. Valuutanvaihto ja emissiot ovat lisääntyneet noin 15–16 % vuodessa eli samaa tahtia maksupalveluiden kanssa, ja arvopaperikauppa kasvoi keskimäärin jopa noin 40 % vuodessa. Näiden pankkipalveluiden volyyymi on siten kasvanut keskimäärin yli kaksi kertaa nopeammin kuin Tilastokeskuksen mukainen maksullisten pankkipalveluiden volyymiarvio.

Taulukossa 15 oli arvioitu takausten ja valuutanvaihdon hintaa. Pankkitakausten hinta on saatu jakamalla provisiotulot vastuusitoumusten määrällä. Näin saatu tulos viittaa siihen, että pankkitakausten reaali hinnat ovat 1980-luvulla merkittävästi alentuneet. Tämä voisi hyvin olla seurausta kiristyneestä kilpailusta, joskin hintojen näin karkeaan arviointitapaan sisältyy monia virhemahdollisuuksia. Toisaalta Teollisuuden Keskusliiton esittämät takausmaksujen hinta-arviot ovat paljolti samankaltaisia.⁴

Valuutanvaihdon tuottoihin pankit kirjaavat osto- ja myyntikurssien väliset agiot. Mikäli pankit ylläpitäisivät täysin suljettua valuuttapositiona, valuutanvaihdon tuotot kuvaisivat varsin hyvin pankin valuutanvaihdostaan saamaa korvausta lukuun ottamatta perittyjä toimitusmaksuja ja palkkioita. Lukuihin sisältynee kuitenkin myös kurssimuutosten aiheuttamia tuloja, joita syntyy avoimien valuuttapositionien kautta. Valuutanvaihdon tuottojen ja arvon osamääränä laskettu hinta osoittaa joka tapauksessa sekin huomattavaa reaalista laskua viime vuosina: osto- ja myyntikurssien erot ovat laskeneet jopa kolmanneksen vuosina 1986–1990.

Arvopaperikaupan volyymin kehitystä kuvaa melko hyvin pörssi-vaihdon reaaliarvo. Kuten tunnettua, pörssivaihdon volyyymi kasvoi erittäin voimakkaasti 1980-luvulla, vaikka vaihto onkin viime vuosina uudelleen supistunut vuoden 1988 huippulukemista. Taulukosta 11a löytyy myös joukkovelkakirjojen ja osake-emissioiden volyyymi, mikä osoittaa erittäin voimakasta kasvua. Arvopaperikaupan tuottojen seuraaminen ja asiakkaille tarjottujen arvopaperipalvelujen erottaminen pankin omaan lukuunsa harjoittamasta kaupasta on kuitenkin vaikeaa. Arvopaperikaupan tuottoihin pankit kirjaavat ainoastaan vaihto-omaisuuden kurssieroista saamansa tuotot (välityspalkkiot sisältyvät toimitusmaksuihin ja palkkioihin). Tässä erässä on niin paljon spekulatiivisia tuottoja,

⁴ TKL, 1990, Tehdasteollisuuden rahoituskustannukset.

että on kyseenalaista, voidaanko sen perusteella päätellä mitään varsinaisen palvelun, ts. asiakkaiden lukuun käydyin arvopaperikaupan tuotoista. Kaupankäynnin tuotot suhteessa arvopapereiden vaihtoon — arvopaperitradingin hinta — ovat joka tapauksessa huomattavasti laskeneet (keskimäärin noin 22 % vuosittain 1981—1988). Vaikka myös asiakaskauppojen hinnat olisivat laskeneet, voi arvopaperikaupan erittäin huomattava kasvu silti olla yksi selitys toimitusmaksujen ja palkkioiden osuuden kasvuun 1980-luvulla.

Yhteenvetona pankkien muiden palvelusten kehityksestä voidaan todeta, että hinnat näyttävät selvästi laskeneen ja että volyymin kasvu näyttää olleen 1980-luvulla erittäin tuntuva. Näiden palveluiden hintojen laskun syyksi voisi veikata yrityksille osoitettujen palveluiden tarjonnan kiristynyttä kilpailua, mikä voisi olla seurausta mm. valuuttasäännösten purkamisesta ja ulkomaisten pankkien vapaammasta markkinoillepääsystä. Hintojen laskua selittänee osin myös informaatio- yms. tekniikan kehittymisen myötä parantunut tuottavuus.

4.2 Muu rahoitustoiminta

4.2.1 Muu yksityinen rahoitustoiminta

Muu yksityinen rahoitustoiminta, joka muodosti vuosina 1989 ja 1990 7.8–10.6 % rahoituspalveluiden koko tuotannosta, syntyy pääasiassa rahoitusyhtiöissä ja kiinnitysluottopankeissa. Taulukko 16 kertoo muiden yksityisten rahoituspalvelujen kokonaistuotannon ja arvonlisäyksen jakautumisen pääasiallisten tuottajien kesken.

Taulukko 16. **Muiden yksityisten rahoituspalveluiden tuotanto vuonna 1990**

	Osuus kokonais- tuotannosta, %	Osuus arvon- lisäyksestä, %
Rahoitusyhtiöt	61 (4.8)	62
Kiinnitysluottopankit	19 (1.5)	26
Muut	20 (1.5)	12
Yhteensä	100 (7.8)	100

Suluissa on osuus rahoitustoimialan koko tuotannosta.

Rahoitusyhtiöiden merkitys on tässä ryhmässä hallitseva. Niiden osuus tuotannosta ja arvonlisäyksestä on noin 60 %. Myös kiinnitysluottopankkien osuus ryhmän tuotannosta on merkittävä eli noin 20 % tuotannosta (26 % arvonlisäyksestä). Näiden ulkopuolelle jäävien tuottajaryhmien, kuten sijoitustoimintaan ja arvopaperikauppaan erikoistuneiden yritysten, osuus on jo vähäisempi. Talletuspankit, rahoitusyhtiöt ja kiinnitysluottopankit hallitsevat rahoitustoimialaa niin täydellisesti, että muiden osalle jää vain 12 % toimialan tuotannosta.

Rahoitusyhtiöiden tuottojen jakautuminen on esitetty taulukossa 17a. Tuotot on jaoteltu factoring-, osamaksu-, luottokortti- ja leasingtuotoiksi. Muut tuotot syntyvät mm. ostolaskujen rahoituksesta sekä notariaattilainoista. Leasing ei sisälly kansantalouden tilinpidon rahoituspalveluiden tuotantoarvioon.

Taulukko 17a. **Rahoitusyhtiöiden tuottojen jakautuminen, mmk**

	1987	1988	1989	1990	Reaalinen kasvu vuosittain 1987–1990, %
Factoring	348	250	277	365	-4.0
Osamaksutuotot	831	714	1 005	1 344	10.8
Luottokorttituotot	398	468	415	723	15.2
Muut tuotot	1 190	1 400	1 987	2 008	12.4
Tuotot yhteensä	2 766	2 833	3 684	4 439	10.5
Näihin kohdistuvat rahoituskulut	1 784	1 962	2 235	3 125	3.8
KOKONAISTUOTOS	982	871	1 449	1 314	4.0
Leasingtuotot	1 996	2 144	2 795	2 912	7.1
Leasing rahoituskulut (= muut rahoituskulut)	585	472	1 424	1 265	22.1
LEASINGKATE	1 412	1 672	1 371	1 648	-0.6

Factoring eli laskusaamisten rahoitus perustuu rahoitusyhtiön ja myyjän väliseen rahoitussopimukseen. Sopimuksessa rahoitusyhtiö sitoutuu korvausta vastaan rahoittamaan myyjän laskusaamiset ja hoitamaan niiden perimisen ostajalta. Kotimaan factoringissa kaupallinen riski jää lähes aina myyjälle. Vientisaamisten ollessa kyseessä se siirtyy rahoitusyhtiölle. Factoringrahoituksen käyttö on 1980-luvun lopulla vähentynyt (taulukko 17b), mutta koska näiden palveluiden hinta näyttäisi nousseen, on niillä yhä suuri merkitys rahoitusyhtiöiden tulolähteenä.

Taulukko 17b.

Rahoitusyhtiöiden tuotanto ja hinnat, 1987 = 100

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Volyymin tai reaali- hintojen muutos vuosittain 1981–1990, %
Tuotannon volyyymi ¹⁾											
– Factoring	-	-	-	-	-	-	100	95	90	68	-12.0
– Osamaksu	-	-	-	-	-	-	100	102	135	148	13.9
– Luottokortti	-	-	-	-	-	-	100	106	114	123	7.0
Tuotannon volyyymi ²⁾	-	-	-	-	-	-	100	102	115	117	5.3
Tuotannon hinta keskimäärin	-	-	-	-	-	-	100	87	129	115	-1.2
Tilastokeskuksen mukaan											
Tuotannon volyyymi	-	23	28	38	39	62	100	85	132	103	20.7
Hinta	79	81	86	93	96	94	100	104	112	129	-0.5
Leasing											
Tuotannon volyyymi ³⁾	-	-	-	-	86	82	100	137	150	135	9.4
Palvelun hinta ⁴⁾	-	-	-	-	98	129	100	87	66	87	-6.9

¹⁾ Volyymi-indikaattorit: factoring- ja osamaksusaatavien reaaliarvo, luottokorttitapahtumien lukumäärä.

²⁾ Eri tuotteiden osuudet tuotannosta = tuotteiden osuudet, jos kanta on rahoitettu markkinakorolla. Osuudet ovat factoring 26.3 %, osamaksukauppa 33.3 %, luottokortit 40.4 %.

³⁾ Leasingkanta 1985 markkoina.

⁴⁾ Leasingkate/volyymi.

Rahoitusyhtiöiden eri toimintojen osuudet volyyymistä on arvioitu sen mukaan, kuinka paljon katetta kustakin eri toiminnosta olisi rahoitusyhtiöille jäänyt, jos toiminta olisi rahoitettu markkinakorolla. Hinta on kokonaistuotannon määrä jaettuna volyyymiarvoilla.

Osamaksusopimukset rahoitetaan yleensä siten, että myyjä siirtää osamaksusopimukseen perustuvan saamisensa rahoitusyhtiölle. Rahoitusyhtiö maksaa myyjälle välittömästi määrän, joka vastaa ostajan velkaa vähennettynä mm. rahoituskorolla. Kaupallinen luottoriski säilyy tavallisesti myyjällä. Rahoitusyhtiöiden tuotannossa osamaksurahoituksen merkitys näyttää korostuneen 1980-luvulla. Osamaksutuottojen määrä on kasvanut hiukan keskimääräistä nopeammin, ja osamaksusaamisten määrä on ollut saamisista voimakkaimmin kasvava erä. Tämä viittaa samalla siihen, että suhteessa muihin rahoitusyhtiöiden palveluihin osamaksurahoituksen hinnan on täytynyt laskea.

Luottokorttituotot ovat kasvaneet rahoitusyhtiöiden tuotoista selvimmin. Luottokortilla ostettaessa esineen omistusoikeus siirtyy heti ostajalle, päinvastoin kuin usein osamaksukaupassa, ja luottoriski jää rahoitusyhtiön kannettavaksi. Rahoitusyhtiö tuottaa luottokorttitoimintaa harjoittaessaan kahdella tapaa: a) se arvioi luotonhakijat sekä viestii asiakkaiden luottokelpoisuudesta ja b) se kokoaa useat maksutapahtumat yhdeksi kerran kuussa maksettavaksi laskuksi. Olemme valinneet tuotannon volyymin kuvaajaksi maksutapahtumien määrän, joskin mahdollisesti oikeampaa olisi valita jokin kombinaatio tästä ja myönnetyn luoton määrästä.

Luottokorttimaksujen määrä on kasvanut 1980-luvun lopulla nopeammin kuin rahoitusyhtiöiden tuotanto keskimäärin ja selvästi nopeammin kuin tilastokeskuksen tuotannon volyymiarvio. Kun luottokortti-, factoring- ja osamaksutuotoista vähennetään rahoituskustannukset (arvioituna markkinakorkojen ja saamiskannan avulla), päästään arvioon, että luottokorttitoiminta on 1980-luvun lopulla ollut merkittävin nettokorkotulojen lähde ja muodostanee siten merkittävimmän erän rahoitusyhtiöiden tuotannossa (pl. mahdollisesti leasingtoiminta). Näin lasketut nettokorkotulot kolmesta tarkastellusta tuotteesta selittivät keskimäärin noin 36 % kokonaistuotantoarviosta 1987–1990. Eri tuotteiden osuudet tästä olivat seuraavat: luottokorttitoiminta 40.4 %, osamaksu 33.3 % ja factoringtoiminta 26.3 %.

Leasing, jolla on rahoitusyhtiöille suuri merkitys, on jätetty kansantalouden tilinpidossa rahoitustoimialan ulkopuolelle. Se luetaan vuokraustoiminnaksi. Jos leasingtoiminnan tuotoksi katsotaan tuottojen ja rahoituskulujen erotus, leasing olisi vuonna 1989 vastannut noin 5.5:tä prosenttia koko rahoitustoimialan tuotoista. Tämä laskutapa kuitenkin yliarvioi leasingpalvelujen tuottoa, sillä rahoituskulujen lisäksi on otettava huomioon pääoman kuluminen. Jos kuluminen arvioidaan kirjanpidollisten poistojen mukaisesti, päästään arvioon, että leasingtoiminnassa ei tapahdu tuottoa lainkaan. Mikäli kuluminen olisi esim. 10 %, olisi leasingpalvelujen tuotto noin 3 % koko rahoitustoimialan tuotosta. Leasingtoiminnan merkitys rahoitusyhtiöille lienee siis varsin suuri.

Taulukko 17c.

Kiinnitysluottopankkien tuotanto ja hinnat

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Volyymin tai reaali- hintojen muutos keskimäärin
Tuotannon volyyymi 1)	75	85	87	91	100	122	135	140	121	114	4.7
Hinta 1)	69	74	82	91	100	107	119	131	152	185	5.1
Tilastokeskuksen mukaan											
Tuotannon volyyymi	63	75	80	86	100	134	155	170	157	157	10.7
Hinta	82	85	89	97	100	98	104	108	117	134	-0.5

1) Volyymi on luottokannan reaaliarvo, hinta on kokonaistuotanto/volyymi.

Taulukossa 17 leasingtuotannon volyymina on käytetty leasing-kannan reaaliarvoa. Leasingkanta sellaisenaan on huono tuotannon määrän mittari, sillä kannan kirjanpidolliset poistot lienevät huomattavasti omaisuuden todellista kulumista nopeammat (vrt. edellä esitetyt arviot leasingtuotoista). Heikkouksistaan huolimatta tämä volyyymi-indikaattori ja sitä leasingkatteeseen vertaamalla saatava hinta antanevat kuitenkin auttavan kuvan toiminnan laajuudesta ja hintakehityksestä.

Rahoitusyhtiöiden tuloista on tuotekohtaista tietoa vasta vuodesta 1987. Sarjoja on tilastoitu vuodesta 1985, mutta vuosien 1985 ja 1986 tiedot eivät ole kaikilta osin vertailukelpoisia. Näin lyhyiden sarjojen perusteella tehdyt arviot ovat väistämättä epävarmalla pohjalla. Pidemmältä aikaväliltä saatavien tilastokeskuksen volyymiarvioiden mukaan tuotannon kasvu on ollut 1980-luvulla erittäin voimakasta.

Kiinnitysluottolaitosten tuottamat rahoituspalvelut ovat luottopalveluita. Laitokset hankkivat luotonantoon tarvitsemansa varat joukkovelkakirjamarkkinoilta, joten ne eivät tuota likviditeettipalveluja velkojilleen kuten talletuspankit. Niiden tuotannon määrää voidaan siten hyvin mitata luottokannan reaaliarvon avulla. Tätä volyyymi-indikaattoria käyttäen päästään alhaisempiin arvioihin näiden yhtiöiden tuotannon volyyimikehityksestä kuin niiden kokonaistuotannon arvon ja tilastokeskuksen hinta-indeksin osamäärä viittaa (taulukko 17c). Vastaavasti hintojen nousu näyttää olleen huomattavasti nopeampaa kuin esim. pankkisektorilla. Kiinnitysluottotoiminnassa ei siten näyttäisi tapahtuneen sellaista teknistä kehitystä, joka on talletuspankkien tapauksessa mahdollistanut niiden tarjoamien palvelujen keskimääräisen halpenemisen.

Tätä rahoitustoimialan aluetta tarkasteltaessa on syytä muistaa, että rahoitusyhtiöt ja kiinnitysluottopankit ovat lähes poikkeuksetta pankkikonsernien omistuksessa.

4.2.2 Julkinen rahoitustoiminta

Julkisia rahoituspalveluita tuottavat Suomen Pankki ja muut julkiset rahoituslaitokset, joista tärkeimmät ovat Kehitysaluerahasto ja Suomen Vientiluotto Oy. Näiden lisäksi myös Postipankki on julkisen vallan omistuksessa, mutta se luetaan talletuspankkien joukkoon. Postipankki on vuodesta 1988 alkaen ollut liikepankki, eikä sen toiminta ole enää pitkään aikaan tavoitteiltaan juuri eronnut muiden liikepankkien toiminnasta. Valtion rahaliikenteen hoito ja valtion kassan sijoittaminen antavat kuitenkin vielä nykyäänkin sen toiminnalle oman leimansa. Postipankki on sinänsä erittäin merkittävä rahoituspalveluiden tuottaja yli kymmenen prosentin osuudellaan koko toimialasta.

Seuraavassa tarkastellaan niitä laitoksia, joita julkinen valta käyttää talouspolitiikan (markkinoihin puuttumisen) välineinä, joten Postipankin tarkastelu tässä yhteydessä ei ole perusteltua. Julkisten rahoituspalveluiden tuotanto selviää taulukosta 18.

Taulukko 18. **Julkisten rahoituspalveluiden tuotanto v. 1990**

	Mmk	Osuus koko rahoitus-toimialasta, %
Suomen Pankki	2 754.6	10.0
Muut julkiset rahoituslaitokset	977.6	3.6
Kehitysaluerahasto	180.9	0.7
Suomen Vientiluotto Oy	559.7	2.0
Muut	237.0	0.9
Yhteensä	3 732.2	13.6

Keskuspankkitoiminta

Suomen Pankin tuottamat palvelut ovat osaksi luonteeltaan julkisia hyödykkeitä, suunnilleen samantyyppisiä kuin esimerkiksi maanpuolustus, julkinen hallinto ja tilastotuotanto. Julkisten palvelujen tuottajana Suomen Pankki mm. huolehtii rahan arvosta, maan ulkomaisesta maksuvalmiudesta ja rahoitusmarkkinoiden vakaudesta. Käytännössä se myös yhdessä pankkitarkastusviraston kanssa valvoo pankkien toimintaa yleisen edun näkökulmasta.

Toisaalta osaa Suomen Pankin tuottamista palveluista voidaan tarkastella yksityisinä hyödykkeinä. Tämä koskee ennen kaikkea maksuvälinepalveluja. Näiden palvelujen kysyntä näkyy setelien ja kolikoiden kysyntänä. Yritykset ja kotitaloudet päättävät siitä, kuinka paljon maksuvälineitä ne pitävät hallussaan ja tasapainottavat maksuvalmiudesta saamansa hyödyt niitä kustannuksia vastaan, joita varallisuuden pitämisestä maksuvälineinä aiheutuu; kustannukset ovat lähinnä menetettyä korkotuottoa.

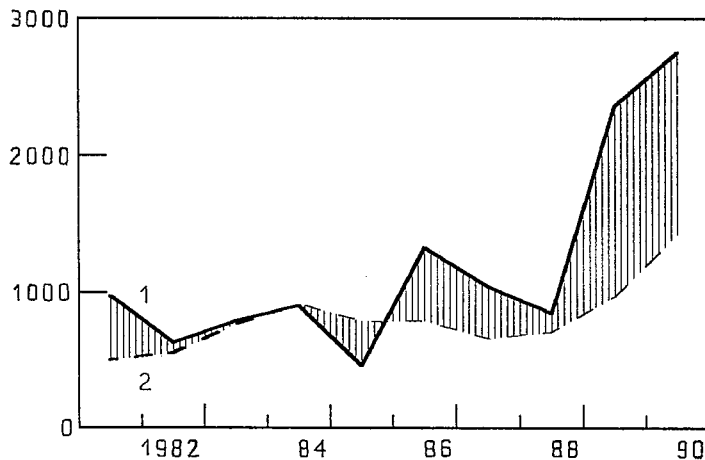
Käteistä pitävien menettämä korkotulo koituu Suomen Pankin hyväksi. Suomen Pankki saa maksuvälineiden liikkeeseenlaskusta liiketaloudellista tuloa, joka perustuu siihen, että liikkeessä olevan raha on sille korotonta velkaa, joka kuitenkin on sijoitettavissa korkoa tuottavasti esimerkiksi rahamarkkinoille. Tätä tuottoa kutsutaan rahateoriassa seignioragetuloksi, ja tämä tulo riippuu liikkeessä olevan korottoman perusrahan määrästä ja markkinakoroista. Suomessa liikkeessä olevan rahan määrä on verraten pieni suhteessa kansantuotteeseen, joten

Suomen Pankin seignioragetulon kokonaistaloudellinen merkitys on pienempi kuin monien muiden maiden keskuspankkien samaa vastaava tulo.⁵

Taulukossa 18 esitetty Suomen kansantalouden tilinpitoon sisältyvä arvio Suomen Pankin rahoituspalvelujen tuotannosta on laskettu pankin korkokatteen ja eräiden muiden tuottojen summana. Aiemmin huomautimme jo siitä, että tämä arvio sisältää melko lailla pankin omien varojen tuottoa, joka ei ole peräisin rahoituspalveluista. Maksuvälineiden tarjonnan merkitys Suomen Pankin toiminnan tuottojen kannalta on kuitenkin aivan ratkaiseva. Tämän osoittaa kuvio 5, jossa on tarkasteltu yleisön hallussa olevan rahan Suomen Pankille tuomaa laskennallista tuottoa ja verrattu sitä kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaiseen Suomen Pankin tuotokseen.

Yleisön hallussa olevan rahan määrä on kasvanut v. 1981–1990 keskimäärin 4.5 prosentin vuosivauhtia. Vaikka tämä on ylittänyt esim. bkt:n kasvuvauhdin, se on kuitenkin vaatimaton suhteessa talletuspankkien käsittelemän maksuliikenteen kasvuun.

Kuvio 5. Käteisrahan tarjonnan osuus Suomen Pankin tuotoista, milj. mk

- 1 Suomen Pankin tuotanto kansantalouden tilinpidon mukaan
- 2 Tuotot käteisen tarjonnasta yleisölle

⁵ Kokkola ja Virén, 1989.

Suomen Pankki harjoittaa setelipankkitoiminnan ohella myös muuta pankkitoimintaa. Esimerkiksi pankkien toiminnan rahoitus ja kassavarantojärjestelmän ylläpito tuottavat pankille tuloa; tätä tuloa ei kuitenkaan tässä lähemmin tarkastella, koska tässä toiminnassa on kyse rahoitustoi- mialan sisäisestä tukkupankkitoiminnasta. Myöskään Suomen Pankin tuottamiin, luonteeltaan julkisiin palveluihin ei tässä lähemmin puututa. Todettakoon kuitenkin, että vielä 1980-luvun alussa Suomen Pankki rahoitti kotimaista teollisuutta merkittävästi, vientiluottojen ja ns. KTR- luottojen kautta. Tämä rahoitus oli selvästi markkinaehtoisia luottoja edullisempaa, joten siihen liittyi subventioelementti, joka osaltaan vähensi Suomen Pankin korkokatetta. Nykyisin Suomen Pankin erityisrahoitusjär- jestelmistä on luovuttu, ja erityisrahoitustyyppinen toiminta on keskitetty muille julkisille rahoituslaitoksille.

Muut julkiset rahoituslaitokset

Julkiset rahoituslaitokset — siis muut kuin Suomen Pankki — tuottavat lähinnä luotonanto- ja takauspalveluja sekä hallinnoivat osaa elinkeinoelä- mälle suunnatusta julkisesta tuesta. Julkiset rahoituslaitokset myöntävät luottoja ja takauksia edullisemmin ehdoin kuin puhtaasti liikeperiaatteella toimivat pankit yms. Niiden palvelut ovat näin ollen osaksi rahoitus- palveluita, osaksi julkis palveluita.

Julkisten rahoituslaitosten merkitystä yleisön julkisessa rahoituksessa ei kuitenkaan pidä yliarvioida. Esimerkiksi vuonna 1990 muilla julkisilla rahoituslaitoksilla oli yleisöluottoja 16.4 mrd. markkaa, kun julkisyhteisöt (lähinnä valtio) olivat myöntäneet yleisölle luottoja 38.6 mrd. markan arvosta. Valtio rahoittaa suoraan ja kuntien kautta mm. asuntotuotantoa ja maataloutta. Rahoituslaitoksiaan julkinen sektori sen sijaan käyttää lähinnä elinkeinoelämän rahoitukseen.

Julkisista rahoituslaitoksista tärkeimmät ovat Suomen Vientiluotto Oy ja Kehitysaluerahasto Oy. Kansantalouden tilinpidon käsitteiden mukaan näiden kahden myöntämä rahoitus kattoi 75 % muiden julkisten rahoitus- laitosten tuottamien rahoituspalvelujen määrästä ja myös niiden luotonan- nosta yleisölle vuonna 1990. Suomen Vientiluoton luottokannan kasvu on 1980-luvulla ollut suunnilleen yhtä nopeaa kuin pankkien antolainauksen kasvu keskimäärin. Kehitysaluerahaston toiminnan volyyymi on — KERA:n rahoitusvastuiden reaaliarvolla mitaten — kasvanut selvästi tätä hitaammin.

Muiden julkisten rahoituslaitosten toiminnan volyymin kehitystä 1980-luvulla kuvaavat avainluvut on esitetty taulukossa 19. Koska Tilastokeskus ei ole kehittänyt omaa deflaattoria julkisille rahoituslaitok- sille, niiden tuotannon reaaliarvon kasvu on taulukkoa varten deflatoitu koko toimialan deflaattorilla.

Taulukko 19.

**Julkisten rahoituslaitosten toiminnan
volyymien kasvu, %**

	1981–1990
Kehitysaluerahasto Oy	4.5
Suomen Vientiluotto Oy	10.3
Julkiset rahoituslaitokset yhteensä*	14.7

*Kansantalouden tilinpidon mukaan, lukuihin eivät sisälly Suomen Pankin ja PSP:n tiedot.

5 Rahoitustoiminnan tuotanto-panokset ja tuottavuus

5.1 Rahoitusalan yritysten kustannusrakenne ja luottotappiot

Taulukossa 20 tarkastellaan rahoitustoiminnan ja pankkien kokonaistuotannon jakautumista panoskustannuksiin ja toimintaylijäämään. Suomen Pankki on jätetty näiden tarkastelujen ulkopuolelle.¹ Pankkien osalta on ilmoitettu toinenkin kokonaistuotosta kuvaava luku, luottotappiokorjattu kokonaistuotos.

Kustannusten kasvu on pankki- ja rahoitustoiminnassa ollut 1980-luvulla kokonaistuotoksen kasvua hitaampaa, paitsi jos tuotoksen mittarina käytetään luottotappioiden jälkeisiä tuottoja (taulukko 20). Tällöin tuotot ja kustannukset olisivat kasvaneet suurin piirtein yhtä paljon. Kustannuksista voimakkaimmin ovat lisääntyneet välituotekäytön kustannukset, hitaimmin taas palkkakustannukset. Kustannussuhteiden kehitys heijastelee siten siirtymistä pääomavaltaisempaan tuotantoon eli pankkitoiminnan automatisoitumista. Osaksi kysymys on ilmeisesti myös toimintojen yhtiöittämisestä, joka alentaa palkkamenoja ja kasvattaa palveluostoja. Vuonna 1990 tuotot kasvoivat selvästi, kun taas kustannusten reaalikasvu pysähtyi.

Laskennallisia pankkipalveluita on edellä arvioitu ottamatta huomioon luottotappioiden vaikutusta. Tämä ratkaisu, jota myös Tilastokeskus käyttää, ei kuitenkaan ole itsestään selvästi oikea. Luvussa 2 todettiin, että korkokatteeseen sisältyvä korvaus luotonantopalvelusta on lainan koron sekä vastaavan maturiteetin ja vastaavan riskin markkinainstrumentin koron erotus. Viime mainittua olemme toistaiseksi approksimoineet riskittömällä korolla. Mikäli lainoihin kuitenkin on kasvavassa määrin tullut riskiä, ts. niihin on myöntöhetkellä oletettu tulevaisuudessa kohdistuvan kasvavassa määrin luottotappioita, on riskittömän koron käyttö vertailukorkona hinta- ja volyymitarkasteluissa selvästi harhaan johtavaa.

¹ Suomen Pankin kustannusrakenne on täysin muiden rahoitustoimialan yritysten vastaavasta rakenteesta poikkeava. Suomen Pankissa työvoima- ja välituotekustannusten osuus liikevaihdosta on poikkeuksellisen pieni, mutta pankin toimintaylijäämä taas on niin suuri, että sen ottaminen tarkasteluihin mukaan vaikuttaisi olennaisesti toimialan kokonaiskuvaan.

Taulukko 20.

Rahoitustoiminnan kokonaistuotannon jakautuminen kustannuksiin ja toimintaylijäämään, milj. mk

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Reaalinen muutos 1981-1990, %
KOKONAISTUOTOS											
Rahoitustoiminta *)	6762	7889	8676	10428	12777	13465	16965	19672	22589	24721	8.8
Pankit	6242	7301	7934	9459	11492	12014	14721	17301	18972	21594	8.1
Pankit **)	6213	7184	7843	9348	11342	11741	14116	16246	17228	19450	6.9
KUSTANNUKSET											
Rahoitustoiminta *)	5471	6293	7156	8548	10132	11279	13237	15409	17503	18081	7.6
Pankit	5106	5899	6619	7864	9206	10139	11899	14174	15768	16288	7.2
VÄLITUOTEKÄYTTÖ											
Rahoitustoiminta *)	1973	2393	2799	3511	4215	4754	5728	6610	7917	7983	10.0
Pankit	1812	2210	2537	3105	3664	4048	4804	5791	6792	6859	9.2
PALKAT											
Rahoitustoiminta *)	2394	2665	3045	3518	4126	4515	5079	5722	6430	6512	5.3
Pankit	2334	2596	2963	3407	3934	4275	4822	5411	6019	6075	4.8
SOSIAALIVAKUUTUSKULUT											
Rahoitustoiminta *)	673	762	763	914	1103	1222	1554	2062	2046	2370	8.3
Pankit	658	742	744	888	1058	1157	1491	1988	1937	2252	8.0
PÄÄOMAN KULUMINEN											
Rahoitustoiminta *)	431	473	548	606	688	787	875	1015	1110	1217	5.7
Pankit	301	351	375	463	550	659	782	984	1020	1103	8.8
TOIMINTAYLIJÄÄMÄ											
Rahoitustoiminta *)	1291	1596	1521	1880	2645	2186	3728	4263	5086	6640	13.0
Pankit	1137	1402	1315	1595	2287	1875	2822	3127	3204	5306	11.8
Pankit **)	1108	1285	1224	1484	2137	1602	2216	2072	1460	3162	5.8

*) SP ei ole mukana.

**) Luottotappiot on vähennetty myynnistä.

Tässä tilanteessa olisi oikeampaa korjata riskitöntä korkoa odotetuilla luottotappioilla vuotta kohden.² Todellisesta riskistä ja siten riskipitouuden kannalta oikeasta arvopaperikorosta ei lainan myöntöhetkellä kuitenkaan yleensä ole saatavilla tietoa. Toinen mahdollisuus olisi korjata korkokatetta luottotappiovarausten avulla. Suomessa luottotappiovarauksilla ei kuitenkaan ole tähän asti ollut mitään tekemistä arvioitujen luottoriskien kanssa, vaan varaukset on tehty lähinnä verotussyistä. Näin ollen voidaan myös varsin hyvin perustella summittaista menettelyä, jossa luottoriskejä approksimoidaan toteutuneilla luottotappioilla. Tällöin pankkien tuotantoa arvioitaessa tarkastellaan korkokatetta, josta toteutuneet luottotappiot on vähennetty. Ongelmana tietysti on, että toteutuneet luottotappiot (varsinkin tappioiden nopeasti kasvaessa) eivät välttämättä ole lähelläkään odotettuja ja että tappiot ja riskinotto joka tapauksessa ajoittuvat eri tavoin.

Luottotappioiden kasvu on ollut tämän tutkimuksen tarkasteluajanjaksona huomattavaa (taulukko 21). Vuodesta 1981 vuoteen 1990 niiden reaalin vuotuinen kasvu on ollut jopa yli 50 % vuodessa. Vuonna 1990 luottotappiot kasvoivat reaalisesti noin 16 %, ja kasvu näyttää jatkuvan vieläkin erittäin nopeana.³ Luottotappioiden kehityksen arviointi ja oikea tulkinta ovat siten erittäin keskeisiä rahoitustoimialaa analysoitaessa.⁴

Luottotappioiden määrän kasvun on esitetty johtuvan aiempaa riskipitoisimmista luotoista, minkä vuoksi sellainen luotonantopalvelujen mitaustapa, jossa luottotappioita vähennettäisiin korkokatteesta, olisi mahdollisesti paikallaan. Tätä väitettä on tuettu toteamalla, että luottojen kasvu oli 1980-luvun lopulla voimakasta, mitä voisi selittää väljentyneillä luottokriteereillä. Kuitenkin vuoteen 1989 asti voimakkainta oli yksityishenkilöiden luottojen kasvu (taulukko 13), kun taas luottotappiot syntyvät pääasiassa yritysluotoista.

² Näin saataisiin oikea korko, ja luottotappioihin liittyvä riski on täysin hajautettavissa. Jos luottotappioriski ei ole täysin hajautettavissa, luotonmyöntäjän vaatima korvaus voisi kilpailullisillakin luottomarkkinoilla olla odotettuja luottotappioita suurempi.

³ Toukukuussa 1991 viiden suurimman pankin kumulatiiviset luottotappiot olivat lähes kaksinkertaiset vuoden 1990 vastaaviin tappioihin verrattuna.

⁴ Aiemmin esitettyihin hinta-arvioihin luottotappioiden mukaanotto vaikuttaisi jyrkentäen havaittua hinnanlaskua eli tekisi eron tilinpidon hintakäsitteisiin vieläkin suuremmaksi.

Taulukko 21.

Rahoitustoiminnan kokonaistuotannon jakautuminen kustannuksiin ja toimintaylijäämään, %

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Osuus keskim.	Osuuden muutos
TOIMINTAYLIJÄÄMÄ												
Rahoitustoiminta *)	19	20	18	18	21	16	22	22	23	27	20.5	7.8
Pankit	18	19	17	17	20	16	19	18	17	25	18.5	6.4
Pankit **)	18	18	16	16	19	14	16	13	8	16	15.3	-1.6
KUSTANNUKSET												
Rahoitustoiminta *)	81	80	82	82	79	84	78	78	77	73	79.5	-7.8
Pankit	82	81	83	83	80	84	81	82	83	75	81.5	-6.4
Pankit **)	82	82	84	84	81	86	84	87	92	84	84.7	1.6
OSUUDET KUSTANNUKSISTA												
VÄLITUOTEKÄYTTÖ												
Rahoitustoiminta *)	36	38	39	41	42	42	43	43	45	44	41.4	8.1
Pankit	35	37	38	39	40	40	40	41	43	42	39.7	6.6
PALKAT												
Rahoitustoiminta *)	44	42	43	41	41	40	38	37	37	36	39.9	-7.7
Pankit	46	44	45	43	43	42	41	38	38	37	41.7	-8.4
SOSIAALIVAKUUTUSKULUT												
Rahoitustoiminta *)	12	12	11	11	11	11	12	13	12	13	11.7	0.8
Pankit	13	13	11	11	11	11	13	14	12	14	12.4	0.9
PÄÄOMAN KULUMINEN												
Rahoitustoiminta *)	8	8	8	7	7	7	7	7	6	7	7.0	-1.1
Pankit	6	6	6	6	6	6	7	7	6	7	6.3	0.9
PANKKIEN LUOTTOTAPPIOT												
Osuus korkokatteesta	1	2	2	2	2	4	7	10	15	16	6.0	14.9
Osuus kokonaistuotannosta	0	2	1	1	1	2	4	6	9	10	3.7	9.5
Osuus toimintaylijäämästä	3	8	7	7	7	15	21	34	54	40	19.6	37.9

*) Suomen Pankki ei ole mukana laskelmissa.

**) Luottotappiot on vähennetty myynnistä.

Lähtet: Tilastokeskus: Kansantalouden tiinpito.

Vaikka on hyvin mahdollista, että luottokriteerit 1980-luvulla löystyivät, on kuitenkin huomattava, että myös reaalityössä on tapahtunut muutoksia, jotka luottoa myönnettäessä olivat varmastikin ennalta aavistamattomia mutta jotka ovat silti johtaneet merkittäviin luottotappioihin. Ensimmäinen tällainen tekijä on 1980-luvun lopulla tapahtunut reaalisten korkojen jyrkkä nousu ja toinen taas idänkaupan lähes täydellinen romahtaminen. Tämänlaiset tekijät ovat olleet omiaan muuttamaan yllättäen yritystoiminnan edellytyksiä ja siten aiheuttamaan luottotappioita, joita ei ole voitu ottaa luottoja hinnoiteltaessa huomioon. Mikä merkitys kullakin tekijällä on ollut, olisi oman tutkimuksen arvoinen.⁵

Olemme tässä päätyneet arvioimaan pankkien tuotantoa ikään kuin luottotappioiden viimeaikainen tuntuva kasvu olisi ollut ennalta aavistamaton ja myös hinnoittelematon riski. Kuitenkin on syytä huomata, että aivan viime aikoina uusien pankkiluottojen korot näyttävät alkaneen nousta selvästi suhteessa riskittömään markkinakorkoon, mikä saattaisi selittyä sillä, että lainoihin sisältyvää luottotappioriskiä on ryhdytty entistä selvemmin hinnoittelemaan. Toinen selitys ilmiölle on lähdeveron voimaantulo; lähdevero on tehnyt alihintaisten luottojen paketoimisen talletusten kanssa vähemmän kannattavaksi. Luottotappioihin kului vuonna 1990 noin 16 % korkokatteesta, mikä vastaa 40 %:a toimintaylijäämästä ja noin 10 %:a kokonaistuotoksesta.

Taulukosta 21 käyvät ilmi kustannusosuudet ja kustannusten suhde kokonaistuotokseen kunakin vuonna. Taulukossa on myös esitetty luottotappioiden määrän kehitys suhteessa kokonaistuotokseen, korkokatteeseen ja toimintaylijäämään.

Työvoimakustannukset eli palkkakustannukset ja sosiaalivakuutusmaksut muodostavat erittäin suuren osan rahoitustoimialalla toimivien yritysten kustannuksista. 1980-luvulla näiden kustannusten osuus tuotannon arvosta on pankeissa vaihdellut 37 ja 46 prosentin välillä. Palkkakustannusten osuus kaikista kustannuksista on kuitenkin koko ajan vähentynyt.

Välituotekäyttö (ks. liite) on ollut seuraavaksi merkittävin kustannuserä. Sen merkitys on kasvanut pankki- ja rahoitustoiminnassa 1980-luvulla 7–8 prosenttiyksikköä, ja vuonna 1990 se oli jo runsaat 40 %. Sosiaalivakuutuslajien ja pääoman kulumisen osuudet kustannuksista ovat pysyneet melko samansuuruisina koko 1980-luvun (sosiaalivakuutuslajit 11–14 %, pääoman kuluminen 6–8 % kuluista).

⁵ Luottotappioita lisää myös antolainauksen keskikorkosäätelyn päättyminen, jonka vuoksi vaikeuksissa olevien yritysten tekoehditys halpakorkoisin lainoin on tullut kannattamattomaksi. Myös viimeaikaiset voimakkaat hinnanlaskut kiinteistö- ja arvopaperimarkkinoilla ovat osaltaan kasvattaneet rahoitusyritysten luottotappioita.

Toimintaylijäämän osuus kokonaistuotoksesta on koko 1980-luvun ollut tuntuvassa kasvussa. Sen osuus rahoitustoiminnan kokonaistuotoksesta on kasvanut vuoden 1980 määrästä eli 19 prosentista vuonna 1990 jo 27 prosenttiin. Kasvua tarkasteltaessa on kuitenkin muistettava, että luottotappioiden vähentäminen kokonaistuotoksesta pienentäisi toimintaylijäämää olennaisesti, ja johtaisi pankkien tapauksessa jopa sen suhteellisen osuuden pienenemiseen tarkasteluajanjaksona.

5.2 Tuotantopanokset ja niiden hinnat

5.2.1 Työ- ja pääomapanosten käyttö

Sekä työ- että pääomapanoksen määrä on rahoitustoiminnassa ollut tarkasteltavana ajanjaksona kasvussa (taulukko 22). Pääomakanta on kasvanut nopeammin kuin työvoiman käyttö eli kasvu on keskimäärin ollut noin 2.6 % vuodessa, työvoiman käytön kasvu vastaavasti 1.5–2 % vuodessa). Eri pääomatyypeistä kone- ja laitekanta on kasvanut kaikkein nopeimmin. Sen kasvu on keskimäärin ollut miltei 11 % vuodessa.

Vuonna 1990 oli rahoitustoimialalla 53 700 työllistä, mikä on noin 20 % enemmän kuin vuonna 1981. Työtuntien määrä olisi kasvanut vielä tätä nopeammin, mutta poikkeuksellisesti työpanosta vähensi vuoden 1990 alussa sattunut pankkilakko.

Pääomakannan kasvu on ollut työpanoksen kasvua nopeampaa, joten rahoitustoimiala on pääomavaltaitunut. Virallisten pääomakantatilastojen mukaan rahoitustoimialan pääomakanta olisi kasvanut vuodesta 1981 vuoteen 1990 vain noin 10 %, mutta tämä luku aliarvioi pankkien käytössä olevan pääomakannan todellista kasvua. Pääomakantatilaston tietoja on nimittäin korjattava siksi, että viralliset tilastot kuvaavat pankkien omistamaa, ei niiden käytössä olevaa pääomaa. Vuokratuottotiedot osoittavat, että pankit vielä 1980-luvun alussa harjoittivat merkittävää vuokraustoimintaa ja että vuosikymmenen lopulla pankkien nettovuokratuotot ovat pienentyneet nopeasti (taulukko 21). Tämä viittaa siihen, että pankkien käytössä olevan pääomakannan kasvu on ollut voimakkaampaa kuin niiden omistaman pääomakannan kasvu. Tämä johtuu mm. kiinteistöomistusten myymisestä pankeilta niiden konserneihin kuuluville kiinteistösijoitusyhtiöille.

Taulukko 22.

Resurssien käyttö

		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos keskim., %
Työvoima	Rahoitustoiminta	88	90	91	93	100	102	108	110	112	105	1.9
	Pankit	92	93	95	97	100	103	106	110	113	105	1.5
Työtunnit, milj. kpl	Rahoitustoiminta	85	89	91	94	100	101	111	113	115	102	2.1
	Pankit	91	92	95	99	100	100	109	128	129	-	-
Pääomakanta, brutto (v:n 1985 hintoihin)	Rahoitustoiminta	91	92	95	98	100	106	110	106	108	100	1.0
	— Koneet ja laitteet	68	72	80	88	100	117	134	151	168	171	10.8
	— Talonrakennus	97	98	100	101	100	103	103	94	92	80	-2.2
Korjattu *) Pääomakanta, brutto (v:n 1985 hintoihin)	Rahoitustoiminta	91	95	96	104	100	103	107	113	117	115	2.6
	— Koneet ja laitteet	68	72	80	88	100	100	134	151	168	171	10.8
	— Talonrakennus	103	104	108	112	100	101	102	95	103	96	-0.8
		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Reaali- nen kasvu keski- määrin, %
Pankkien vuokratulot		456	533	600	699	867	989	1118	1266	1519	1633	8.5
Pankkien vuokratulot		141	188	219	296	356	400	472	619	921	1095	18.3
Nettovuokratulot		315	346	381	403	511	589	646	647	598	539	-0.0
Nettovuokratulot suhteessa pääomakantaan		2.7	2.7	2.6	2.5	2.9	3.0	3.0	2.9	2.4	2.1	-2.6

*) Pääomakannasta on vähennetty tai siihen on lisätty vuokrattu tai vuokralle otettu pääomakanta olettaen 7 % vuokra kiinteistö pääomakannalle.

Lähteet: Tilastokeskus: Kansantalouden tilinpidon aineisto, Tilastokeskus: Pankkitilasto

Koska pääomakantalukujen tulisi tässä heijastella rahoituspalvelujen tuotantoon käytettyä kapasiteettia, on tällaisten omistusrakennemuutosten huomioonotto tuottavuus- ym. laskelmissa tarpeen. Taulukkoon on tästä syystä laskettu korjattu pääomakanta, jossa on karkeasti otettu huomioon muutokset omistusrakenteessa sekä kasvanut tuotantohyödykkeiden vuokraaminen. Näiden korjauksien tuloksena voidaan arvioida, että tuotantokäytössä ollut pääomakanta on kasvanut keskimäärin 2.6 % vuodessa ja oli vuonna 1990 runsaat 26 % suurempi kuin vuonna 1981.⁶

Vuonna 1990 tapahtuneet työvoiman käytön ja pääomakannan muutokset ovat erityisen mielenkiintoisia, sillä tuolloin pankit alkoivat ilmeisesti jo varautua lähdeveron mukanaan tuomaan talletuskorkokilpailuun ja karsia ilmaisipalveluiden tuotantoa. Tämä näkyy vähenevänä henkilökuntana (-7.3 %) sekä pienempänä konttoriverkostona (korjattu rakennuspääomakanta -1.5 %). Myös kone- ja laitekannan kasvu on hidastunut ja oli vuonna 1990 vain 2.1 %. Näitä lukuja tarkasteltaessa on kuitenkin syytä muistaa, että vuonna 1990 taloudellinen kasvu pysähtyi Suomessa täysin ja on ennusteiden mukaan selvästi negatiivinen vuonna 1991. Osaksi pankkien kasvun laantumisen voi olla myös seurausta tästä suhdannekäänteestä.

Investointien väheneminen vuonna 1990 viidesosaan vuoden 1989 investoinneista on tässä valossa täysin ymmärrettävää. Investointiaste (investoinnit/arvonlisäys) rahoitustoiminnassa vuonna 1990 enää 2 % (pankkitoiminnassa vain 1 %), kun se vuonna 1989 oli vielä 10 %. Verrattakoon, että vuonna 1986, antolainauksen korkosäätelyn purkautumisen aiheuttamaa tuntuvan luotontarjonnan kasvun, se oli jopa 19 %. Investointiaste pankkitoiminnassa on kuitenkin koko ajan ollut huomattavasti alhaisempi kuin koko taloudessa keskimäärin, mikä osoittaa rahoituksen olevan viime vuosien edenneestä pääomavaltaistumisesta huolimatta yhä suhteellisen työntensiivinen tuotannonala.

⁶ Korjaukset on tehty talonrakennus pääomakantaan. Kuten korjaamaton pääomakantatilasto sekä investointitilasto (taulukko 21) osoittavat, on pankkien kiinteistökanta vuonna 1988 ja 1990 laskenut — investoinnit ovat olleet negatiivisia. Kuitenkin osa tästä on harhaa, sillä pääomakantatilasto ei ota huomioon verotussyistä konserniyhtiöille vuonna 1988 myytyjä kiinteistöjä, vaan laskee ne pääomakannan alenemiseksi. Kiinteistöt säilyivät kuitenkin pankkien omistuksessa. Korjaus on tehty olettaen vuokra 7 prosentiksi pääomakannasta. Luku on karkea arvio, mutta sitä on käytetty siitä syystä, että se johtaa hyvin samankaltaisiin tuloksiin pääomakannan muutoksissa (ja siten tuottavuuslaskelmissa) kuin jos talonrakennuspääomakannan kehitystä approksimoitaisiin konttoreiden määrällä. Oikeaa prosenttilukua on vaikea arvioida, sillä pääomakantatilastot eivät heijasta kiinteistöjen markkinahintoja, joskin ne ottavat huomioon rakennuskustannusten kehityksen.

Taulukko 23.

Rahoitus- ja pankkitoiminnan investoinnit ja investointiaste

		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos keskim., %
Investoinnit (v:n 1985 hintoihin)	Rahoitustoiminta	81	72	98	118	100	187	134	-88	142	30	-10.4
	— Koneet ja laitteet	49	47	65	75	100	128	126	132	121	62	2.8
	— Talonrakennus	298	240	316	407	100	578	187	-1395	291	-115	-
	Pankit	86	71	104	115	100	162	121	-124	151	21	-14.7
												Osuus keskim., %
Investointiaste, %	Rahoitustoiminta	11	9	13	14	11	19	11	-7	10	2	9.2
	Pankit	12	9	14	14	10	17	11	-10	12	1	9.0
Investointiaste taloudessa keskimäärin, %		25	25	25	24	24	23	24	25	27	24	24.5

Investoinnit kasvoivat huomattavasti 1980-luvulla, lukuun ottamatta vuosia 1988 ja 1990. Vuonna 1988 kiinteistöjen omistusrakenteessa tapahtuneiden muutosten vuoksi investointeja kuvaava luku on virallisissa tilastoissa — kenties hieman harhaan johtavasti — negatiivinen. Vuoden 1988 poikkeukselliset muutokset näkyvät myös vuokramenojen kasvuna vuonna 1989 (taulukko 22). Myös vuonna 1990 on pankkien pääomakan- ta laskenut ja vuokramenot ovat kasvaneet voimakkaasti.

5.2.2 Tuotantopanosten hinnat

Taulukossa 24 on tuotantopanosten hinnoista esitetty työvoiman hinta- indeksi eli reaalin ansiotasoindeksi ja sosiaalivakuutuskulujen osuutta palkkasummasta kuvaava indeksi sekä välituotteiden ja investointita- varoiden hintaindeksit. Lisäksi kuviossa on työtuntia kohti laskettujen palkkasummien vertailu rahoitustoiminnan ja koko talouden välillä. Kaikki reaalihinnat on laskettu suhteessa kuluttajahintoihin.

Tilastokeskuksen kokoamien tietojen mukaan rahoitustoimialan käyttämien investointitavaroiden hinnat ovat reaalisesti laskeneet tarkas- teluajanjaksona eli samanaikaisesti, kun työvoiman hinta ja sosiaaliturva- kustannukset ovat reaalisesti nousseet. On siis helppo ymmärtää, miksi pankkisektori on lisännyt tuntuvasti kone- ja laitekantaansa ja vastaavasti pyrkinyt vähentämään palkkakustannusten osuutta tuotantokustannuksista.

Rahoitustoimialan palkkakustannukset työntekijää tai työtuntia kohti ovat selvästi muun talouden keskiarvoja korkeammat (taulukko 24).⁷ Ansiotasoindeksin mukaan — joka ei ota huomioon työvoiman rakenteen ja työaikojen muutoksia, vaan ainoastaan palkankorotukset — palkat rahoi- tustoimialalla ovat tarkasteluajanjaksona nousseet suunnilleen samaa vauhtia muiden yksityisen sektorin toimialojen palkkojen kanssa.

⁷ Taulukko perustuu Tilastokeskuksen työvoimatiedustelun tietoihin, joihin on ilmeisesti suhtauduttava suurin varauksin. Taulukon mukaan rahoitusalan palkat olisivat nousseet 1980-luvulla keskimäärin hitaammin kuin muun talouden. Tämä tuntuu ennakkokäsitysten vastaiselta.

Taulukko 24.

Rahoitustoiminnan tuotantopanosten reaalihintojen kehitys

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Vuotuinen muutos 1981–1990, %
Palkansaajien ansiotasoindeksi (R)	90	89	92	96	100	105	108	111	114	116	2.9
Sosiaalivakuutuskulut (osuus palkkasummasta)	105	107	94	97	100	101	114	135	119	135	2.8
Välituotteiden hinnat (R)	95	96	96	99	100	100	101	101	104	104	1.0
Investointihyödykkeiden hinnat (R)											
– Koneet ja laitteet	112	107	104	103	100	100	99	97	95	93	-2.0
– Muut talonrakennukset	98	96	98	99	100	102	107	111	114	128	3.0
Palkansaajien ansiotasoindeksi Koko yksityinen sektori (R)	93	94	95	97	100	104	107	111	114	117	2.6
Palkkasumma/työtunti (1985 Mk)											
Rahoitustoiminta	47.1	45.3	46.8	48.8	50.8	53.3	52.7	55.2	57.4	61.7	3.1
Koko taloudessa keskim.	31.9	32.5	33.7	34.9	36.4	38.4	40.0	41.6	43.2	45.1	3.9

R = kuluttajahintaindeksillä deflatoitu reaalin hinta.

Lähteet: Tilastokeskus: Ansiotasoindeksit, Kansantalouden tilinpito, Suomen Pankki.

5.3 Tuottavuuden kehitys

5.3.1 Työn ja pääoman tuottavuus

Tuottavuudella mitataan sitä, kuinka tuotannon volyyymi kehittyi suhteessa tuotantopanosten käyttöön. Työn ja pääoman tuottavuutta tai näiden yhdistelmää eli ns. kokonaistuottavuutta tarkasteltaessa tuotannon volyyymiä mitataan useimmiten reaalisella arvonlisäyksellä, jolloin välihuonekäytön tehokkuutta ei tarkastella. Näin tehdään tässäkin tutkimuksessa.

Työn tuottavuuslaskelmat on tässä tehty työntekijää kohden, mutta kuten aiemmin kävi ilmi (taulukko 22), ei työtuntien käyttö rahoitustoimialan kokonaistarkasteluissa johtaisi merkittävästi toisenlaisiin tuloksiin. (Tätä raporttia kirjoitettaessa ei tietoa pankkien työtunneista vuonna 1990 ollut käytettävissä.) Pääoman tuottavuutta on tarkasteltu vuokratulla tai vuokrallatuetulla pääomakannalla korjatun pääomakantasarjan avulla niin, että samalla on vähennetty nettovuokratuotot arvonlisäyksestä.

Arviot reaalisesta arvonlisäyksestä ja siten myös tuottavuudesta riippuvat suurelta osin tuotannon deflatoinnissa käytettävistä hintaindekseistä, joiden arviointiin rahoituslaskennalla on tässä selvityksessä jo osoitettu liittyvän melkoista epävarmuutta.

Taulukossa 25 on esitetty rahoitus- ja pankkitoiminnan työn ja pääoman tuottavuuslaskelmat, kun käytetään kansantalouden tilinpidon arvioita reaalisesta arvonlisäyksestä. Näiden laskelmien mukaan työn tuottavuus olisi 1980-luvulla parantunut rahoitus- ja pankkitoiminnassa keskimäärin 6–7 % vuodessa, mikä tarkoittaisi, että vuonna 1990 rahoituspalvelujen tuotanto työntekijää kohden olisi ollut noin 74–78 % suurempi kuin vuonna 1981. Vuonna 1990 työn tuottavuuden kasvu olisi näiden arvioiden mukaan ollut pankkisektorilla erityisen selvää.

Pääoman tuottavuuden kasvu on ollut työn tuottavuuden kasvua hitaampaa, mutta silti huomattavasti voimakkaampaa kuin voisi olettaa. Pääoman tuottavuutta koskeva ja koko kansantalouden tasolla yleisesti käytetty peukalosääntö on, että tuotannon ja pääomakannan suhteessa ei olisi pitkällä aikavälillä havaittavissa merkittävää kasvua. Tämä näyttää muuten pätevän myös Suomen kansantaloudessa. Rahoitus- ja pankkitoiminnassa kuitenkin myös pääoman tuottavuus on viime vuosina kasvanut erittäin voimakkaasti.

Taulukko 25.

Rahoitus- ja pankkitoiminnan työn ja pääoman tuottavuus kansantalouden tilinpidon mukaan

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos keskim., %
Työn tuottavuus											
Rahoitustoiminta *)	76	84	83	88	98	97	112	123	128	136	6.6
Pankit	77	85	83	88	100	99	113	121	117	134	6.4
Pääoman tuottavuus											
Rahoitustoiminta *)	74	80	79	80	98	97	114	121	123	124	5.9
Pankit	77	83	81	82	100	99	112	119	113	122	5.3

*) Suomen Pankki ei ole mukana laskelmissa.

Taulukko 26.

Vaihtoehtoiset laskelmat pankkitoiminnan työn ja pääoman tuottavuudesta

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos keskim., %
Työn tuottavuus											
A	40	53	75	91	100	122	124	148	174	211	20.1
B	50	59	77	83	100	120	123	147	167	197	16.6
Pääoman tuottavuus											
A	41	52	74	76	100	122	123	145	168	191	18.8
B	50	58	76	78	100	120	121	145	161	179	15.3

Vaihtoehdossa A lainat 10 % tuotannosta, vaihtoehdossa B 30 prosenttia.

Arvonlisäystä laskettaessa tuotanto on deflatoitu käyttäen ilmaispalvelutarjonnan huomioon ottavia rahoituksen välityksen hinta-arvioita sekä takuusitoumusten hintaa.

Taulukossa 26 esitetään pankkitoimintaa koskevat vaihtoehtoiset laskelmat, joissa arvonlisäystä on estimoitu käyttäen tuotannon deflaattorina tässä katsauksessa aiemmin esitetyistä tuotekohteisista hintaindeksistä koottua pankkitoiminnan hintaindeksiä. Tämä indeksi on muodostettu laina-, talletus- ja maksupalvelutoiminnan hintaindeksistä (ks. taulukko 15) sekä takausten hinnasta. Koska lainatuotannon osuuteen korkokatteesta sisältyy epävarmuutta, on hintalaskelmat tehty siten, että lainantuotannon osuus vaihtelee 10 ja 30 prosentin välillä laina-, talletus- ja maksujenvälitystuotoista.⁸ Välituotekäyttö on deflaoitu Tilastokeskuksen väli-
tuotekäytön hintaindeksillä.

Kuten huomataan, tuottavuuskehityksestä muodostuva kuva riippuu ratkaisevasti siitä, millä hintaindeksillä nimellinen arvonlisäys deflaoidaan. Tilastokeskuksen deflatointimenettely johtaa kuvaan nopeasta, mutta ei kuitenkaan merkittävästi talouden yleisestä trendistä poikkeavasta tuottavuuden kasvusta. Tässä selvityksessä esitetyillä, uskoaksemme paremmilla hintaindeksillä luvut (taulukko 26) viittaavat virallisia arvioita selvästi tuntuvampaan tuottavuuden kasvuun pankkitoiminnassa. Työn ja pääoman tuottavuuden vuosittainen kasvu on näiden mittareiden mukaan saattanut olla jopa yli 10 prosenttiyksikköä suurempaa kuin kansantalouden tilinpidon luvut viittaavat.

Näiden arvioiden mukaan vuonna 1990 on lisääntyneen automaation ja teknisen kehityksen ansiosta kyetty samalla työntekijäpanoksella tuottamaan noin 4–5-kertainen määrä palveluita suhteessa vuoteen 1981. Tämä arvio saattaa tosin hiukan liioitella tuottavuuskehitystä, sillä maksupalvelujen lukumäärää ilmaisupalveluiden kuvaajana käyttävät volyyymi-arviomme viittaavat liian voimakkaaseen kasvuun, jos talletuspalveluiden kysynnässä on siirrytty käteisnostoista maksupalveluihin. Tuottavuuden kasvu on joka tapauksessa ollut paljon Tilastokeskuksen lukuihin perustuvia arvioita tuntuvampaa.

Myös pääoman tuottavuus on kasvanut näidenkin arvioiden mukaan pankkitoiminnassa erittäin nopeasti — miltei yhtä nopeasti kuin työn tuottavuus. Tämä yllättävä havainto lienee seurausta tapahtuneesta teknisestä kehityksestä ja mahdollisesti myös siitä, että pääomakannan hintaindeksejä laadittaessa ei laitteiden laadun muutoksena näkyvää teknistä kehitystä ole voitu ottaa aivan täysin huomioon. On mahdollista, että koneiden ja laitteiden tuottamien laskenta- ym. palvelujen hinnat olisivat laskeneet vieläkin voimakkaammin kuin edellä viitattiin (taulukko 24).

⁸ Lisäksi laskelmien takana on oletus, että hinnoiteltujen maksupalveluiden osuus toimitusmaksu- ja palkkiotuloista on 50 %. Oletetut prosenttiluvut ovat vain arvioita, mutta melko suuretkaan muutokset niissä eivät johtaisi olennaisesti toisenlaisiin tuloksiin deflaattoreissa ja tuottavuustarkasteluissa. Hintaindeksit ja niiden laskeminen on tarkemmin esitelty kappaleessa 4.2.4.

Tällöin reaalinen pääomakapasiteetti olisi kasvanut enemmän kuin viralliset tilastot kertovat ja pääoman tuottavuus taas vähemmän.

5.3.2 Tekninen kehitys ja kokonaistuottavuus

Teknisen kehityksen nopeudesta voidaan äsken esitetyin varauksin tehdä alustavia johtopäätöksiä ns. kokonaistuottavuuden käsitteen avulla. Kokonaistuottavuus voidaan määritellä eri panosten tuottavuuksien painotetuksi summaksi, jossa painoina ovat näiden panosten kustannusosuudet. Mikäli toimialalla on vakioiset skaalatuotot, voidaan kokonaistuottavuutta pitää hyvänä teknisten muutosten tuottavuusvaikutusten mittarina.⁹ Useimmissa pankkitoimintaa koskevissa kustannusfunktio tutkimuksissa on skaalatuotot todettu likimäärin vakioisiksi, lukuun ottamatta aivan pieniä pankkeja, joissa nämä tuotot olisivat kasvavat. Tämä tukee kokonaistuottavuuden käyttökelpoisuutta teknisen kehityksen arviointivälineenä.

Taulukossa 27 on esitetty kokonaistuottavuuslukuja kahdella vaihtoehdoisella tapaa laskettuna. Kuten jo edellä on käynyt ilmi, tuottavuuden kasvu (ja siten arvioitu tekninen kehitys) on tässä selvityksessä kehitettyihin deflaattoreihin perustuvissa laskelmissa paljon nopeampaa kuin Tilastokeskuksen virallisten lukujen mukaisissa laskelmissa. Jo Tilastokeskuksenkin lukujen perusteella päädytään arvioon, että tekninen kehitys rahoitus- ja pankkitoiminnassa on ollut nopeaa. Arvioitu 6 prosentin vuosivauhti on tuntuvasti enemmän kuin palvelualoilla yleensä tavataan. Tässä valossa on tämän tutkimuksen tuottamia 16–20 prosentin arvioita pidettävä todella ilmiömäisinä.

Kokonaistuottavuuden erittäin nopea kasvu pankkitoiminnassa on ilmeisin selitys sille, että talletuspalvelujen efektiiviset hinnat ovat voineet alentua niinkin paljon kuin ne näyttävät tehneen.

⁹ Aiheesta enemmän esim. Cornwall, 1987. Ks. myös Alhonsuo ja Tarkka, 1989.

Taulukko 27.

Kokonaistuottavuus pankki- ja rahoitustoiminnassa

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Muutos keskim., %
Tilastokeskuksen mukaan											
Rahoitustoiminta *)	76	83	82	85	98	97	113	122	126	130	6.2
Pankit	77	84	82	86	100	99	113	120	116	129	6.0
Tuotekohtaisten arvioiden mukaan ¹⁾											
Pankit											
enintään	40	52	75	79	100	122	123	147	171	202	19.6
vähintään	40	59	77	81	100	120	122	146	165	190	16.0

*) Suomen Pankki ei ole mukana laskelmissa.

1) Deflatoitu käyttäen hintoja p1 ja p2 sekä takuusitoumusten hintaa deflatoitaessa tuotantoa arvonlisäyslaskelmissa.

Arvonlisäystä laskettaessa tuotanto on deflatoitu käyttäen ilmaispalvelutarjonnan huomioon ottavia rahoituksen välityksen hinta-arvioita sekä takuusitoumusten hintaa.

Tulokset ovat voimakkuudestaan huolimatta tulkittavissa käytännön tietojen valossa. Tekninen kehitys on lisännyt ATK-laitteistojen laskentakapasiteettia, ja muu pankkiautomaatiikka on tehnyt pankeille mahdolliseksi ulottaa palvelunsa laajalti pankkitiskien ulkopuolelle (pankkiautomaatit, maksukortit, kotipankit). Teknisellä kehityksellä saattaa myös olla oma osuutensa valuutanvaihdon, vastuusitoumusten ja arvopaperitoimintojen hintojen laskuun, joskin näiden tuotteiden tapauksessa myös kilpailutilanteen muutokset saattavat hyvinkin selittää tapahtunutta kehitystä. Sikäli kuin pankkipalvelujen kysyntä on hintajoustavaa, tekninen kehitys voisi siis hyvin selittää myös pankkien tuottamien palvelujen käytön rajun kasvun.

Rahoituspalvelujen hintojen aleneminen voidaan periaatteessa selittää paitsi tuottavuuden paranemisen avulla, myös kilpailun kiristymisen seuraukseksi. Kilpailutilanteen muutosten arvioimiseksi täytyy tuottavuuden kehityksen lisäksi tarkastella myös rahoitustoiminnan kannattavuuden kehitystä ja ulkomaisen kilpailun merkitystä alalla.

6 Rahoituspalvelujen ulkomaan- kauppa ja rahoituslaitosten kansainvälistyminen

Tässä luvussa luodaan suppea katsaus Suomen rahoituspalvelujen ulkomaankauppaan ja suomalaisten rahoituslaitosten kansainvälistymiseen. Käytettävissä oleva tietopohja pakottaa rajaamaan tarkastelun lähinnä vuosiin 1989 ja 1990.

6.1 Kansainvälistymisen merkitys

Rahoituspalvelujen ulkomaankaupan vapauttaminen on ollut yksi viime vuosien kauppapoliittisen keskustelun keskeisistä kohteista. Tämä johtuu osaksi siitä, että rahoituspalvelutuotanto on 1980-luvulla ollut maailmanlaajuisestikin katsoen yksi dynaamisimpia toimialoja. Kaupan vapauttamisella on nähty voivan olla merkittäviä vaikutuksia rahoituspalvelujen markkinoihin, koska tuotteiden hinnat poikkeavat eri maiden kesken suuresti toisistaan. Myös eri maiden rahoituslaitossektorien tehokkuudessa on ilmeisesti suuria eroja, joten kaupan vapauttaminen saattaa merkitä kasvumahdollisuuksia tehokkaimmille tuottajille ja rationalisointipaineita tai markkinoilta syrjäytymistä tehostomille.

Rahoituspalvelujen kansainvälisen kaupan vapautuminen vaikuttaa kansallisilla markkinoilla siten, että palvelujen hinnat samankaltaistuvat eri maiden kesken ja todennäköisesti keskimäärin alenevat; lisäksi joidenkin rahoituspalvelujen tuotanto saattaa siirtyä maihin tai keskuksiin, joissa tuotanto on halvempaa kuin muualla.

EFTA:n toimeksiannosta laaditussa hintavertailussa,¹ jossa verrattiin muutamien rahoituspalvelujen hintoja EFTA- ja EY-maiden välillä todettiin, että rahoituspalvelujen hintojen yhtäläistyminen Euroopassa aiheuttaisi Suomessa erityisesti arvopaperivälityksen marginaalien ja yritysluottojen halpenemisen; toisaalta varsinkin asuntolainat ja kulutusluotot saattaisivat tulla kalliimmiksi. Mainitun vertailun tekijät Gardener ja Teppett arvioivat edelleen, että rahoituspalvelumarkkinoiden Euroopan laajuinen integroituminen johtaisi Suomessa rahoituspalvelujen keskimääräisen hintatason alenemiseen noin 20 prosentilla (vakuutuspalvelut mukaan lukien). Tämä hintojen laskupaine olisi pienempi kuin muissa

¹ Gardener—Teppet, 1990.

EFTA-maissa Islantia lukuun ottamatta. Toisaalta useissa EY-maissa hintojen laskupaine olisi pienempi, niissä rahoituspalvelujen hinnat ovat lähtökohtatilanteessa EFTA-maiden vastaavia hintoja halvemmat.

Hinnoitteluperiaatteet ovat monissa rahoitusalan tuotteissa kuitenkin niin monimutkaiset, että kansainvälisiin hintavertailuihin on suhtauduttava tietyin varauksin. Esimerkiksi lainojen hinnalla ilmeisesti käyty talletuskilpailu ja muut Suomen rahoituspalvelumarkkinoiden erityispiirteet saattavat aiheuttaa virheitä kaavamaisien menetelmien tuottamiin tuloksiin. Mainitussa EFTA:n tutkimuksessa todettiin Itävaltaa, Suomea ja Islantia koskevat tulokset useiden rahoitustuotteiden osalta "äärimmäiseksi".

On lisäksi ilmeistä, että rahoituspalvelujen kaupan vapautuminen tulee käynnistämään markkinoiden sääntelyssä ja verotuksessa muutoksia, joita hintavertailuihin perustuvissa tutkimuksissa, kuten EFTA:n selvityksessä ja ns. Cecchinin raportissa, ei ole kyetty ennakoimaan. Siksi niiden perusteella ei voida tehdä luotettavia johtopäätöksiä integraation lopullisista vaikutuksista rahoituspalveluiden hintoihin.

Rahoituspalvelujen ulkomaankauppaan liittyy olennaisesti myös rahoituslaitosten kansainvälistyminen eli ulkomaisten toimipaikkojen tai tytäryhtiöiden perustaminen. Tämä johtuu siitä luonnollisesta syystä, että monia palveluja on hankala tuottaa pitkän matkan päästä, joskin tekninen kehitys saattaa vähentää maantieteellisen etäisyyden merkitystä tulevaisuudessa vielä nykyisestään. Toinen kansainvälistymiseen rohkaiseva tekijä voi olla vapaamman tai verotuksellisesti edullisemmän toimintaympäristön tavoittelu.

6.2 Maksullisten rahoituspalvelujen kauppa

Nykyisenkaltaisten tilastojen perusteella ei ole mahdollista muodostaa kovin täsmällistä kuvaa Suomen rahoituspalvelujen ulkomaankaupasta. Parhaiten saadaan tietoa maksullisista rahoituspalveluista, joista kertovat toisaalta pankkien tuloslaskelmat, toisaalta valuuttamaksutilastot. Maksullisten rahoituspalvelujen vienti on sitäpaitsi paremmin selvitettävissä kuin tuonti. Tuonnista saatavat tiedot ovat kattavuudeltaan pahasti vajavaiset, koska tilastolähteet koskevat vain pankkien ulkomaille maksamia välityspalkkioita. Yritysten ja kotitalouksien suoraan ulkomaisille rahoituslaitoksille maksamat palkkiot yms. jäävät siten tunnistamatta.

Suomalaisten pankkien ulkomaisia välityspalkkioita ja korkomaksuja parilta viime vuodelta on selvitetty taulukossa 28. Taulukossa on ainoastaan emopankkien tiedot.

Taulukko 28.

Talletuspankkien ulkomaiset välityspalkkiot vuosina 1989 ja 1990, milj. mk

Vuosi	Tulot	Menot	Netto
1989	492	480	12
1990	683	851	-168

Rahoituspalvelujen vienti muodostaa varteen otettavan osuuden pankkien palvelumaksutuloista. Suomalaisen rahoituslaitosten ulkomailta saamat välityspalkkiot olivat vuonna 1990 peräti 18.4 % kaikista niiden saamista toimitusmaksuista ja palkkioista. Suomalaiset pankit maksoivat kuitenkin ulkomaille enemmän välityspalkkioita kuin saivat sieltä. Tilastoitu rahoituspalvelujen tase vuodelta 1990 oli siis alijäämäinen. Kun otetaan lisäksi huomioon, että maksullisten rahoituspalvelujen tuontiin olisi oikeastaan luettava myös suomalaisten yritysten ja matkailijoiden suoraan ulkomaille maksamat palvelumaksut yms., maksullisten rahoituspalvelujen tase on ilmeisesti vielä selvästi alijäämäisempi kuin taulukon tiedot osoittavat.

6.3 Laskennallisten rahoituspalvelujen tase

Suomen ulkomaankaupan kannalta pankkien palvelumaksut ovat varsin vähäinen erä. Korkomarginaalien ja kurssierojen käyttö rahoituspalvelujen kansainvälisen kaupan hinnoittelussa lienee kuitenkin yhtä hallitsevassa asemassa kuin kotimaan markkinoillakin, joten välityspalkkiotiedot eivät paljasta rahoituspalvelukaupan koko merkitystä. Eteneminen suoranaisia palvelumaksuja pitemmälle on kuitenkin käytännössä varsin hankalaa. Erityisesti laskennallisten palvelumaksujen asianmukainen erottaminen ulkomaisista koroista on vaikeata. Aineiston saatavuus lieneekin merkittävä vaikutin siihen, että korkomaksut joskus sinänsä samastetaan rahoituspalvelujen kauppaan. Yhden ratkaisun saattaisi kuitenkin tarjota se, että selvitetäisiin esimerkiksi otannan avulla sovelletut korkomarginaalit muutamissa edustavissa tapauksissa ja arvioitaisiin ulkomaiset laskennalliset rahoituspalvelukorvaukset näiden tietojen avulla. Tässä selvityksessä ei ole vielä edetty näin pitkälle.

Eräissä ulkomailla tehdyissä selvityksissä on tarkasteltu rahoituspalvelujen ulkomaankauppaa kansainvälisten korkomaksujen avulla.² Tällöin on ajateltu, että korot olisivat kokonaisuudessaan korvauksia rahoituspalveluista. Maksutaseen korkomenot kuvaisivat siis maan rahoituspalvelujen tuontia. Tässä selvityksessä on kuitenkin jo rahoituspalvelujen kotimaan markkinoita käsiteltäessä omaksuttu kanta, jonka mukaan korkoihin sisältyy varsinaista rahoituspalvelusta suoritettua korvausta vain siltä osin kuin luottoon tai talletukseen sovellettu korkokanta poikkeaa relevantista neutraalista markkinakorkotasosta.

Kansantalouden ulkomaiseen rahoitusasemaan liittyviä korkomarginaaleja voidaan tarkastella kaavamaisen maksutaselaskelman avulla (taulukko 29). Laskelmassa osoitetaan ensin, että Suomen ulkomaisten velkojen keskimääräinen korkoprosentti (ml. osingot) on ollut 1–2 prosenttiyksikköä korkeampi kuin ulkomaisten saamisten vastaavalla tavalla laskettu korkoprosentti. Tämä sopii yhteen sen ajatuksen kanssa, että Suomi olisi rahoituspalveluja tuova maa: velkojen keskimääräinen korko ylittäisi neutraalin viitekorkotason, kun taas saamisten keskimääräinen korkotaso alittaisi sen.

Laskelmassa on arvioitu Suomen maksutaseen nettokorkomenoihin sisältyvää puhdasta pääomakorvausta siten, että ulkomaiseen nettovelkaan on sovellettu saamisten ja velkojen korkoprosenttien keskiarvoa. Kun näin saatu laskennallinen pääomakorvaus vähennetään todellisuudessa ulkomaille maksetuista nettokoroista, jäljelle jää arvioitu rahoituspalvelukorvaus.

Taulukko 29. **Suomen ulkomaisten nettokorkotulojen dekomponointia, mrd. mk**

	1989	1990
A. Ulkomainen bruttovelka	222.9	258.0
B. Korot ja osingot ulkomaille	21.9	27.7
Velan korkoprosentti (B/A)	9.8	10.7
C. Ulkomainen bruttosaaminen	141.6	151.4
D. Korot ja osingot ulkomailla	10.2	14.4
Saamisen korkoprosentti (D/C)	7.2	9.5
E. Ulkomainen nettovelka	81.4	106.6
F. Todelliset nettokorot	-11.7	-13.3
G. Laskennalliset nettokorot	-6.9	-10.7
Rahoituspalvelut, netto (F–G)	-4.8	-2.6

Huom. Velka- ja saatavatiedot sisältävät osakesijoituksia. Ne vastaavat vuoden alun tilannetta.

² Ks. esimerkiksi D. Neven (1990).

Laskennallisten rahoituspalvelujen tase olisi tämän laskelman mukaan ollut vuonna 1989 peräti 4.8 mrd. markkaa alijäämäinen, ja alijäämä olisi supistunut 2.6 miljardiin markkaan vuonna 1990. Alijäämä koostuisi ilmeisesti lähinnä ulkomaisten rahoituslaitosten Suomen velkojen ja sijoitusten käsittelyllä ansaitsemista korkomarginaaleista.

Esitetty laskelma on monella tapaa karkea, ja sitä voidaan siksi pitää lähinnä suuntaa antavana. Esimerkiksi saamisten ja velkojen valuuttaja-kaumien mahdollista eroa ei ole otettu siinä huomioon eikä myöskään oman pääoman ehdolla tehtyjä sijoituksia ole puhdistettu velka-, saatava- ja korkomaksutiedoista. Virhemahdollisuuksista huolimatta laskelma osoittanee kuitenkin Suomen rahoituspalvelukaupan olevan merkittävästi alijäämäinen.

Perinteisistä talletuspankkipalveluista luotot ovat ne, joiden markkinat ovat täydellisimmin integroituneet. Vaikka valtaosa Suomen ulkomaisesta velasta onkin suomalaisten pankkien välittämää, suomalaisilla yrityksillä oli vuonna 1989 myös suoraan ulkomailta otettuja lainoja noin 55 mrd. markkaa, mikä vastasi tuolloin noin 15:ta prosenttia kaikista yritysten ottamista luotoista. Vuoden 1991 lokakuusta mahdollisuus luotonottoon suoraan ulkomaisista rahoituslaitoksista tulee myös kotitalouksien ulottuville. Suomalaisten rahoituslaitosten ulkomainen luotonanto on vähäistä. Se muodosti vuonna 1989 vain 3.2 % suomalaisten rahoituslaitosten luotonannosta.

Pankkitalletusmarkkinat jakaantuvat kansainvälistymisen kannalta kahteen lohkoon. Ns. tukkumarkkinat, joilla käydään kauppaa lähinnä pankkien, hallitusten ja joidenkin suuryritysten kesken, ovat pitkälle integroituneet, ja suomalaiset pankit ovatkin hankkineet erittäin suuria määriä interbank talletuksia ulkomailta. Vastaavasti suomalaisilla pankeilla (ml. Suomen Pankki) on melko paljon talletuksia ulkomaisissa pankeissa. Rahan tukkumarkkinoilla on kuitenkin kysymys lähinnä neutraalista varojen lainaamisesta, johon ei liity paljon varsinaista loppukuluttajille myytävien rahoituspalvelujen tuotantoa. Tämän osoittavat esimerkiksi näillä markkinoilla sovellettavat varsin kapeat korkomarginaalit.

Vähittäistalletusten osalta integroituminen on toistaiseksi edennyt vain vähän. Ulkomaisten pankkien osuus talletusten tarjonnasta suomalaiselle yleisölle oli ainakin vielä vuonna 1988 häviävän pieni, tilastojen mukaan vain noin 0.5 %. Ulkomaalaisten pieni markkinaosuus on tietenkin seurausta vuoteen 1990 saakka voimassa olleista määräyksistä, jotka rajoittivat suomalaisten mahdollisuuksia sijoittaa varojaan ulkomaisiin pankkitalletuksiin.³ Jatkossa kotitalouksien ulkomaisten sijoitusten voi odottaa kanavoituvan myös korkorahastojen kautta, jolloin kotimainen rahasto voi välittää sijoituksen esimerkiksi ulkomaisille rahamarkkinoille.

³ Ulkomaiset sijoitukset vapautettiin kuitenkin kokonaan kesällä 1990.

6.4 Rahoituslaitosten monikansallistuminen

Rahoitustoimialan yritysten kansainvälistyminen on 1970- ja 1980-luvulla ollut nopeaa koko maailmassa. Suomalaiset rahoituslaitokset ovat jo 1970-luvulta alkaen laajentaneet toimintaansa ulkomaille, ja Suomessa on toiminut ulkomaalaisten pankkien tytäryhtiöitä vuodesta 1983 alkaen. Vuonna 1991 osa Suomessa toimivista ulkomaalaisomisteisista pankeista on muuttunut ulkomaisten pankkien sivukonttoreiksi.

Suomen rahoitustoimialan kansainvälistymisen astetta kuvaa taulukko 30. Siinä on Suomen Pankin suorien sijoitusten kyselystä saatuja tietoja suomalaisten rahoituslaitosten suorista sijoituksista ulkomaille ja ulkomaisten rahoituslaitosten suorista sijoituksista Suomeen.

Taulukko osoittaa, että ulkomaisten pankkien etabloituminen Suomeen on toistaiseksi ollut paljon hitaampaa kuin suomalaisten pankkien laajentuminen ulkomaille. Suomalaisien rahoituslaitosten suorat sijoitukset ulkomaille ovat nimittäin vuosina 1989 ja 1990 olleet noin 3–10 kertaa suuremmat kuin ulkomaalaisten rahoituslaitosten suorat sijoitukset Suomeen. Myös suomalaisten rahoituslaitosten liikevaihto ulkomaille (ulko-mainen tuotanto) on 6–9 kertaa suurempi kuin ulkomaalaisomisteisten rahoituslaitosten liikevaihto Suomessa. On kuitenkin otettava huomioon, että taulukon luvut kuvaavat kaikkia sellaisia rahoituslaitoksia, joissa suomalais- tai ulkomaalaisomistus on yli 10 %. Lisäksi liikevaihdon käsite eroaa tässä tutkimuksessa käytetystä tuoton käsitteestä siten, että korkotuotot on käsitelty bruttomääräisinä.

Liikevaihdon suhde taseeseen osoittaa, että suomalaisten rahoituslaitosten toiminta ulkomaille eroaa selvästi ulkomaalaisomisteisten rahoituslaitosten toiminnasta. Suomalaiset ovat selvästikin keskittyneet ulkomaille lähinnä valuutta- ja talletuskauppaan yms., mikä näkyy suurena taseen loppusummuna, mutta siihen verrattuna pienenä liikevaihtona. Suomessa toimivien ulkomaalaisomisteisten rahoituslaitosten tase on sen sijaan säilynyt pienenä, mutta liikevaihto on verrattain suuri, mikä viittaa siihen, että ulkomaalaisomisteiset rahoituslaitokset keskittyvät varsinaisen rahoituksen välityksen ohella tai sijasta paljolti muuhun rahoituspalveluiden tuotantoon, kuten valuutanvaihtoon yms. taseen ulkopuoliseen pankkitoimintaan.

Taulukko 30.

Suorat sijoitukset rahoitustoiminnassa

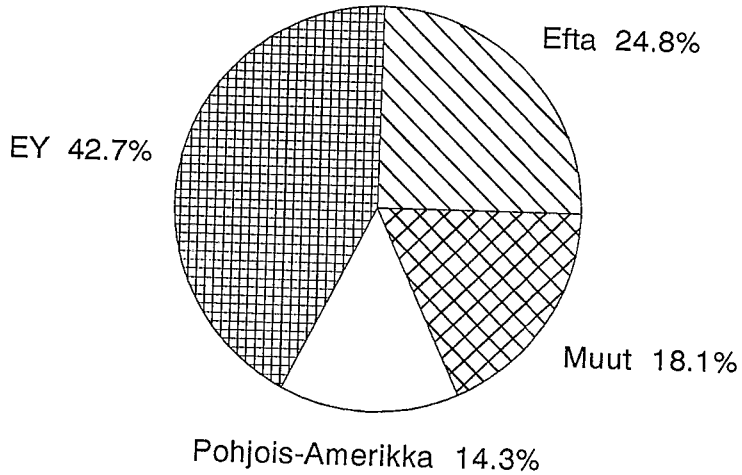
	1989		1990	
	Milj. mk	Pankkien osuus, %	Milj. mk	Pankkien osuus, %
Suorat sijoitukset Suomeen – kanta	991	24.3	1 022	32.0
Suorat sijoitukset Suomesta – kanta	4 627	89.5	6 046	74.5
Ulkomaisten rahoituslaitosten TASEEN LOPPUSUMMA Suomessa ¹⁾	7 945	58.6	4 974	83.2
Suomalaisten rahoituslaitosten TASEEN LOPPUSUMMA ulkomailla ¹⁾	123 754	99.1	122 696	97.9
Ulkomaisten rahoituslaitosten LIIKEVAIHTO Suomessa ¹⁾	2 267	47.8	1 510	63.5
Suomalaisten rahoituslaitosten LIIKEVAIHTO ulkomailla ¹⁾	13 440	98.1	13 412	95.8
Ulkomaisten rahoituslaitosten HENKILÖSTÖ Suomessa ¹⁾ lkm.	552	26.4	353	35.7
Suomalaisten rahoituslaitosten HENKILÖSTÖ ulkomailla ¹⁾ lkm.	1 300	99.6	1 257	99.3

¹⁾ Painotettu suomalais/ulkomaalaisosuudella; liikevaihtokäsite = korkotuotot + muut tuotot

Lähde: Suomen Pankki / Tilasto-osasto

Kuviossa 6 on tarkasteltu suomalaisten rahoitusalan yritysten ulkomaisten suorien sijoitusten jakautumaa alueittain. Kuviosta näkyy, että suomalaiset rahoituslaitokset ovat keskittäneet investointinsa pääasiassa Eurooppaan, jonne on suuntautunut suomalaisten pankkien suorista sijoituksista lähes 70 %.

Kuvio 6. **Suomalaisten rahoitusalan yritysten suorien sijoitusten kanta alueittain vuonna 1990**

7 Rahoitustoiminnan kannattavuus ja riskit

Luvussa 4 todettiin, että rahoituspalveluiden hinnat ovat laskeneet 1980-luvulla tuntuvasti. Rahoituspalvelujen reaalin halpeneminen voi periaatteessa johtua joko kilpailun kiristymisestä tai tuottavuuden paranemisesta tai molemmista. Näiden tekijöiden merkitystä selvitetään tässä luvussa tarkastelemalla pankkipalveluiden tuotannon hintamarginaaleja. Ajatuksena on, että jos taustalla on kilpailun kiristyminen, hintamarginaalit olisivat ilmeisesti supistuneet ja kannattavuus heikentynyt. Jos hintamarginaalit sitä vastoin olisivat kasvaneet ja kannattavuus parantunut, hintojen aleneminen olisi todennäköisimmin tuottavuuden kasvun ansiota.

7.1 Kannattavuuskehityksen arviointia

Kun tarkastellaan rahoitustoiminnan kannattavuutta tulostietojen valossa, on muistettava, että toteutuneeseen tulokseen vaikuttavat hinnoittelun lisäksi myös sopimusten voimassaoloaikana toteutuneet erilaiset riskit. Hintamarginaaleja olisi kuitenkin tarkasteltava ts. ennen riskien realisointimista, vaikka toiminnan lopullinen tulos määräytyy riskien toteutumisen jälkeen.

Lainojen ja talletusten tapauksessa ero odotetun ja toteutuneen hintamarginaalin välillä johtuu lähinnä luotto- ja korkoriskistä. Näillä on ollut huomattava merkitys suomalaisten pankkien kannalta 1980-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Tästä syystä seuraavassa tarkastellaan myös realisoituneiden riskien merkitystä pankkien kannattavuudelle lähinnä ennen vuotta 1991.

Pankkien kirjanpidolliset tulokset eivät valitettavasti ole sellaisinaan käyttökelpoisia yritettäessä selvittää palvelujen kannattavuutta edes ex post (eli riskien vaikutus mukaan lukien). Tämä johtuu siitä, että kirjanpidollisia tuloksia vääristävät verotussyistä tehdyt varaukset ja kiihdytetyt poistot. Kun tässä on tarkoituksena selvittää pankkiyritysten kokonaiskannattavuuden sijasta lähinnä niiden harjoittaman palvelutuotannon kannattavuutta, tarkastelua häiritsevät myös sijoitustoiminnasta saadut tuotot.

Oikean kuvan saamiseksi rahoituspalvelutuotannon kannattavuudesta tarvitaan selvästikin jonkinlainen puhdistettu kate. Kansantalouden tilinpidon toimintaylijäämä on näiltä osin puhdistettu kannattavuusluku. Se on ylijäämän mitta, joka on pyritty laskemaan siten, että siihen vaikuttaisivat ainoastaan pankkitoiminnan tuotot ja näiden tuotantoon

menneet kustannukset, joihin on sisällytetty myös arvioitu todellinen pääoman kuluminen. Satunnaiset myyntivoitot ja muut pankkitoimintaan kuulumattomat tuotto- ja kustannuserät on siis poistettu toimintaylijäämää laskettaessa. Taulukossa 31 on esitetty eri rahoituslaitosten toimintaylijäämät (suhteessa tuotannon arvoon) 1980-luvulla.

Taulukko 31. **Toimintaylijäämän osuus kokonaistuotannosta rahoitustoiminnassa, %**

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Rahoitustoiminta *)	19	20	18	18	21	16	22	22	23	27
Pankit	18	19	17	17	20	16	19	18	17	25
Muut yksit. ja julk.	40	42	37	39	36	30	41	55	56	55
Suomen Pankki	81	68	74	73	47	80	70	62	86	87

Lähde: Tilastokeskus: Kansantalouden tilinpito.

*) Suomen Pankki ei ole mukana.

Huom. Vuonna 1988 rahoitusyhtiöiden kokonaistuotoksäsitettä muutettiin.

Taulukosta käy ilmi, että eri rahoituslaitosten hintamarginaalien välillä on suuria eroja. Pankkien hintamarginaalit ovat olleet selvästi pienemmät kuin muiden yksityisten ja julkisten rahoituslaitosten. Suomen Pankin toimintaylijäämä on poikkeuksellisen suuri. Sen osuus kokonaistuotoksesta on jopa yli puolet. Erityyppisten rahoituslaitosten väliset toimintaylijäämien erot eivät kuitenkaan kerro kovin paljoa kannattavuuden mahdollisista eroista, jos oman pääoman määrän suhde tuotannon arvoon vaihtelee.

Informatiivisempaa kuin vertailla poikkileikkauksen avulla on tarkastella toimintaylijäämäprosentin kehitystä ajassa. 1980-luvulla toimintaylijäämän osuus kokonaistuotoksesta näyttää kaikissa tarkastelluissa ryhmissä selvästi kasvaneen — tosin rahoitusyhtiöiden luvut eivät ole täysin vertailukelpoisia tilastoinnin muutosten vuoksi. Merkittävimmän ryhmän eli talletuspankkien toimintaylijäämä oli luottokorkojen liberalisointia edeltävänä jaksolla 1981—1986 keskimäärin 17.8 %, mutta lainakorkojen vapauttamisen jälkeen vuosina 1987—1990 se nousi 19.8 prosenttiin.

Toimintaylijäämän normaali määrä riippuu paitsi toimintaan sitoutuneen oman pääoman määrästä, myös luottojen riskipitoisuudesta. Tämä johtuu siitä, että luottotappioita tai asianmukaisia luottotappiovarauksia ei vähennetä tuotannon arvosta toimintaylijäämää laskettaessa. Tämä on sekä hintamarginaali- että kannattavuustarkastelujen kannalta ilmeisen epätydyttävä ratkaisu. Taulukon 31 luvuilla ei siksi ole suoraa yhteyttä toiminnan kannattavuuteen ex post, mutta ei myöskään ex ante odotettui-

hin hintamarginaaleihin, jos osa luottotappioista on ollut vakuutusmaattisesti odotettuja ja otettu huomioon lainojen korkoja määrättäessä.

Olemme seuraavassa pyrkineet arvioimaan luottotappioiden ja realisoituneiden korkoriskien vaikutuksia pankkien kannattavuuteen. Näiden sinänsä varsin karkeiden laskelmien tulokset on esitetty taulukossa 32. Vertailukohtana on pankkien tavanomaisesti määritellyn toimintaylijäämän kehitys. Se on kasvanut reaalisesti (ts. kuluttajahinnoin deflatoituina) 1980-luvun alun jälkeen noin 12 % vuodessa, ja sen suhde taseen mukaiseen omaan pääomaan on pysynyt varsin vakaana vuodesta 1983 lähtien. Luottotappioiden kasvun vuoksi ex post -kannattavuus on heikentynyt huomattavasti, ja näin laskettu voitto oli vain noin 4 % omasta pääomasta vuonna 1990 ja vain 2 % vuonna 1989.

Mainitut luvut on laskettu toteutunein korkomarginaalein. Jos kuitenkin realisoituneen korkoriskin vaikutus antolainaukseen poistetaan, kuva muuttuu oleellisesti. Korkoriskien merkitystä on laskelmissa tarkasteltu siten, että pankkien korkotuotot on korjattu samansuuruisiksi kuin ne olisivat olleet, jos koko markka-antolainauskanta olisi tuottanut uudessa luotonannossa sovellettuja korkoja eli jos pankit olisivat voineet uudelleen sopia koko luottokantansa korot. Tarkastelemme siis vain antolainauksen korkoriskejä, jotka lienevät pankkien korkoriskeistä ylivoimaisesti merkittävimmät.

1980-luvun puolivälin jälkeen suomalaiset pankit ovat joutuneet siirtymään hallinnollisesta korkojärjestelmästä olosuhteisiin, jossa korot yhä selvemmin määräytyvät vapaasti markkinoilla. Antolainauskorot vapautettiin tilanteessa, jossa markkinakorot olivat selvästi säännösteltyjä luotto- ja talletuskorkoja korkeammalla. Vaikka uusien luottojen korot eivät noussetkaan aivan rahamarkkinakorkojen tasolle, ne olivat liberalisoinnin jälkeen kuitenkin selvästi vanhan lainakannan keskikorkoa korkeammat (v. 1987 ero oli 1.6 prosenttiyksikköä).

Sopeutuminen uusiin oloihin on osoittautunut vaikeaksi, koska pitkäaikaiset matalakorkoiset luotot ovat jääneet rasittamaan pankkeja useiksi vuosiksi eteenpäin samalla kun varainhankinta on tullut kalliimmaksi. Tällä on ollut samanlaisia vaikutuksia kuin markkinakorkojen nousulla on markkinaehtoisessa järjestelmässä luottojen ollessa varainhankintaa pidempiaikaisia.

Laskelman mukaan pankit ovat kärsineet ottamistaan antolainauksen korkoriskeistä niin paljon, että ilman korkoloukkua pankkitoiminnan kannattavuus olisi 1980-luvun lopulla selvästi kohentunut. Koska korkoriskien merkitys on ollut selvästi suurempi kuin luottotappioiden, tämä johtopäätös pätee, vaikka luottotappiot vähennettäisiinkin tuotoista.

Taulukko 32.

Pankkitoiminnan kannattavuus

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	Reaalinen muutos 1981–1990, %
Toimintaylijäämä, jos lainakorot uusien luottojen tasolla	-	-	-	-	2944	3127	4739	4679	6154	9439	20.3
Korkoriskien realisoituminen ¹⁾	-	-	-	-	-658	-1252	-1917	-1552	-2950	-4133	37.6
Toimintaylijäämä	1137	1402	1315	1595	2287	1875	2822	3127	3204	5306	11.8
Luottotappiot	-29	-117	-92	-111	-150	-273	-606	-1055	-1744	-2145	52.1
Verot	-186	-225	-226	-231	-354	-304	-327	-456	-601	-957	13.0
Voitto *)	922	1060	998	1253	1783	1298	1889	1617	860	2204	3.8
											Osuuden muutos 1981–1990, %-yksikköä
Toimintaylijäämä suhteessa omaan pääomaan ²⁾ , jos lainakorot uusien luottojen tasolla	-	-	-	-	15	14	18	12	13	19	4.0
Toimintaylijäämä suhteessa omaan pääomaan	14	13	10	10	11	8	10	8	7	10	-3.2
Voitto *) suhteessa omaan pääomaan ²⁾	11	10	8	8	9	6	7	4	2	4	-6.7

*) Voitto = toimintaylijäämä – luottotappiot ja verot.

¹⁾ Korkoriskien realisoitumista on kuvattu uusien luottojen ja luottokannan korkojen erotuksen ja luottokannan tulona. Ajatus on, että mikäli olosuhteet luotonmyöntöhetkellä olisivat olleet samanlaiset kuin ne ovat tänään, ei eroa tarkasteltujen korkojen välillä olisi. Syynä siihen, että korot poikkeavat, ovat muuttunut korkotaso ja muutokset sääteltyssä, ts. riskien realisoituminen.

²⁾ Sisältää varaukset.

Voidaan siis arvioida, että pankkipalvelujen ex ante-hintamarginaalit ovat ilmeisesti kasvaneet. Se, että tulos ei ole näkynyt pankkien ex post-kannattavuuden vastaavana paranemisena, johtuu siitä, että korkosidon-naisuuksien takia hyöty on pankkien sijasta mennyt niille asiakkaille, joilla on ollut pitkäaikaista ja matalakorkoista vanhaa luottoa.

Taulukossa on esitetty pankkitoiminnan arvioitu ex post -voitto, joka on laskettu vähentämällä toimintaylijäämästä luottotappiot ja pankkien maksamat verot. Tämä voiton käsite muistuttaa läheisesti virallisen pankkitilaston käsitettä liikevoitto. Eroa näiden käsitteiden välillä on kuitenkin toisaalta siksi, että pankkitoimintaan kuulumattomat erät (kuten osingot ja satunnaiset myyntivoitot) on puhdistettu toimintaylijäämästä pois ja toisaalta siksi, että liikevoittoa laskettaessa poistot on otettu lukuun suunnitelman mukaisina, mutta toimintaylijäämää laskettaessa Tilastokeskuksen arvioiman pääoman kulumisen mukaan.

Taulukossa 32 esitetty voitto vastaa siten lähinnä oikaistua liikevoittoa, josta on vähennetty verot ja puhdistettu pankkien tuotot ja kulut, jotka johtuvat muusta kuin pankkitoiminnasta. Taulukon tiedot osoittavat, että pankkitoiminnassa omalle pääomalle saatu korvaus on selvästi pienentynyt 1980-luvulla. Mikäli voitosta kuitenkin poistettaisiin realisoituneiden korkoriskien vaikutus, päästäisiin 1980-luvun lopun osalta varsin tasaiseen kannattavuuskehitykseen: voitto/oma pääoma oli 12 % vuonna 1985 ja 13 % vuonna 1990.

Pelkästään luotonannon korkoriskeihin keskittyvä tarkastelu ei tietenkään kerro pankkien korkoriskien kokonaisuutta, sillä myös varainhankinnan korkorakenne aiheuttaa korkoriskejä. Varainhankinnassa asiaan vaikuttavat paitsi korkojen muutokset myös rakenteelliset siirtymät. Merkittävä pankkien kannattavuutta tukeva tekijä viime vuosina on ollut suositun 24 kuukauden verottoman määräaikaistilin matala ja vakaa korko. Tämä tilin korko oli 7 % vuonna 1986, ja vuonna 1991 se oli noussut vain 7.5 prosenttiin.

Varainhankinnassa tapahtuneet rakenteelliset muutokset ovat kuitenkin käytännöllisesti katsoen kumonneet verottomien määräaikaistilien antaman kannattavuusedun, niin että markkamääräisen varainhankinnan keskikorko on nousut 5.3 prosentista (vuoden 1986 keskiarvo) 9.1 prosenttiin (vuoden 1991 alkupuolisko). Koska varainhankinnan keskikoron nousu on lähes yhtä suuri kuin samana aikana tapahtunut uusien luottojen korkojen nousu, varainhankinnassa realisoituneet korkoriskit eivät kokonaisuutena ajatellen anna aihetta tarkistaa antolainaukseen perustuvia korkoriskilaskelmia.

Tässä tehtyjen korkoriskilaskelmien tarkkuutta heikentää jonkin verran vielä se, että säätelyn muutosten vuoksi lainaprovisioissa tapahtuneista muutoksista ei ole olemassa kattavia tietoja. Lainaprovisioita on kuitenkin todennäköisesti korkosäännöstelyn poistamisen jälkeen pie-

nenetty suhteessa lainasta saatavaan korvaukseen. Lainaprovisiot kirjataan korkokatteeseen, mutta ne eivät sisälly korkotilaston keskikorkotietoihin. Jos lainaprovisio on pienentynyt, laskelmat hiukan liioittelevat korkomuutoksista pankeille aiheutuneita tappioita.

Riskien realisoitumisen ohella ex ante -hintamarginaaliarvioihin vaikuttaa olennaisesti se, pidämmekö luottotappioita seurauksena alentuneista luottokriteereistä vai pääasiassa ennalta aavistamattoman epäsuotuisasta taloudellisesta kehityksestä. Mitä suurempi osa viime aikojen luottotappioista on ollut (vakuutusmatemaattisessa mielessä) odotettuja, sitä pienempi on ollut ex ante -hintamarginaali. Jos luottotappioiden kasvu sen sijaan on tullut yllätyksenä, hintamarginaalien kasvu näyttää selvemmältä.

Luotonmyöntökriteereissä ja siten luottojen riskipitoisuuden ja niiden hinnan välisessä suhteessa on tietenkin voinut tapahtua muutoksia, mutta suurelta osin luottotappioihin ovat varmasti vaikuttaneet myös säännösteilyajan jättämä perintö¹ ja ennen kaikkea taloudellisessa kehityksessä tapahtuneet yllättävän voimakkaat muutokset huonompaan suuntaan (talouskasvun taittuminen, idänkaupan ongelmat, pörssiromahdus sekä korkojen voimakas nousu). Osin kannattavuuden laskua selittää myös se, että 1980-luvun lopulla pankit ovat kasvavassa määrin sitoneet omaa pääomaansa sijoitustoimintaan. Pidämme todennäköisenä, että nykyinen luottotappioiden kasvu ei ollut edes yleisenä linjana pankkien ja luottoasiakkaiden ennakoitavissa. Tällöin luottotappioita ei oikeastaan saisi ainakaan kokonaisuudessaan vähentää tuotoista ex ante -hintamarginaaleja arvioitaessa.

Ilman luottotappioita toimialan kannattavuus olisi säilynyt kohtuullisena ja ilman lainamarkkinariskien realisoitumista kannattavuus olisi 1980-luvun loppupuolella saattanut jopa parantua. Johtopäätöksenä voitaneen siten todeta, että käsitys, jonka mukaan hintakilpailun kiristyminen (kaventunut ex ante -hintamarginaali) olisi pääsiallinen syy kannattavuuden heikkenemiseen 1980-luvun lopulla, on huonosti perusteltu.

¹ Haavisto ja Tarkka (1984) ovat todenneet, että ennen korkosäännöstelyn päättymistä luottotappioita ei ollut optimaalista realisoida, vaan vaikeuksissa olevalle yritykselle on saattanut kannattaa myöntää lainaa halvalla, jotta yritys pääsisi taas jaloilleen. Tämä on ollut pankin kannalta järkevää, sillä keskikorkosäännöstelyn ollessa voimassa ja luottojen saannin siten ollessa säännösteltyä, on muilta, vakavaraisemmilta yrityksiltä pystytty perimään samanaikaisesti korkeampia korkoja. Nyt luottotappioita siis syntyy myös näiden ennen tuettujen yritysten piirissä.

7.2 Kannattavuusnäkymät ja pankkien vakavaraisuus

Koko rahoitustoimialan kannalta keskeinen kysymys on, miten alan kannattavuus tulevaisuudessa kehittyy. Onko viime aikoina havaittu kannattavuuden lasku ohimenevä ilmiö vai oire pysyvistä toiminta-edellytysten muutoksista? Sikäli kuin kysymys on ollut aikaisemmin otettujen riskien realisoitumisesta, kannattavuuden heikkeneminen on ilmeisesti tilapäistä. Teknisen kehityksen nopeus ja ex ante -hintamarginaalien kehitys viittaavat siihen suuntaan, että rahoituspalvelutuotannon edellytykset pankeissa eivät kuitenkaan ole pohjimmiltaan heikentyneet.

Viittaamme joihinkin tärkeimpiin pankkien kannattavuutta rasittaneisiin tekijöihin. Yhteistä näille on, että ne liittyvät pankkitoiminnalle ominaisiin riskeihin. Korot ovat nousseet vuosina 1989 ja 1990; tällöin rahoitusyrityksille tyypillinen velkojen ja saatavien maturiteettiero on tuottanut tappiota kiinteäkorkoisten tai peruskorkoon sidottujen lainojen tapauksessa. Myös säätelyn muutokset ovat aiheuttaneet lainariskien realisoitumista. Toinen yhtä merkittävä tekijä on ollut luottotappioiden ilmeisesti odottamaton kasvu. Kannattavuuden heikkeneminen ei siten näyttäisi olevan kovan kilpailun tulosta, vaan lähinnä säätelymuutosten aiheuttamien sopeutumiskustannusten ja epäsuotuisan talous- ja korkokehityksen seuraus.

Pankkikonsernien kannattavuus on heikentynyt tämän ohella erityisesti sijoitussektorilla. Tätä puolta rahoituslaitosten toiminnassa ei tässä tutkimuksessa lähemmin tarkasteltu. On kuitenkin yleisesti tunnettua, että pankkien sijoitustoiminta osake- ja kiinteistömarkkinoilla on kärsinyt pahasti viimeaikaisesta varallisuusesineiden hintojen laskusta. Sen ohella, että osakemarkkinoiden hiljeneminen on vaikuttanut pankkien sijoitussalkun arvoon, se on tuntunut myös arvopaperipalvelujen kysynnän selvänä pienenemisenä.

Tarkasteluajanjakson ehkä merkittävin muutos pankkipalveluiden tuotanto-olosuhteissa tapahtui vasta vuoden 1991 alussa, kun talletusten lähdeverojärjestelmä tuli voimaan. Verollisten — ja siis markkinakorkoisten — talletusten verotus keventyi tällöin merkittävästi ja korkokilpailu tehostui. Korkokilpailun käynnistyminen teki osan pankkien vanhoista kilpailukeinoista tehottomiksi: tallettajien houkuttelu laajoin ilmaispalveluin tai alihinnoitelluin luotoin muuttui kannattamattomaksi. Vanhoista kilpailukeinoista ei kuitenkaan voitu siirtyä uusiin hetkessä, ja siksi pankeilla on tietyn siirtymäkauden ajan kannettavanaan ylimääräisiä kustannuksia mm. halpakorkoisista lainoista ja tallettajia palvelemaan rakennetusta kapasiteetista. Kysymys on tavallaan säätelyriskistä, koska toimintapuitteiden nopea muutos aiheuttaa pankeille kustannuksia.

Jos talletuskorkokilpailun käynnistymisessä olisi kysymys pelkästään kilpailun muodon muuttumisesta, tällä ei pitkällä aikavälillä ilmeisesti olisi merkitystä pankkien kannattavuuden kannalta. Tällöin talletuskorkojen nousun vaikutukset pankkisektorin menestykseen olisivat samalla tavalla ohimeneviä kuin korko- ja luottoriskien vaikutukset. Talletuskorkojen nousu kompensoituisi tällöin pitkän ajan kuluessa kokonaan parempina lainatuottoina, kasvaneina palvelumaksuina ja vähentyneinä palvelukustannuksina.

Kysymys voi kuitenkin osaksi olla myös aidosta kilpailun kiristymisestä, joka johtaa pankkien hinta- ja kustannusmarginaalin kaventumiseen. Tämä johtuu siitä, että korkokilpailun vallitessa määräaikaistalletusten markkinat ovat ilmeisesti paremmin haastettavissa (contestable) kuin vanhojen kilpailukeinojen aikana. Haastettavuuden kasvu merkitsee sitä, että markkinaosapuolet eivät voi keskenään sopia kilpailun rajoittamisesta tai käyttäytyä kartellinomaisesti houkuttelematta alalle uusia yrittäjiä. Näin haastettavuuden kasvu merkitsee kilpailun kiristymistä.

Kilpailun muodon muuttuminen parantaa haastettavuutta, koska vanhat kilpailukeinot olivat hitaita ja vaativat pitkäaikaista markkinoillaoloa. Korkokilpailun vallitessa talletuksia voi sen sijaan kerätä nopeasti perustamatta laajaa konttoriverkkoa tai sitoutumatta luotottamaan tallettajia halvoin lainoin. Suomen talletusmarkkinoiden lisääntynyt haastettavuus näkyy käytännössä siinä, että eräät pienet liikepankit ovat nopeasti laajentaneet markkinaosuuttaan verollisten määräaikaistalletusten markkinoilla. Sitä, kuinka merkittävää tämä haastettavuuden kasvu vaikutuksiltaan on, on erittäin vaikea kvantifioida.

Oli kysymys sitten tilapäisestä tai osin pysyvästä impulssista, verotuksen muuttumisen aiheuttama säätelyriskien realisoituminen rasittaa pankkien kannattavuutta erityisen selvästi vuonna 1991. Lähdeveron voimaantulo aiheuttaa varsinkin määräaikaistalletusten korkojen nousua luokassa. Kuitenkin myös käyttötileihin liittyviä ilmaispalveluita on lähdeverojärjestelmään siirtymisen jälkeen vähennetty ja näiden talletusten korkoja nostettu. Järjestelmän muutos sattuu yhteen korkean reaalikoron ja huonon suhdannetilanteen kanssa. Tämä aiheuttaa luottotappioiden kasvua samaan aikaan korkomarginaalin supistumisen kanssa.

Suurimpien pankkien kannattavuus on vuoden 1991 alkupuoliskolla ollut erittäin heikko edellisvuotiseen verrattuna. Niinpä esimerkiksi vuoden 1991 alkupuoliskolla niiden toimintaylijäämä oli noin 40 % pienempi kuin vuotta aiemmin. Luottotappioiden erittäin nopean kasvun vuoksi on luottotappioiden jälkeinen toimintaylijäämä supistunut tätäkin huomattavammin. Luottotappioiden ohella kannattavuutta ovat heikentäneet vuoden 1991 alussa tapahtunut ottolainauskustannusten nousu, suuret valuuttakaupan tappiot sekä heikentynyt rahoituspalveluiden kysyntä.

Viimeksi mainittu johtuu ennen kaikkea kansantalouden yleisestä lamasta, joka selittää myös suuren osan luottotappioiden lisääntymisestä.

Taulukossa 33 on esitetty pankkien riskinsietokykyä kuvaava karkea vakavaraisuuden mittari — oma pääoma ja varaukset suhteessa taseen loppusummaan. Lisäksi on esitetty kaksi hiukan laajempaa tunnuslukua, jotka ottavat huomioon taseen ulkopuoliset sitoumukset sekä sen, että pankeilla on vakavaraisuutta tukevaa debentuurivelkaa. Nämä ovat kaikki sikäli huonoja tunnuslukuja, että ne eivät suoraan vastaa BIS:n suositusten eikä uuden talletuspankkilain mukaista vakavaraisuuden vaatimusta. Ne ovat kuitenkin käyttökelpoisia siksi, että niiden avulla voidaan seurata vakavaraisuuden kehitystä pitkällä aikavälillä. BIS:n suositusten mukaisia laskelmia ei ole takautuvasti käytettävissä. Käyttämämme karkeiden tunnuslukujen mukaan pankkien vakavaraisuus on parantunut 1980-luvulla selvästi. Vakavaraisuutta on lisätty ilmeisesti mm. siksi, että kansainvälistä toimintaa harjoittavien pankkien on täytettävä BIS:n suositusten mukainen vakavaraisuusvaatimus vuoden 1992 loppuun mennessä. Muilla pankeilla on viiden vuoden siirtymäaika uuden talletuspankkilain mukaisen tilan saavuttamiseen, eli se on saavutettava vuonna 1996.

Taulukko 33. **Talletuspankkien vakavaraisuutta kuvaavia tunnuslukuja, %**

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
Oma pääoma/ tase	5.6	5.8	6.0	6.1	6.4	6.0	6.0	6.7	6.7	6.9
Oma pääoma/ tase + vastuusitoumukset	4.3	4.5	4.8	4.7	4.9	4.6	4.5	5.1	5.2	5.6
Oma pääoma + debentuurivelka/ tase + vastuusitoumukset	4.6	4.6	5.2	5.8	6.1	6.1	6.1	6.7	6.7	7.2

8 Yhteenveto

8.1 Rahoitustoimialan kehityspiirteitä

Rahoituslaitossektorin kokonaistaloudellinen merkitys kasvoi 1980-luvulla niin Suomessa kuin muuallakin maailmassa. Tätä kehitystä on vauhdittanut mm. rahoitustoimialan nopea tekninen kehitys ja hinnanmuodostusta ja kilpailua rajoittavan säännöstelyn purkaminen. Suomelle ominainen piirre on talletuspankkien vahva asema rahoituksen välityksessä ja yleensäkin rahoituspalvelujen tuotannossa. Rahoitusmarkkinoilla tapahtuneet merkittävät muutokset eivät toistaiseksi ole horjuttaneet pankkitalletusten asemaa yleisön ylivoimaisesti tärkeimpänä sijoituskohteena.

Suomen reaalin bruttokansantuote kasvoi vuodesta 1931 vuoteen 1990 mennessä 34 %. Samana aikana pankkitalletusten reaaliarvo kasvoi noin 70 % ja pankkien välisen maksuliikenteen (clearingin) vuotuinen tapahtumamäärä kasvoi yli nelinkertaiseksi. Monet muutkin volyyminidikaattorit osoittavat yhtä dramaattista kasvua. Vuoteen 1990 mennessä rahoitustoimialan osuus bruttokansantuotteen arvosta oli kasvanut 3,7 prosenttiin, kun se vasta vuonna 1980 oli 3 %. Nyt 1990-luvun alussa rahoituspalveluiden kysynnän kasvu on kuitenkin pysähtynyt ja rahoitussektorimme on ajautunut nopeasti jonkinlaiseen kriisiin. Luottotappiot ovat kasvaneet, ja pankkien kannattavuus on heikentynyt.

Kysynnän määrään ja kannattavuuteen vaikuttavien tekijöiden selvittämiseksi on rahoituslaitoksia tässä selvityksessä tarkasteltu samoin välinein, joita yleensä käytetään eri elinkeinojen toimialatarkasteluissa. Rahoituslaitoksia käsitellään palvelujen tuottajina, ja tällöin kysyntä- ja kannattavuustarkastelut edellyttävät rahoituspalvelujen hintojen, tuotantokustannusten ja kysynnän määrän selvittämistä. Rahoituslaitosten harjoittama sijoitustoiminta jätettiin tarkastelun ulkopuolelle sillä perusteella, että siinä ei ole kysymys varsinaisesta palvelutuotannosta, eikä sijoitustoiminnan tuottoja ja rahoituspalvelujen tuotannon kannattavuutta saa sekoittaa käsitteellisesti toisiinsa.

Tuotteiden monimuotoisuuden ja kirjaviiden hinnoitteluperiaatteiden vuoksi rahoituslaitosten tuottojen jakaminen tuotteittain ja volyymi- ja hintakomponenttien erottaminen ei kuitenkaan ole aivan yksinkertaista. Rahoituspalveluista perityn korvauksen — johon sisältyvät korkomarginaalit ja maksullisista rahoituspalveluista saadut tuotot — jakaminen hinta- ja volyymikomponentteihin edellyttää suoraa tietoa jommastakummasta komponentista. Virallisen kansantalouden tilinpidon menetelmä lähtee siitä, että hintakehitystä on helpompi arvioida. Tuotannon volyyymi saadaan

tällöin palvelun myynnistä saadun tuoton ja hinnan osamääränä. Syistä, jotka on tarkemmin selitetty luvussa 2, päädyimme hinta- ja volyyymiarvioissamme päinvastaiseen lähestymistapaan, suorien volyyymi-indikaattoreiden käyttöön. Kansantalouden tilinpidon menetelmä perustuu nimittäin osin oletuksille ja yksinkertaistuksille, jotka muuttuvia rahoitusmarkkinoita tarkasteltaessa johtavat mielestämme helposti vääristyneisiin tuloksiin.

Tapahtuneessa rakennemuutoksessa lomittuvat toisiinsa teknisen kehityksen ja säännöstelyn purkamisen vaikutukset. 1980-luvulla rahoituspalvelujen hinnoittelu on muuttunut pääosin hallinnollisesta markkinaperusteiseksi. Pankkien tariffikartelli poistui vuonna 1985, antolainauskorkojen säännöstely seuraavana vuonna ja 1990-luvun alusta myös talletuskorkojen verojärjestelmä uusittiin korkokilpailua estävästä siihen kannustavaksi. Liberalisoinnin kestäessä muuttuivat korkojen ja palvelumaksujen lisäksi ilmeisesti merkittävästi myös tallettajien laina-educit sekä ilmaisupalvelujen tarjonnata.

Selvityksessä päädyttiin arvioon, jonka mukaan 1980-luvun voimakas rahoituspalvelujen kysyntä voidaan suurelta osin selittää pankkipalveluiden efektiivisten hintojen alenemisen seuraukseksi. Vaikka palvelumaksuja on nostettu (keskimäärin reaalisesti noin 7 % vuodessa)¹ ja vaikka talletus- ja lainakorkojen välinen ero on 1980-luvulla kasvanut, on tallettajille tarjottuja palveluja lisätty sitäkin enemmän. Pankit ovat liittäneet talletustileihin pankkikortteja, kasvattaneet tiiviin pankkiautomaatti- ja maksupääteverkon ja mahdollistaneet osin tätä myötä maksupalveluiden käytön rajun kasvun. Maksutapahtumien suhde talletusten reaaliarvoon on kasvanut, ja talletustilien kiertonopeus (ottojen markka-arvo suhteessa keskisaldoon) on enemmän kuin kaksinkertaistunut 1980-luvun kuluessa.

Kun otetaan huomioon luotto- ja talletuskorot, palvelumaksut ja maksupalvelujen tarjonta tallettajille, voidaan arvioida, että talletus- ja luottopalveluiden hinnat ovat 1980-luvulla alentuneet reaalisesti keskimäärin 5–7% vuodessa. Tämä selittää osaltaan maksupalveluiden ja luottojen erittäin voimakkaan kysynnän kasvun. Pääasiassa yrityksille suunnattujen palveluiden, kuten pankkitakausten ja valuutanvaihdon hinnat näyttävät myös alentuneen reaalisesti 1980-luvulla. Samalla näidenkin tuotteiden kysyntä on kasvanut erittäin tuntuvasti, samoin kuin muiden maksullisten rahoituspalveluiden - arvopaperivälityksen ja osake- ja JVK-emissioiden - volyymit.

1980-luvulla tapahtunut rahoituspalvelujen kysynnän kasvu on suurimmaksi osaksi keskittynyt talletuspankkeihin. Myös muiden rahoituspalvelutuottajien toiminnan kasvu on ollut ripeää (esimerkiksi koko brutto-

¹ Perustuu tilastokeskuksen kuluttajahintaindeksin pankkipalvelutietoihin.

kansantuotteen kasvuun verrattuna), mutta muualla ei näytä tapahtuneen vastaavaa efektiivisten hintojen alenemista eikä myöskään vastaavaa dramaattista volyymin kasvua kuin talletuspankkien tallettajille suuntaamien palvelujen markkinoilla. Vaikka rahoitusyhtiöiden merkitys toimialalla on kasvanut merkittävästi viime vuosikymmenen kuluessa, yhtiöt tuottivat vuonna 1990 silti vain noin 5 % rahoituspalveluista (1990).

Pääasiallinen selitys alentuneille rahoituspalveluiden hinnoille on teknisen kehityksen myötä rajusti kasvanut tuottavuus. Arvioidemme mukaan vuonna 1990 on rahoitustoimilalla kasvaneen automaation ja teknisen kehityksen ansiosta kyetty samalla työpanoksella tuottamaan 4–5 kertaa enemmän palveluita kuin vuonna 1981. ATK-järjestelmien tehostumisella ja muulla pankkitekniikalla on tässä ollut suuri merkitys. Valuutanvaihdon ja pankkitakausten hintojen halpenemista voi myös selittää ulkomaisten pankkien Suomeen etabloitumisen myötä kiristynyt kilpailu näiden tuotteiden markkinoilla.

Kasvanut kysyntä ja alentuneet hinnat eivät kuitenkaan ole varma merkki kilpailun kiristymisestä.² Kilpailun kiristymisen pitäisi selvimmin näkyä kaventuneina hintamarginaaleina ja heikentyvänä kannattavuutena. Vuosina 1989, 1990 ja ilmeisesti myös 1991 pankkien kannattavuus onkin ollut aiempaa huonompi ja ainakin ex post -mielessä hintamarginaalit ovat siten selvästi kaventuneet. Osoittautuu kuitenkin, että kannattavuuden heikkenemisen syynä ovat lähinnä realisoituneet korkoriskit - niin sanottu korkoloukku ja odottamattoman suurina toteutuneet luottotappiot. Uuden asiakkaan kohtaamat (ex ante) hintamarginaalit eivät ole pienentyneet, eikä kilpailun kiristymistä siten voida pitää kannattavuuskehityksen selittäjänä, paitsi ehkä yrityksille suunnattujen palveluiden tapauksessa. Korkoloukku maksoi vuonna 1990 arvioidemme mukaan pankeille noin 4 miljardia markkaa; luottotappioiden määrä oli noin puolet tästä.

Kilpailutilanteesta ilmeisesti riippuu, missä määrin pankkien yllättävät luottotappiot ja realisoituneet riskit jäävät rasittamaan pankkien kannattavuutta ja missä määrin niitä voidaan vyöryttää asiakkaiden kannettaviksi. Viime aikoina kasvaneet ex ante -marginaalit viittaavat siihen, että kaikki riskit eivät jää pankkien oman pääoman kannettavaksi. Toisaalta parantuneisiin ex ante -korkomarginaaleihin saattaa sisältyä korvausta lisääntyneestä luottoriskistä ja varautumista odotettuun talletuskorkojen nousuun, joten pankkien mahdollisuuksia siirtää kustannuksia asiakkailleen ei pitäisi yliarvioida. Lisärajoitteita tähän aiheuttanee tulevaisuudessa myös ulkomaisen kilpailun uhka markkinoilla. Tämä helpottaa varsinkin suurten ja vakavaraisten asiakkaiden mahdollisuuksia kilpailuttaa rahoituspalvelujen tarjoajia.

² Suominen, 1990.

8.2 Rahoituspalvelujen ulkomaankauppa ja kansainvälistyminen

Rahoituspalvelujen ulkomaankauppa on mitä ilmeisimmin Suomelle alijäämäistä, joskin tätä kauppaa koskevat tiedot ovat monessa suhteessa puutteelliset. Maksullisten rahoituspalvelujen viennillä on varteen otettava (n. 18 %) osuus pankkien palkkiotuotoissa. Pankkien ulkomaille maksamat palkkiot olivat kuitenkin tarkasteluvuonna 1990 tätä vielä jonkin verran suuremmat. On todennäköistä, että korkomarginaalein maksettujen rahoituspalvelujen kauppa on Suomen kannalta vielä tätäkin alijäämäisempää, ja mikä johtuu Suomen suuresta ulkomaisesta velkaantumisesta. Rahoituspalvelujen kaupan vaje v. 1990 arvioitiin pyöreästi 2,8 mrd. markaksi.

Suomalaisten rahoituslaitosten laajeneminen ulkomaille on saavuttanut merkittävät mittasuhteet. Vuonna 1989 suomalaisten suorat sijoitukset ulkomaisiin rahoituslaitoksiin vastasivat liki viidesosaa suomalaisten liikepankkien omista pääomista. Suurin osa näistä sijoituksista on suuntautunut Eurooppaan. Ulkomaisten tytäryhtiöiden taseen yhteenlasketun loppusumman suhde suomalaisten liikepankkien yhteenlaskettuun taseeseen oli noin 22 %.

Toisaalta ulkomaalaisomisteisten pankkien toiminta Suomessa on toistaiseksi ollut melko pienimuotoista. Niiden osuus Suomessa tuotetuista rahoituspalveluista jäi v. 1990 noin 0,4 prosenttiin. Ulkomaalaisomisteiset pankit näyttävät keskittyneen erityisesti sellaisiin palveluihin, jotka eivät vaadi pankin taseen kasvattamista suureksi. Tämä tilanne voi kuitenkin muuttua nyt, kun ulkomaalaisten omistamia pankkeja osin muutetaan ulkomaisten pankkien sivukonttoreiksi.

Ulkomaalaisomisteisten pankkien toiminnan vaikutus Suomen rahoituspalvelumarkkinoilla vallitsevaan hintatasoon on voinut olla paljon suurempi kuin niiden pienestä markkinaosuudesta voisi päätellä. Niiden toiminta on todennäköisesti kiristänyt kilpailua etenkin yritysasiakkaille tarjotuissa palveluissa. Eräät kansainvälisiin hintavertailuihin perustuvat selvitykset viittaavat siihen, että rahoituspalvelujen kaupan vapauttaminen saattaa kiristää alan hintakilpailua Suomessa mm. arvopaperipalvelujen markkinoilla.

8.3 Seurannan kehittämissuosituksia

Suomalaisten pankkien tulokset heikkenivät selvästi vuonna 1990, ja etenkin luottotappioiden kasvun vuoksi vuoden 1991 oletetaan olevan poikkeuksellisen vaikea. Tällaisessa tilanteessa selkeän ja ajan tasalla olevan informaation arvo on kasvanut. On ilmeistä, että pankkien tuloslaskelmia, pankkitilastoja ja myös niiden analyysiä on kehitettävä siten, että ne antavat tarkemman kuvan pankkien toiminnasta. Tässä selvityksessä on tullut esiin eräitä alueita, joita on pidettävä erikoisen tärkeinä pankkeja koskevan yleisen informaation parantamisessa.

Tärkeysjärjestyksessä ehkä ensimmäinen on tuloslaskelmien kehittäminen siten, että tietyt satunnaiset erät, kuten realisoituneet luottotappio- ja korkoriskit sekä sijoitustoiminnan voitot ja tappiot, tulisivat selvemmin erotetuiksi varsinaisen toiminnan tuloksesta. Tämä on tärkeää siksi, että rahoitusmarkkinat ja viranomaiset voisivat paremmin arvioida, mitkä pankkien kirjanpidollisen tuloksen vaihtelut ovat peräisin tilapäisistä tekijöistä, mitkä taas rakenteellisista muutoksista esimerkiksi kysynnässä, kustannuksissa ja kilpailutilanteessa. Tällä jaolla on luonnollisesti aivan keskeinen merkitys käytettäessä tuloslaskelmatietoja pankkien pitkän aikavälin menestyksen ennustamiseen.

Konkreettisenä esimerkkinä siitä, miten satunnaisten ja juoksevien tekijöiden erottelua voisi parantaa, on luottotappioiden käsittely pankkien tuloslaskelmissa. Luotonannon kannattavuutta arvioitaessa tarvitaan tietoa odotetuista luottotappioista. Periaatteessa näiden pitäisi näkyä luottotappiovarauksina. Luottotappiovarauksilla ei Suomen verolainsäädännön vuoksi ole meillä kuitenkaan ollut juuri mitään tekemistä pankkien odottamien luottotappioiden kanssa. Toisaalta realisoituneet luottotappiot ovat ex post -käsite, jonka käyttö lainasalkkuun sisältyvän luottoriskin arvioinnissa ei ole oikein.

Toinen keskeinen kehittämisalue on rahoituspalvelujen tuote- ja markkinakohtaisen perusinformaation parantaminen. Tavoitteena tulisi olla sellaisen julkisen tiedon tuottaminen, jonka avulla markkinoilla toimivat palveluiden tuottajat, palvelujen käyttäjät ja valvontaviranomaiset saisivat mahdollisimman selkeän kuvan eri rahoituspalvelujen markkinoiden volyyymi- ja hintakehityksestä. Tällöin tavoitteena olisi rahoituspalvelujen tuottajien liikevaihdon dekomponointi tuotteittain jonkin sovitun tuoteluokituksen mukaan sekä näiden tuotteiden hintojen ja tuotettujen volyymien seuranta erikseen.

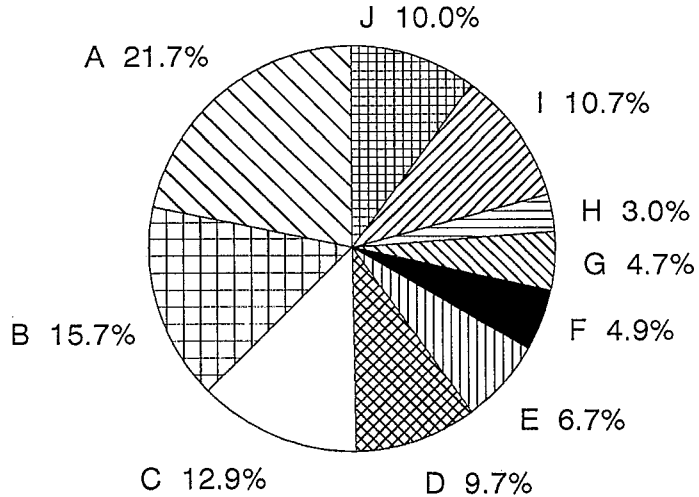
Suurimmat rahoituspalvelujen markkinoiden seurannan kehittämisen esteet ovat ensiksi tuottojen karkea ja osin epätarkoituksenmukainen luokittelu pankkien tuloslaskelmissa ja pankkitilastoissa, toiseksi rahoituspalvelujen hintojen puutteellinen tilastointi ja kolmanneksi pankkitilaston

hitaus. Suomen Pankin ja Tilastokeskuksen olisi syytä kiireimmiten parantaa saatavissa olevan tiedon käytettävyyttä näissä suhteissa. Olisi eduksi, jos palveluhintojen ja volyymin kehitystä voitaisiin tulevaisuudessa tarkastella käyttäjäryhmittäin (esim. yritykset/kotitaloudet). Tällaiseen palvelujen kysynnän käyttäjäryhmittäiseen tarkasteluun ei käsillä olevassa raportissa päästy.

Kolmas kehittämisalue liittyy rahoitusalan kansainvälistymiseen. Rahoituspalvelujen kansainvälisen kaupan vapautuessa kohdistuu erityistä mielenkiintoa rahoituspalvelujen vientiin ja tuontiin sekä rahoituslaitosten kansainvälistymiseen (etabloitumiseen kotimaansa ulkopuolelle). Tällä alueella käytettävissä oleva tieto on kuitenkin puutteellista ja hajanaista. Rahoituspalvelujen kansainvälisen kaupan tilastoinnin kehittämisessä ja olemassa olevan tiedon käyttömahdollisuuksien selvittämisessä olisikin ilmeisesti paljon tehtävissä. Erityisesti on todettava, että epäsuorasti maksettujen eli laskennallisten rahoituspalvelujen viennin ja tuonnin selvittämisessä jopa tarpeellinen käsiteanalyysi on enimmäkseen suorittamatta.

Kokonaiskuvan saamista rahoitusalan kustannus- ja tuottavuuskehityksestä vaikeuttavat tuotannon mittaamisen ohella myös eräät muut tekijät. Yksi nyt käytettävissä olevan tilastopohjan puutteista on, että toimitilojen käytön arviointi tilastojen perusteella voi johtaa virhepäätelmiin vuokralle otettujen ja vuokralle annettujen liiketilojen määrän vaihdellessa. Analyyttisten johtopäätösten tekeminen kustannuskehityksen vaikutuksista rahoitustoimialalla vaatisi vielä tiettyjen ekonometristen perusselvitysten tekemistä rahoituspalveluja tuottavien monituoteyritysten kustannusfunktioista.

Rahoitus- ja vakuutuslaitosten välituotekäytön jakautuminen vuonna 1984

- A Kiinteistöjä ja liike-elämää palveleva toiminta
- B Tietoliikenne
- C Yhteiskunnalliset ja henkilökohtaiset palvelukset
- D Rahoitus- ja vakuutustoiminta
- E Ravitsemus- ja majoitustoiminta
- F Tukku- ja vähittäiskauppa
- G Graafinen ja kustannusteollisuus
- H Sähkö-, kaas- ja lämpöhuolto
- I Markkinahyödykkeiden tuonti
- J Muu välituotekäyttö

Viitattu kirjallisuus

- Alhonsuo, Sampo — Tarkka, Juha (1989): Rahoitustoiminnan tuottavuus ja tehokkuus Suomessa. Teoksessa Pankkitoiminnan kannattavuus, tehokkuus ja riskit Suomessa, Suomen Pankki A:72, s. 77–106.
- Barnett, William (1979): The user cost of money. *Economics Letters*, Vol. 1, s. 145–149.
- Cornwall, John (1987): "Total Factor Productivity" teoksessa *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (toim. Batwell, John — Millgate, Murray — Newman, Peter), MacMillan, London.
- Fama, Eugene (1985): What's different about Banks?, *Journal of Monetary Economics*, s. 29–39.
- Fixler, Dennis — Zieschang, Kimberly D. (1991): Measuring the Nominal Value of Financial Services in the National Income Accounts. *Economic Inquiry* Vol XXIX, January 1991, 53–68.
- Gardener, E.P.M. — Teppett, J.L. (1990): The Impact of 1992 on the Financial Sectors of EFTA Countries. *Efta Occasional Paper* No. 33.
- Haavisto, Esko — Tarkka, Juha (1984): Pankkiluottojen korkoporrastus keskikorkosäännöste-lyn vallitessa. *Liiketaloudellinen Aikakauskirja* 3:1985, s. 272–283.
- Kokkola, Tom — Virén, Matti (1990): Keskuspankin kustannusrasitus eri maissa. Teoksessa *Kassavarantotalletukset ja rahapolitiikka*, Suomen Pankki A:77, s. 133–149.
- Neven, D. (1990): Structural Adjustment in European Retail Banking: Some Views from Industrial Organization, Teoksessa *J. Dermine (toimittanut) European Banking in the 1990's*, Basil Blackwell.
- Rahoitustoimintalakitoimikunnan mietintö (1990): Komiteamietintö 1990:VM 43, 99 s.
- Suominen, Matti (1991): Pankkien kilpailu Suomessa, HKKK D-137, 108 s.
- Sourama, Heikki — Saariaho, Olli (1980): Kansantalouden tilinpito, rakenne, määritelmät ja luokitukset. Tilastokeskuksen tutkimuksia N:o 63.
- Söderlund, Kjell Peter (1989): Monetary aggregates and indices in Finland. *Bank of Finland Bulletin*, Vol. 62, no. 4.

Tilastolähteitä:

- Tilastokeskus: Pankkitilastot 1981–1990.
Rahoitusmarkkinatilastot 1981–1989.
Luottokantatilastot 1981–1990.
Rahoitusyhtiöt 1987–1990.
Luottokortit 1990.
Panos–tuotostutkimus 1985.
Joukkovelkakirjatilasto 1990.
Kansantalouden tilinpidon julkaisut sekä erikseen pankkeja ja rahoitusyhtiöitä koskevaa materiaalia 1981–1990.
Kuluttajahintaindeksi 1985–1990.
- Suomen
Pankkiyhdistys: Tariffikirjat 1960–1984.
Maksujärjestelmät ja pankkien jakeluverkot 1990.
Maksukortit ja niiden käyttäminen 1989.
Suomen Rahoitusmarkkinat 1990.
- Vuosikertomukset: Postipankki 1981–1990.
Vientiluottolaitos 1981–1990.
Kehitysaluerahasto 1981–1990.
- TKL: Tehdasteollisuuden rahoituskustannukset (1990)

The Markets and Production of Financial Services in Finland

by Matti Suominen and Juha Tarkka

Summary

The importance of the financial sector to the Finnish economy increased in the 1980s, as was the case in other parts of the world as well. This development has been accelerated by, *inter alia*, rapid technical progress and the dismantlement of regulations that impede competition and price formation. One characteristic feature of Finland is the central position held by the deposit banks in financial intermediation and in the provision of financial services in general. The salient changes that have occurred in the financial markets have not yet dislodged bank deposits from their overwhelming primacy as an investment outlet for the public.

Finland's real gross domestic product grew 34 per cent from 1981 to 1990. During the same period, the real value of bank deposits grew some 70 per cent while annual the volume of interbank clearing transactions increased more than fourfold. Many other volume indicators point to equally dramatic growth. By 1990 the financial sector's share of gross domestic product had grown to 3.7 per cent, having been only 3 per cent still in 1980. However, now in the beginning of the 1990s, the growth in demand for financial services has stopped, and Finland's financial sector suddenly finds itself in an uncomfortable situation. Credit losses have increased while banks' profitability has declined.

In examining the factors affecting demand volume and profitability of financial services, this study employs the same methods that are generally used in studying the other sectors of the economy. Financial institutions are treated as providers of services, and hence the study of demand and profitability requires the specification of financial service prices, production costs and demand volumes. The investment activities of financial institutions are not treated in this study on the grounds that they do not contribute to the output of regular services, and care should be taken to avoid blurring the concepts of income from investments and profitability from the production of financial services.

However, because of the numerous types of financial products available and variegated pricing principles applied, the ascription of financial institutions' income to different products and separation into

price and quantity components is not a menial task. The separation into price and quantity components of compensation for the provision of financial services, which comprises interest margins as well as fees and commissions for directly paid services, requires direct data on one or the other of the components. The official national system of accounts is based on the idea that prices are easier to measure directly. The quantity of output is then the ratio of income from services provided to price. The national accounts approach is, however, based on assumptions and simplifications which we feel can readily lead to distorted conclusions. The present study has taken the opposite approach to the determination of price and quantity, i.e. we have employed direct volume indicators in our analysis.

The structural change that is currently taking place is marked by an interspersing of the effects of technical progress and deregulation. During the 1980s, the predominant mode of pricing financial services changed from administered pricing to market-based pricing. The banks' fee cartel was dismantled in 1985, lending rate control was lifted in 1986 and at the beginning of 1990 the taxation of interest earnings on deposits was reformed so as to promote, rather than deter, interest-rate competition. The liberalization movement brought significant change not only to the determination of interest rates and service fees but apparently also to depositors' borrowing privileges and the supply of free services.

This study draws the conclusion that the vigorous growth of the 1980s in the demand for financial services can be largely explained by the decline in the effective prices of banking services. While during that time explicit service charges rose (by some 7 per cent a year on average)¹ and the spread between deposit and loan interest rates widened, the volume of free or underpriced services available to depositors increased even more. Banks have linked bank cards to deposit accounts, developed a dense network of ATMs and direct customer links and, partly as a result, opened the way for vigorous growth in the use of payment services. Payment transactions have grown relative to the real value of deposits, and the velocity of deposit accounts (ratio of markka-value of withdrawals to average balance) more than doubled in the 1980s.

When interest rates on loans and deposits, service fees and payment services available to depositors are taken into consideration, our estimates indicate that real prices of deposit and loan services fell on average 5 to 7 per cent a year in the 1980s. This may be partly explained by particularly robust growth in the demand for payment services and loans. For the most part, prices of services aimed at firms, such as bank

¹ Based on the Central Statistical Office's CPI data on banking services.

guarantees and currency exchange, also appear to have declined in real terms in the course of the 1980s. During the same period, the demand for these products grew substantially, as did the volumes of other paid services - securities intermediation and new issues of shares and bonds.

The growth in the demand for financial services that occurred in the 1980s focused largely on the deposit banks. The growth in the activities of other providers of financial services was also substantial (e.g. in relation to GDP growth), but nowhere else does there appear to have occurred the same degree of real price decline nor dramatic volume increase as in the markets for deposit banking services. Although the importance of finance companies within the financial sector had grown substantially by the last decade, in 1990 they still provided only some five per cent of total financial services.

The prime reason for the decline in financial services' prices is the substantial improvement in productivity that has come with technological progress. We estimate that due to automation and technological development in the financial sector, a given amount of labour input in 1990 produced four or five times more service output than it did in 1981. The upgrading of ADP systems and other banking technology have been highly significant in this context. The decline in the prices of currency exchange and bank guarantees is probably due also to heightened competition in certain product markets, stemming from the establishment of foreign banks in Finland and changes in customer attitudes.

Demand growth and declining prices are not, however, sure signs of increasing competition. Greater competition should be seen more clearly in shrinking price margins and declining profitability. In 1989, 1990 and apparently again in 1991, banks' profitability has progressively worsened, and as a result price margins, at least ex post, have narrowed significantly. However, it is evident that the causes of falling profitability are largely the realization of interest rate risk, i.e. "the interest rate trap", and unexpectedly large credit losses. The ex ante margins vis-à-vis new customers have not narrowed; and thus heightened competition cannot explain the decline in profitability, except perhaps with respect to services aimed at business firms. According to our estimates, the interest rate trap cost banks some FIM 4 billion in 1990; credit losses amounted to about half that amount.

The extent to which excessive credit losses and realized interest rate risk squeeze banks' profitability and the extent to which they can be passed on to customers apparently depends on the competitive situation. The wider ex ante margins of recent years argue that not all risks are borne by the banks' own capital. On the other hand, wider ex ante interest rate margins may include compensation for greater credit risk and preparation for anticipated increases in deposit rates, and hence the ability

of banks to pass on costs to customers should not be overestimated. Another possible threat to this ability may be coming from foreign competition. This will help particularly large and wealthy customers to play off different financial service providers against each other.

Internationalization of banking

Finland's trade in financial services is estimated to be in deficit, though the data is in many ways incomplete. The export of directly paid financial services comprise a significant portion (some 18 per cent) of bank income from fees and commissions. Fees paid abroad by banks were, however, somewhat larger than the above, at least in 1990. It is likely that the trade in financial services which is priced by interest rate margins is even more in deficit because of the costs of managing of Finland's large foreign debt. The overall deficit on financial services trade was estimated at roughly FIM 2.8 billion in 1990.

The expansion abroad of Finnish financial institutions has now reached a very significant level. By 1989 Finnish direct investment in foreign financial institutions amounted to nearly a fifth of Finnish commercial banks' own capital. The greatest part of the flow goes to Europe. The combined balance sheet total for Finnish financial institutions' subsidiaries and branches abroad amounted to some 22 per cent of the corresponding total for Finnish commercial banks.

On the other hand, the operations of foreign-owned banks in Finland have thus far been rather modest. Their share of financial services output in Finland was only some 0.4 per cent in 1990. Foreign-owned banks appear to specialize in those services that do not require a large balance sheet. However, the situation could change now that some of these banks are becoming branches of foreign banks.

The influence of foreign-owned banks' activities on prevailing price levels in Finnish financial markets has probably been greater than their small market share might suggest. Their presence has probably heightened competition, especially in services aimed at business firms. Certain studies based on international price comparisons indicate that the deregulation of trade in financial services could increase competition in Finland, inter alia, in the markets for securities-related services.

Suggestions for developing banking data

The financial results obtained by Finnish banks weakened considerably in 1990, and mainly because of growing credit losses, 1991 is expected to be a particularly difficult year. In these circumstances, the value of accurate, up-to-date information is increasing. It is clear that bank profit and loss statements and banking statistics as well as analyses thereof should be reworked to give a more accurate picture of banking activity. This study has indicated a number of areas which should draw particular attention as we work to improve our basic banking data.

Perhaps first in priority is the revision of the profit and loss statement so that certain irregular events, such as realized credit loss risks and interest rate risks as well as gains and losses on investments, would be more clearly segregated from the results of regular banking activity. This is important because it would aid financial market participants and authorities in determining which changes in banks' accounting results are due to temporary factors and which are due to structural changes in, for example, demand, costs or competitive conditions. Such a distinction is obviously of prime importance in using data from profit and loss statements to forecast banks' long-term prospects.

One concrete example of where the distinction between regular and irregular factors could be sharpened is in the treatment of credit losses in bank profit and loss statements. In determining the profitability of lending, it is essential to have information on expected credit losses. In principle, this should be reflected in credit loss reserves. However, because of Finnish tax law, credit loss reserves have little to do with banks' expectation of credit losses. On the other hand, realized credit losses is an ex post concept which should probably not be used to estimate the credit risk entailed in a loan portfolio.

The second needed change would be the upgrading of basic information on specific products and markets. The aim should be to produce public data that would give providers and users of services as well as supervisory officials as clear a picture as possible of price and volume movements in the various financial service markets. The aim in this regard would be the decomposition of financial services suppliers' combined turnover by products, in accord with an agreed product classification scheme, and to separately monitor those products' prices and quantities.

The prime obstacles to the monitoring of financial service markets are, first, the crude and partly inconsistent breakdown applied in banks' profit and loss statements and in banking data; secondly, inadequate data on the prices of financial services and, thirdly, the slowness of the data.

The Bank of Finland and the Central Statistical Office have sufficient reason to move quickly to upgrade the data by removing these obstacles. It would be useful to be able in the future to examine price and quantity movements by user-group (e.g. firms and households). In this study, we were not able to analyze the demand for services in this way, by user-group.

The third area where change is needed relates to the internationalization of financial activities. With the liberalization of international trade in financial services, much policy interest is now focused on the export and import of financial services as well as on the internationalization (establishment abroad) of financial institutions. However, data in this area is meagre and sporadic. Obviously, there is much work to be done in developing further data on international trade in financial services and increasing the usefulness of the available data. Special mention should be made of the almost complete lack of badly needed conceptual analysis regarding the import and export of indirectly paid (imputed) financial services.

Getting an overall picture of cost and productivity developments in the financial sector is hampered not only by the difficulty of measuring output but also by certain other factors. For example, one flaw in the currently available data base is that its use in estimating office space utilization can lead to erroneous conclusions when the amount of commercial facilities rented and offered for rent is changing. Another point is that the drawing of analytical conclusions regarding the effects of cost changes on the Finnish financial sector requires certain basic econometric work on the cost functions of multiproduct providers of financial services.

Suomen Pankin julkaisuja

Sarja A (ISSN 0355-6034)

(1–35. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, "Taloudellisia selvityksiä", artikkelikokoelmia vuosilta 1942–1972, suomeksi ja ruotsiksi, ISSN 0081-9514)

- A:36 Tuomas Sukselainen **Finnish Export Performance in 1961–1972.**
A Constant-Market-Shares Approach. 1974. 74 s. ISBN 951-686-018-4
- A:37 Sirkka Hämäläinen **Palkansaajatalouksien säästämistä.** Suomen Pankin säästämistiedustelu vuodelta 1969. 1974. 53 s. ISBN 951-686-020-6
- A:38 Heikki Koskenkylä – Ilmo Pyyhtiä **Energiavaltaisuus investointikriteerinä.**
1974. 52 s. ISBN 951-686-021-4
- A:39 Heikki Koskenkylä – Ilmo Pyyhtiä **Pääomakerroin, työn tuottavuus ja työpaikan hinta Suomen teollisuudessa vuosina 1960–1973.** 1975. 71 s.
ISBN 951-686-025-7
- A:40 Alpo Willman **Suhdanneherkkyys, omavaraisuus ja ympäristövaikutusten kriteeri investointikriteereinä.** Lisälukuna J.P. Cunningham Energy-intensity as an Investment Criterion. 1975. 89 s. ISBN 951-686-026-5
- A:41 Reino Airikkala – Tuomas Sukselainen (toim.) **Suomen maksutaseen kehityslinjat vuosina 1950–1974.** 1976. 120 s. ISBN 951-686-027-3
- A:42 Heikki Koskenkylä – Ilmo Pyyhtiä **Kokonaistaloudellisten ja liikelähdellisten investointikriteerien merkitys kasvu- ja rakennepolitiikassa.** 1976. 67 s. English summary. ISBN 951-686-034-6
- A:43 Tapio Peura **Suomen ulkomaankaupan hinnat vuosina 1950–1974.** 1977. 87 s. ISBN 951-686-037-0
- A:44 Terhi Kivilahti **Suomen kaupasta ja maksujärjestelmästä muiden itäryhmän maiden kuin SNTL:n kanssa.** 1977. 126 s. English summary. ISBN 951-686-038-9
- A:45 Simo Lahtinen **Tuotanto, työ ja energia Suomen teollisuudessa vuosina 1900–1975.** 1977. 78 s. ISBN 951-686-040-0
- A:46 **Koroista ja korkopolitiikasta Suomessa.** Kokoomateos. 1978. 77 s. ISBN 951-686-041-9
- A:47 Jarmo Pesola – Timo Tyrväinen **Palveluelinkeinojen investoinnit vuosina 1953–1975.** 1978. 107 s. ISBN 951-686-047-8
- A:48 Heikki Koskenkylä – Kari Pekonen **Työttömyys ja tuotannon rakenne Suomen kansantaloudessa.** 1979. 122 s. English summary. ISBN 951-686-051-6

- A:49 Inkeri Hirvensalo **Suomen ja SNTL:n välinen clearingmaksujärjestelmä.** 1979. 125 s. English summary. ISBN 951-686-053-2
- A:50 Tapio Peura **Teollisuuden kansainvälinen kilpailukyky.** 1979. 128 s. ISBN 951-686-055-9
- A:51 Alpo Willman **Julkiset menot vuosina 1950–1977.** Kasvu- ja rakennepoliittinen tarkastelu. 1980. 125 s. English summary. ISBN 951-686-062-1
- A:52 Hannu Halttunen — Juhani Hirvonen — Heikki Koskenkylä — Alpo Willman **Yhteenveto Ruotsin kansantalouden pitkän aikavälin näkymistä tehdyistä selvityksistä.** 1981. 165 s. ISBN 951-686-065-6
- A:53 Tom Nordman **Vientiä koskevat erityisjärjestelyt Suomessa.** 1981. 181 s. ISBN 951-686-070-2
- A:54 Juhani Laurila **Ulkomaiset pääomanliikkeet 1970-luvulla.** 1982. 117 s. English summary. ISBN 951-686-078-8
- A:55 Kaarlo V. Jännäri **Euroopan valuuttajärjestelmä.** 1983. 54 s. English summary. ISBN 951-686-084-2
- A:56 Jorma Hietalahti **Pitkäaikaisten ulkomaisten rahoituslainojen kustannuskehitys 1970–1981.** 1984. 69 s. English summary. ISBN 951-686-089-3
- A:57 Eero Lehto **Korot ja korkojärjestelmä Suomessa.** 1984. 64 s. English summary. ISBN 951-686-090-7
- A:58 Jukka Pekkarinen — Tapio Peura **Hintakilpailukyyn käsite ja mittaaminen.** 1984. 74 s. English summary. ISBN 951-686-099-0
- A:59 Vesa Vihriälä **Alueellinen rahapolitiikka.** Kokemuksia alueellisesta rahapolitiikasta Norjassa ja näkökohtia sen toteuttamisesta Suomessa. 1985. 62 s. ISBN 951-686-102-4
- A:60 Kerstin Heinonen **Systemet med särskilda dragningsrätter — dess utveckling, egenskaper och framtid.** 1985. 65 s. English summary. ISBN 951-686-112-1
- A:61 **Koron vaikutuksista kansantaloudessa.** Kokoomateos. 1985. 110 s. English summary. ISBN 951-686-113-X
- A:62 Alexander K. Swoboda **Ongoing Changes in Finnish Financial Markets and Their Implications for Central Bank Policy / Suomen rahoitusmarkkinoiden muutokset ja niiden vaikutukset keskuspankkipolitiikkaan.** 1986. 57 p./s. ISBN 951-686-117-2
- A:63 Veikko Saarinen **Liikepankkien keskuspankkirahoituksen ehdot, määrä ja kustannukset 1950–1984.** 1986. 307 s. English summary. ISBN 951-686-120-2
- A:64 **Suomen rahoitusmarkkinat.** Kokoomateos. 1986. 134 s. ISBN 951-686-126-1

- A:65 Esko Sydänmäki **Kansainvälinen valuuttayhteistyö ja IMF**. 1986. 133 s. ISBN 951-686-128-8
- A:66 Juha Tarkka **Rahoitus- ja valuuttamarkkinoiden liberalisoinnista esitettyjä näkökohtia**. 1987. 65 s. ISBN 951-686-129-6
- A:67 Jorma Hietalahti – Ahti Huomo **Pääomanliikkeiden säätely Suomessa ja muissa OECD-maissa**. 1987. 116 s. ISBN 951-686-131-8
- A:68 Vesa Vihriälä **Rahoitusmarkkinoiden vakaus**. 1988. 69 s. ISBN 951-686-139-3
- A:69 Urho Lempinen – Reija Lilja **Keskuspankki kehittyvässä maksujärjestelmässä**. 1988. 81 s. ISBN 951-686-143-1
- A:70 **Kassavarantotalletukset ja rahapolitiikka**. Kokoomateos. 1989. 152 s. English summary. ISBN 951-686-191-1
- A:71 Liisa Halme – Paula Launiainen (toim.) **Suomalaisten ja ulkomaisten pankkien tilinpäätöskäytäntö**. 1989. 215 s. ISBN 951-686-192-X
- A:72 **Pankkitoiminnan kannattavuus, tehokkuus ja riskit Suomessa**. Kokoomateos. 1989. 146 s. English summary. ISBN 951-686-200-4
- A:73 Ari Aaltonen – Esko Aurikko **Keskuspankkipolitiikka Suomessa**. 1989. 108 s. ISBN 951-686-201-2.
Toinen, uusittu painos 1990. 114 s. ISBN 951-686-240-3
- A:74 Markku Malkamäki **Rahoitusmarkkinoiden kansainvälistyminen**. Kansainvälistymistä edistäneet tekijät, rakenteellinen muutos, markkinoiden toiminta ja säätely. 1990. 75 s. English summary. ISBN 951-686-232-2
- A:75 **Neuvostotalous muutoksessa**. Kokoomateos. 1990. 245 s. English summary. ISBN 951-686-236-5
- A:76 Esko Sydänmäki **Kansainvälinen velkaongelma**. 1990. 68 s. ISBN 951-686-243-8
- A:77 **Pankkitoiminnan lähtökohdat kansainvälisessä kilpailussa**. Kokoomateos. 1990. 151 s. English summary. ISBN 951-686-245-4
- A:78 **Suomen rahoitusmarkkinoiden kehitys 1980-luvulla**. Kokoomateos. 1990. 139 s. English summary. ISBN 951-686-257-8
- A:79 **Suomen rahoitusmarkkinat 1990**. Toiminnot, lainsäädäntö ja instituutiot. Kokoomateos. 1991. 169 s. ISBN 951-686-270-5
- A:80 Helvi Kinnunen **Suomalaisten yritysten kansainvälistyminen: ulkomaantoiminnan kannattavuus ja vaikutus kotimaantalouteen**. 1991. 101 s. English summary. ISBN 951-686-282-9
- A:81 Ralf Pauli **Pankkikilpailu ja yleinen etu**. Näkökulmia rahoitusmarkkinoiden vakauteen ja valvontaan. 1991. 102 s. English summary. ISBN 951-686-295-0

A:82 Matti Suominen — Juha Tarkka **Rahoituspalveluiden markkinat ja tuotanto Suomessa.** 1991. 116 s. English summary. ISBN 951-686-301-9